

A TUDOMÁNYOS ÉS HÍVŐ THEOLOGIA VÉDELME

VÁLASZ
„A REFORMÁTUS THEOLOGIA VÉDELME I. ÉS II.“ CÍMŰ
KÖNYVRE

ÍRTA:

Dr. KÁLLAY KÁLMÁN

egyetemi ny. r. tanár, a debreceni református Kollégium és a
tiszántúli református egyházkerület lelkészképzőintézetének igazgatója

VÁROSI NYOMDA, DEBRECEN

1938—15S4

I. RÉSZ.

BEVEZETÉS.

Sípos István theol. m.-tanár 1938 április havában egy 199 oldalas füzetben felelt arra a bírálatomra, amelyet magántanári dolgozatáról, „A Pentateuchos Mózesi Szerzősége“ 1936 november 14-én írtam a „Református Élet“-ben, illetőleg az „Igazság és Élet“ 1937 január-februári és áprilisi számaiban. Sípos füzetének a címe: „*A Református Theologia Védelme*“ s ahhoz dr. *Sebestyén Jenő* budapesti református theol. akadémiai igazgató írt előszót. Sípos eme füzete címlapján kifejezetten megmondja, hogy az válasz nekem és dr. Klemm Kálmánnak, a budapesti (nyilván r. kath.) központi papnevelő-intézet prefektusának szól. Füzete befejező soraiban pedig bejelenti, hogy „ez a könyv... csak Első Elvi Része annak a válasznak, amelyet Kállay Kálmánnak.. megígértem“ (199). Ebben a füzetben a „debreceni lelkészképzőintézet igazgatójának, illetve mint református egyháztagnak és egyházi tisztviselőnek“ válaszolt. A „Második Szaktudományi Rész“, amely mintegy 300 oldal terjedelmű lesz a szerző írásban lefektetett ígérete szerint, „május hónapban lát majd napvilágot“ (199) s a válasznak „ez a második szaktudományi része majd Kállaynak, mint egyetemi nyilvános rendes tanárnak, illetve szaktudósának szól“ (199).

Mivel sejtettem, hogy Sípos, épúgy, mint első füzetével — amelyet április első napjaira ígért s amelyet április 20-án kaptam kézhez —, most sem fogja betartani az önmaga szabta határidőt, én megírtam egyházi lapjainknak egy nyilatkozatban, hogy nem is május, hanem június legvégéig várom Sípos válasza második felét. A válasz azonban június végéig sem jelent meg, ellenére annak, hogy a dr. Incze Gábor által összeállított „Értesítő a budapesti református egyházmegye vallás-oktatásáról az 1937—38. tanévben“ a f. é. júniusában meg-

jelent füzet 21. oldalán, nyilván Sípos István fogalmazásában, ez olvasható: „Megjelent munkái: A Református Theologia védelme, I—II. kötet.“ Gusztus kell hozzá, hogy valaki „megjelentnek“ írjon ki egy munkáját, amikor annak még hírehamva sincs. Mert nem jelent meg ez a rész június 30-ig sem. Folyó évi július elején Sípos körlevélben értesítette egyházi lapjaink szerkesztőit, hogy július 15-re biztosan meg fog jelenni ez a könyve. *Ma* — amikor ezeket a sorokat írom — *július 15-ike van* és a sokszorosan beígért, sőt megjelentnek nyugtázott könyv még mindig nem jelent meg. Ezeket kénytelen voltam előrebecsátani egyrészt azért, hogy rámutassak arra, hogy Sípos maga akadályozta meg, hogy eddig válaszoljak, holott neki is megírtam és nyilatkozatomban is közöltem, hogy válaszomat a II. rész megjelenése *után* fogom csak megadni; másrészt, hogy rámutassak arra is, hogy enyhén szólva nagyon ízléstelen és szerintem lelkiismeretbe is vágó dolog, hogy amikor valaki még március-áprilisban elárasztja az országot röpcédulákkal, hogy *májusban* így meg úgy le fogok leplezni valakit, akkor tartsa elsőrendű becsületbeli kötelességének, hogy az a könyv meg is jelenjék az ígért időpontra, hogy az érdekelt fél is minél hamarább nyilatkozhassék a „leplezések“ dolgában. Ha az ember gyanúsít, kettős kötelessége a legrövidebb időn belül bizonyosságot szolgáltatni. Ez elemi szabálya az egymás iránt való kötelességeinknek, mennyivel inkább a lelkeszi palástot viselőknél egymás iránt. Lehet, hogy Sípos II. füzeté a napokban mégis megjelenik, de én most már *nem várhatok tovább* az önkényes dátumtologatásokra s bele fogok válaszom megírásába. Amennyiben Sípos könyve a közeli napokban megjelenék, az arra adandó válaszomat ez után az „Első Elvi Részre“ adott válasz után fogom megadni neki.

A következő lapok tehát tisztán a Sípos első füzeté, „A Református Theologia Védelme“ c. dolgozata 1—199. lapjain olvasható fejtegetéseire vonatkoznak.

Előbb azonban néhány bejelentést és megállapítást kell tennem:

1. A vita a körül a kérdés körül indult meg, írhatta-e Mózes a róla elnevezett öt könyvet, vagy nem? Sípos azt állította, hogy igen, én pedig — amennyire az egy nem kifejezetten ó-szövetségi tudományok művelésére való folyóiratban, az „Igazság és Életben“ lehetséges volt — tudományos es általános bibliai kritikai érvekkel az ellenkezőjét igyekeztem

bizonyítani. A vita tehát egy kétségkívül a bibliai bevezetés-
tan területére tartozó izagogikai kérdésből indult ki.

2. Ezt a tisztán tudományos kérdést Sípos minden erejével dogmatikai, hitvallásos útra terelte, ellenére annak, hogy én eleve kijelentettem és megírtam neki az „Igazság és Élet“ 1937 áprilisi számában, hogy az bibliai bevezetés-
tan területére nem fogom követni a további vitában.

3. Sípos egészen átlátszó célja az, hogy a magyar református egyházon belül támasszon olyan mozgalmat, amely a tárgyilagos tudományos kutató munkát, a Bibliára és a hitvallásokra hivatkozva, lehetetlenné akarja tenni a magyar református egyházban. Bizonyosága ennek a belsősomogyi református egyházmegye lelkészértekezletének 1938. május hó 30-án kelt körlevele.

4. Az eddigiekből — fájdalom — egyre világosabban látom, hogy Sípos nem értett meg engem, vagy pedig nem is akart megérteni, jólehet, elég világosan szoktam beszélni. Nem kecségettem magam tehát a továbbiakban sem azzal, hogy Sípos meg fog érteni. Válaszomat azonban mégis megírom, mert *önmagamnak és legfőképp egyháznak tartozom* azzal, hogy világosan megmondjam, mi a valóság Sípos ellenem felhozott vádjaiiban.

5. Amit ebben a köztünk folyó polémiában a magam részéről eddig megírtam: azt mindenben fenntartom, abból semmit vissza nem veszek, mert Sípos egész^^gargumentációja olyan, hogy nem alkalmas arra, hogy eddig elfoglalt *tudományos* álláspontom megváltoztatására csak a legkisebb mértékben is rábírhasson. Hittani, *dogmatikai* álláspontomat nem szükség szélesebben indokolnom, mert a vita eleitől fogva *nem e* körül forog, de nem félek ebben a kérdésben is megmondani fel-fogásomat ott, ahol arra a következőkben szükség lesz.

6. Mondanivalóimban lehetőleg a Sípos által is idézett szaktekintélyeknek elfogadott forrásokra fogok hivatkozni. Teszem ezt egyrészt azért, mert a „liberális“ oldalon álló tudósoknak amúgy sem tulajdonítana Sípos semmi fontosságot s egy kézlegyintéssel elintézné őket. Másrészt saját forrásaiból iparkodom majd kimutatni, hogy, vagy nem értette meg őket, vagy egyoldalúan használja belőlük pusztán csak azt, ami az ő célját szolgálja.

7. Éppen forrásai vizsgálása és az első füzetben kifejtett gondolkozása győztek meg engem arról, hogy Sípos *jogtalanul*

adja könyveinek ezt a címet: „A Református Theologia Védelme.“ Mert amit ő református teológiául megjelöl, az a tudomány jogosságát csak hangoztató, de tényleg egy ponton sem érvényesítő theologiai szemlélet, amelynek ú. n. tudományoskodása merőben szemben áll a tudományos vizsgálódás *reformátori* alapelvével s a tudománytól való rideg elzárkózása következtében nem fedi a magyar református egyház gyakorlatát, de nem fedi az általa buzgón felhasznált holland szigorú református egyházbeli tudósok gyakorlatát sem, akik — amint alább bizonyítani fogom — jóval szabadabb területet hajlandók biztosítani a tudományos kutatásnak, mint Sípos István. Sípos tehát melyik „református teológiát“ „véd“? Mert amit ő véd, az minden, csak nem „református teologia“!

8. Védeni csak ott észszerű, ahol támadnak. Én pedig „theológiát“ és hozzá még „református“ teológiát *sehol sem támadtam*. Amikor tehát Sípos „theológiát“ „véd“, akkor kibúvik az általam felkínált tudományos vita alól és arról az oldalról „véd“ egy soha nem is létezett „támadást“, ahonnan nekem soha eszemágában sem volt s nem is lesz megtámadni sem a teológiát, sem az egyházat. Sípos rémeket lát, amelyek — legalább is személyemben — nem léteznek.

9. Nem az én hibám, hogy nem tudom pontosabb rendszerbe foglalni a Síposnak adandó válaszomat, mert ő maga is bevallja, hogy „lazább összefüggésben és rendszerben“ haladt, (I. 19), éshogy „kissé laza és töredékes rendben“ (I. 192) írta meg dolgát, meg hogy „sokkal nagyobb súlyt helyezett az elvek tisztaságára és bizonyosságára, mint a kimondottan tudományos akribiára, amelyre sem idő, sem szükség nem volt“ (I. 20). Valójában az egész füzet szétfolyó, rendszertelen, logikátlan, önmagához vissza-visszatérő, amelyben a címek és alcímek tömege miatt eligazodni nagyon nehéz.

10. Mégis meg lehet állapítani azt, hogy Sípos munkájában a következő főbb gondolatok köré csoportosítja mondani-valóját: *a)* körvonalazza a saját maga álláspontját, amely abban áll, hogy ő a „tisztá református állásponton“ álló ember, akit én az „orthodoxiája“ miatt tartok tudománytalannak és hite miatt támadok (I. 24); *b)* én „a racionalista kritika nagy bajnoka“ (I. 75) vagyok, akinek sem a tudománya, sem a hite nem ér semmit s mint ilyen, egyszerűen a *magyar református egyház első számú közellenségének* kell engem tekinteni. Az alábbiakban tehát Sípos e gondolatmenete köré kell csoporto-

sítani mondanivalóimat, ahol még Síposnak az önmagáról és rólam kifejtett nézeteit tőle vett idézetekkel jobban is meg fogom világítani.

Ezek előrebocsátása után, lássuk most már a *lényegét*.

Sípos első füzete célját így jelöli meg:¹ „Ez a könyv nem egy ifjú kutató megrongált becsületét igyekszik helyreállítani. Nem is csak tudományos kérdésekben akar egy homlokegyenest ellenkező véleményt a nagy nyilvánosság előtt megcáfolni. Nem! Itt mérhetetlenül többről van szó! A kinyilatkoztatott vallás egyházainak egy nagy belső sebet kell feltárnia, a legnagyobb fenyegető veszedelemre kell a figyelmet főlhívnia, amely semmikép sem két személynek magánügye, hanem maguknak az egyházaknak a létkérdése. Közelebbről a magyar református anyaszentegyháznak, amely ...saját kebelén egy olyan megtúrt, sőt hivatalosan támogatott racionalista teológiát melenget, amely nemcsak hogy tudományos szempontból rég idejét múlta, hanem homlokegyenest való ellentétben áll az egész Szentírással és hivatalosan elfogadott történelmi hitvallásaink: a II. Helvét Hitvallás és a Heidelbergi Káté tanításaival“ (I. 17).

Sípos tehát saját bevallása szerint „a református teológiai álláspont (I. 199), sőt, amint az az előbbi idézetéből (I. 17) látszik, egyenesen a református egyház megvédésére érzi hivatottnak magát. Munkája egyik célja — mert a nekem és dr. Klemen Kálmánnak adandó válaszon kívül, még más céljai is vannak — egyik célja „*leszámolni* a modern racionalista és liberális bibliai kritikával“ (I. 14). „Főcélja“ pedig, hogy, „akik végigolvassák tudják azt, hogy kell nekünk az Isten látható és láthatatlan anyaszentegyháza híveinek a Bibliára tekintenünk“ (I. 20). Teljesen félreviszi tehát az általam ószövetségi szakörben tudományosnak szánt vitát és egy apologetikus munkában, amelyet teljesen dogmatikai alapra fektet, akarja elintézni a Pentateuch mózesi szerzősége körül keletkezett vitánkat.

Mielőtt azonban rátérnék a Sípossal való részletes vitára, úgy érzem, hogy *néhány alapvető kérdésről* kell előbb szólnom, amelyek előzetes tisztázása nélkül a válaszadásban örökös

¹ A következőkben a mondatok után következő számok — ha ez másképp külön jelezve nincs — mindig Sípos István a „Református Theologia Védelme“ I. és remélhetőleg hamarosan megjelenő II. részére vonatkoznak. A római szám jelöli a füzet számát, az arab szám pedig a lapszámot. Más forrásra való hivatkozást külön jelölök meg.

anticipálásokra, vagy utalásokra volnék kénytelen támaszkodni, ami megnehezítené a tárgyalást.

Ez a néhány alapvető pont: 1. a *tudomány és a kritika szerepe a teológiában*; 2. az *inspiráció*; 3. a *kijelentés*; („hamisítás“, „hazugság“, Jézus és az Ószövetség) 4. a *lelkiismeret szerepe a bibliakritikában*.

Ezekre vonatkozó felfogásomat akarom a következőkben röviden körvonalozni. Röviden azért, mert szükségtelennek tartom az ezekkel a fogalmakkal való enciklopédikus foglalkozást, ami nem lehet a célja egy ilyen vitairatnak, mint az enyém. Inkább azokra a pontokra akarok rámutatni, ahol a kettőnk véleménye eltér egymástól, mert most alapjában erről van szó.

1. *A tudomány és a kritika*. Szándékosan veszem együvé a kettőt, bár nagyon jól tudom, hogy nem feltétlenül egyet jelentenek. De Síposnál igen. Mert szerinte a mai túlzó nacionalista, nemzeti szocialista, új-pogány stb. áramlatoknak, Ludendorff Matild éles támadásainak a Biblia ellen stb. mind az az oka, hogy „a kinyilatkoztatott vallás egyházainak theologusai szövetségre léptek az emberi észet bálványozó racionalizmussal“ (I. 7), Wellhausen „két kézzel ragadta meg a hegeli filozófia evolúciós elvét“ (I. 9) és „a racionalista kritika már Wellhausen előtt ronggyá tépte és szétrombolta a Biblia eredeti szövegét“ (I. 9). Igaz ugyan, hogy amikor ebben a gondolatkörben 13 lapon át kigyönyörködte magát és igyekezett jól belevésni a köztudatba, hogy minden bajnak az átkos bibliakritika az oka, akkor a 14. lapon egy kissé visszatáncol („Amily távol áll tőlünk...“), de ez nem változtat azon a tényen, hogy Sípos a tudományt, értsd a bibliakritikát minden formájában ki akarja zárni a teológiai tudományok közül. A bibliai kritikának szerinte u. i. csak a szöveg és kánon kritikájára kell szorítkoznia. Ezt megengedi a verbális inspiráció is, de csak *annyiban*, „amennyiben a vele kapcsolatos emberi munkáról és okoskodásról van szó“ (I. 99).

Nem akarok most a fentieket illetőleg ide nem való részletekbe bocsátkozni, nem vitatkozom tehát Sípossal arról, hogy a romboló racionalizmuson kívül pl. az olyan, általa nem is említett tényező, mint a világháború, nem járult-e hozzá a túlzó politikai irányzatok kifejlődéséhez, mert még azt a választ kapnám, hogy a világháborúnak is a bibliakritika volt az oka. Azt sem fejtegetem, hogy Hegel filozófiájának vajjon tényleg az evolucionizmus volt-e a főtétele, vagy nem; szerintem nem,

de ez is mellékes most. De azon már mégis csodálkozom, hogy ószövetségi teológiai magántanár hogy mondhat olyat, hogy „a Biblia *eredeti* szövegét tépte ronggyá a racionalista kritika“ (I. 9), holott tudnia kellene, hogy ilyenünk sajnos nincs az Ó-testamentumra vonatkozólag, mert az autographák — ahogy ő is írja (I. 87) — mind elvesztek s az a szöveg, amelyre mostani bibliakiadásaink támaszkodnak az Ó-Testamentumban egy, legfeljebb Hadrianus uralkodásáig visszavezethető archetypusra támaszkodnak. „Eredeti“ szöveg pedig nincs, csak áthagyományozott masszoréta szöveg. Ez is mutatja már egymagában, hogy a biblia filológiai stb. kritikája nemhogy megengedhető, hanem arra egyenesen pótolhatatlan szükség is van.

De minden egyébtől eltekintve, hogyan fogja Sípos pontosan megállapítani tudni azt, hogy verbális inspirációval kapcsolatban hol végződik az isteni és hol kezdődik az emberi munka? Én tehát pontosabbnak látom, ha a kritika, vagy tudomány — a név most mellékes — *minden theologicumra való tekintet nélkül*, tehát az inspirációra való tekintet nélkül is, amelyről alább lesz szó, vizsgálja meg a Bibliát a tudomány (pl. a bevezetés-tudományban az irodalomtörténeti módszer, az exegezisben a filológiai, formakritikai, vallástörténeti stb.) módszereinek alkalmazásával. Magától értetődik, hogy ez a tudományos munka sohasem mehet túl a neki megszabott határokon. A Biblia vallás-erkölcsi, mondjuk így *kinyilatkoztatási* részeihez hozzá nem nyúlhat, sem dogmákat nem alkothat. Azt, hogy az írás Isten szava-e, azt nem vizsgálhatja a tudomány, mert ez nem az ő dolga, hanem a közvetlen bizonyosságé, vagyis a hité (G. Ch. Aalders: *Kan de Heilige Schrift voorwerp van Wetenschappelijk onderzoek zijn?* 10—11.). Amikor tehát Sípos az én, ellene tudományos szempontból hangoztatott kifogásaimra azzal válaszol, hogy Kálvinból és máshonnan kimutatja nekem, — amit én is hiszek és vallok —, hogy az írás Isten szava, akkor tudományos argumentációra dogmaticummal válaszol és egy, a szó nem elsődleges értelmében vett teológiai tételt hogy t. i. jogom van a Bibliát tudományos szempontból is bírálat alá venni, theologumenonnal akarja elintézni. Azt Sípos helyesen jegyzi meg rólam, hogy nem vagyok hajlandó semmi speciális theologicumot figyelembe venni (I. 31), de ez tisztán erre a tudományos, legalább részemről annak tervezett, vitára vonatkozik és *korántsem azt jelenti*, amit ő szeretne rámbizonyítani, hogy t. i. ezek a számomra nem léteznek s hogy én a theolo-

gicumok (inspiráció, csoda stb.) iránt egyszerűen érzéketlen vagyok. Nem. De felfogásom szerint két különféle nemű és rendeltetésű dolgot nem lehet, összemérni egymással. Ami theologumenon, azt az Isten annak szánta és nem lehet történeti argumentum egy másik historiai érv ellen. A Pentateuch mózesi szerzősége tehát nem dogmatikai probléma, még kevésbé lehet belőle sibboletet csinálni az orthodoxia, vagy liberalizmus mellett, vagy ellen, mert az egy egyszerű bibliai bevezetéstani probléma és semmi más. Ezt theologicummal elintézni ugyanannyit jelentene, mint dogmaticumokkal érvelni a Biblia csillagászati, földrajzi, néprajzi, sőt sok tekintetben történelmi állításai mellett is. A Bibliának nem használnánk vele, az egyháznak pedig egészen bizonyosan ártanánk, mert méltán érhetné az a vád, hogy akkor, amikor a tudományok — a Bibliára vonatkozó tudományok is — minden irányban haladnak, hogy amikor a Keleten folyó ásatások következtében nem egyszer kell egészen átértékelnünk az Ószövetség vallási és történeti hátterére vonatkozó eddigi ismereteinket, mondom ezek figyelembevétel nélkül, méltán érhetné az a vád az egyházat, hogy bezárkózik a maga csinálta theologiai rendszernek (hozzá még XVII. századbelinek, amilyen a Síposé!) a fellegvárába és nem vesz tudomást a történelmi igazságokról és a tudomány eredményeiről (A. Köhler: Über Berechtigung der Kritik des Altén Testaments 1895. Vorwortjából). Pedig Sípos így tesz. A bibliai filológiai kutatás felé van ugyan egy kis érzéke, bár ez sem jóirányban halad. (Gondolok itt Yahudára, akire büszkén hivatkozik, hogy vele a tudományos lelkiismeretét igazolja (I. 108). Yahudára még majd visszatérek). De a másik irány, a vallástörténeti és formakritikai iskola eredményei számára egyetlen elismerő szava sincs, ami ugyan nem baj, mert ezek enélkül is boldogulnak, de azt még az ellenfélnek is kötelessége elismerni, hogy ezek az irányzatok igen sok szolgálatot tettek az egyház exegetikai munkájának elősegítésére ugyanakkor, amikor a maguk részéről még csak kísérletet sem tettek, hogy tudományos megállapításaikkal az egyház fölé akarjanak kerülni. És ez a lényeg. Mert ezt az egyet jegyezze meg Sípos és akkor sok mindent jobban megért: az igazi tudomány mindig vallja a *sünt denique certi fines* elvét és megáll, okvetlenül megáll annál a limesnél, ahol a numinosum kezdődik. Egyszerűen magától meg kell állnia, mert abban a levegőben ő már nem tud lélegzeni. Hagyjuk tehát azt a sokat hangoztatott, de mindig ízlés-

telenebb képet, hogy a Bibliát a tudomány, ez esetben én „a tudományos anatómiai kutatás boncasztalára“ vittem (I. 53). Ezt csak az foghatja rám, akinek a tudományos bibliakutatásról homályos fogalma sincsen. De a kritikára szükség van. S hogy a kritikának haszna van, azt olvassa el Sípos az általa nagyon helyesen sűrűn használt amsterdami professzor Grosheide, F. W.: Schriftgezag 15. lapján. Sőt még a Sípos által gyűlölt, de általam sem vallott racionalizmusnak is megvolt a maga haszna (Köhler i. m. 44). Ha a kritikát, a Bibliának a tudomány minden arra való eszközével való vizsgálatát nem gyakoroljuk: tudománytalanná válik az ígehirdetésünk is és megmosolyognak minket elmaradottságunkért. És én szívesen le hagyom magam mosolyogni azért, hogy imádkozom, vagy, hogy hiszek az Istenben és Krisztusában, de azért, hogy tudományom nem tart lépést a világgal: ne mosolyogjon le engem, sem egyházamat senki.

Hagyjuk hát azt a Sípos által is unalomig hangoztatott állítást, hogy a kritika már magában veszélyes az egyházra. Ez valótlan! A kritika csak akkor veszélyes, ha *föléje* emeli magát az egyháznak. Ezt idézi is Sípos Aalders említett műve 20. lapjáról (I. 36) és mégis rémeket lát. Hát mikor és hol olvasta Sípos pl. azt, hogy az általa is porig gyalázott Gráf—Kuenen—Wellhausen hipotézis hívei azzal álltak elő, hogy azt javasolták volna az egyháznak, hogy mivel az ő tételük azt mondja, hogy a Papi Codex a fogság utáni időből való, nosza készíttessen az egyház új bibliafordítást, amelyben elől legyenek a próféták és hátul a Törvény? Az „üdvrendhez“ a tudománynak semmi köze és talál elég munkát a saját hatáskörében is. Különben is én azt vallom, hogy a kritikának, ha azt úgy gyakorolják, hogy a Biblia alapigazságait, mondjuk azt, ami theologicum és dogmaticum a Bibliában, vagy ahogy már mondtam egyszer Síposnak, ami „pneumatikus tartalmú“, ha ezeket a kritika nem vonja kétségbe, akkor létjogosultsága van mindent megvizsgálni, ami a Szent írásban van. Mert mi a kritika? A Szent írás keletkezésének és tartalmának történelmi vizsgálása, ami jogosult, sőt szükséges is (Köhler i. m. 44). És a kritika jogát kétségbe vonni nem lehet, legfeljebb a kritikai kutatás egyes eredményeit (u. o. 5). Ha tehát Sípos „a kritika tisztító tüzeinek mérges lángjairól“ (I. 139) beszél, akkor nem látja, hogy létezik olyan kritika is, amely amellet, hogy teljes igyekezetével lépést halad a tudományos kutatás minden fázi-

sával, épúgy nyitva tartja ablakait Jeruzsálem felé (Dán. 6: 10), és felemeli szemeit a hegyekre (Zsolt. 121), amelyek felett ott magaslik a Golgota.¹ Ez a hívő tudományosság és nem az, amit Sípos képvisel. Mert mindig könnyebb valamitől megvetéssel elfordulni és „dogmatikus“ állásponttal takarózni, mint hívő lélekkel összeszedni a tudomány és kritika ezerféle műhelyéből azt, amivel egyháznak szolgálhatok.

Én tehát, bár megértem, mégsem tudom olyan mereven formulálni a tételt, ahogy az általam is tisztelt G. Ch. Aalders professzor teszi i. m. 12. lapján, hogy „a Szent írás egészen meg kell hogy kössön engem tudományos gondolkodásomban is“. Nem. Egyszerűen azért, mert itt két különböző dologról van szó: 1. a tudományról, amely hipotézisekkel dolgozik, mert mással nem is tud s amely hipotézisek jönnek és mennek, változnak, sőt egészen is eltűnnek és 2. Isten Igéjéről, amely megmarad örökké. *Nem az Igét támadja tehát a tudomány, mert, ha támadná rosszul járna és méltán, mert fejfel menne a falnak, hanem csak a ruhát vizsgálja, a köntöst elemzi, amelyben az Ige megjelenik. Ez pedig csak nem lehet veszedelmes az Igére nézve?* Épúgy, mint ahogy a természettudós is megvizsgálhatja, a vég-sőkig szétszedheti és elemezheti műszereivel valamelyik természeti jelenség mibenlétét és mégsem fog vele egy pillanatig sem ártani Isten felségének, amely azt a természeti jelenséget létrehozta. Naprendszerek titkait lesheti el műszereivel az ember, de még ha nem vallja, sőt százszor tagadja is: akkor is csak addig hatolhat, ameddig az *Isten* engedi. És az Istent nem fogja felmérni soha, mert az felette áll minden értelemnek és: egyszerűen végéremehetetlen. Épígy a bibliakutató tudós is beszélhet a Biblia szerkezetéről, nyelvéről, történetiségéről, arról a kortörténeti adottságról, amiben előttünk megjelenik, de ez mind-mind csak a külső. Azt, hogy magát az *Igét* vehesse a kritika az empirikus kutatás tudományos eszközeivel kutatás alá, vagy éppen azt tehesse módszeres tudományos vizsgálat tárgyává, hogy „az Ige testté lett“, ezt a tudomány sohasem fogja elérni, de nem is akarja elérni. Van annyi tennivalója az Ige körül, hogy az Igén *belülre* nem is akar behatolni. De nem is tud, mert amint az imént mondtam, a numinosum közelében számára légüres térbe kerül, ahol magától elpusztulna, ha át-

¹ (E. Kőnig szavai 1. dr. Ph. J. Hoedemaker.: De mozaïsche oorsprong van de wetten in de boeken Exodus, Leviticus en Numeri Leiden. 1895. 17. lap.)

merné lépni a küszöbét. Tehát én nem azt mondom, amit Valeton (Aalders: i. m. 12), hogyha az ember olyan eredményekhez jut tudományos vizsgálata közben, amelyek ellenkeznek a theopneustia gondolatával az nem baj, mert ilyenkor azt tesszük, hogy fenntartjuk változatlanul a tudományos igazságot és mellette a vallásosat szintén s a megoldást abban keressük, hogy a köztük való ellentét csak látszólagos — én nem ezt mondom, hanem hogy *nem is lehet köztük ellentét*, mert egész külön területen működnek és jutnak el a végső eredményhez, mint ahogy pl. a világ előállítására vonatkozó természettudományi spekulációk nem rombolhatják le soha lelkemben azt a hitbeli tételt, hogy a világot Isten teremtette, még ha könyvtárák állítják is az ellenkezőjét. Más a spekuláció és más a hit. Az egyik az elme munkája, amely a gondolkozó értelem produktuma, bár végsőkép ez is Istenre vezethető vissza a hívő ember számára, a másik, a hit pedig Isten elsődleges munkája a lélekben, amely tudományos módszerektől ellenőrizhetetlenül születik és gyarapszik lelkünkben, de mégis van, mert bizonyosságot tesz magáról.

Megismétlem tehát, hogy a tudomány szuverén. De csak a maga határain belül. Az öncélúság is csak erre a területre korlátozódik. És aki csak egy kicsit is tisztában van a tudomány céljával és jelentőségével a bibliakutatásban: az sohasem fogja e határokat átlépni.

Van, aki azt mondja, Sípos is hozzájuk tartozik, hogy nehez elhatárolni a tudomány szerepét a bibliakutatásban és hogy ha egyszer szerepet engedünk neki, csak egy kicsit is: le fogja rombolni hitünket. Nem így van! Ennek ellenkezőjét is bizonyítani lehetne, amikor valaki akkor tanult meg igazán laborálni Isten Igéje előtt, amikor az írás emberi észjárás által megérzett korlátait (pl. bizonyos ellenmondások az írásban) elvette útjából a kritika és a tudomány. De másképp sem árthat soha a tudomány a hitnek. Mert ha tudott volna ártani, már régen nem lenne hit a világon. Csakhogy mindkettő más-más forrásból ered. És amilyen igaz az, hogy az Isten a hit titkait elrejtette a bölcsek és értelmesek elől és megjelentette a gyermekeknek és tudatlanoknak, éppoly igaz az is, hogy a bölcsek és értelmesek között is lehetnek gyermekei az Istennek, akiknek megmutatja az Ő szövetségét. Nem lehetetlenség és nem „dualizmus“ az, hogy a tudós hívő is legyen, vagy megfordítva. Ha ez így lenne — pedig Sípos észjárása és egész logikai vonal-

vezetése erre látszik utalni — akkor le kellene mondanunk az egyházatyákról, a reformátorokról és a minden időkben, a mi korunkban is élő, hívő tudósokról és tudós hívőkről, akik amíg egyrészt up to date igyekeznek maradni minden, a Bibliára vonatkozó tudományban, addig gyermeki hittel hiszik és vallják, hogy az írás Isten szava „minden hívő üdvösségére“.

Sípos hiába mondja, hogy ő nem ellensége a tudománynak s ezt az „Első Elvi Rész“ is íme milyen tudományos alapokra fektette! Ez nem áll. Mert az még nem tudomány, ha a címlapon 7 sorban tüntetem fel tudományos „degree“-imet (amelyek idehaza még nosztrifikálva nincsenek); az sem tudomány, ha a „tudományosság lényegé“-ről szóló, tiszteletreméltó holland forrásból vett nyilatkozatokkal kezdem a dolgozatomat. Az egész dolgozatot tudományos alapra kellett volna fektetni és az én kritikámra ennek a kritikájával kellett volna válaszolni, nem pedig dogmatikumokkal elintézni próbálni kritikai problémákat. Mert Sípos módszere, ha meghonosodnék, egyszerűen azt jelentené, hogy a theologiai kutatásban nincs létjogosultsága a dolog természeténél fogva elhatárolt és a saját maga által is tiszteletben tartott területen sem, a történelmi szabadvizsgálódásnak és kritikának, sőt végeredményében azt jelentené, hogy nincs is joga élni más tudománynak, mint a dogmatikának.

De Sípos fél a tudománytól. Elvértve tesz neki ugyan egy-egy kis engedményt, de csak amennyire ezt a verbális inspiráció tana megengedi (I. 99). PL, hogy tudományosságát bizonyítsa, nagyra van a „Pentateuchos Mózesi Szerzősége“ c. m. tanári dolgozata 213—220. oldalain felhozott tudományos argumentumaival, amelyeket én szerinte „nem döntöttem meg s nem is fogok megdönteni“ (I. 106). Nos hát már megmondtam róluk, hogy nem becsülöm sokkal többre őket, mint a Yahudából vett bizonyítékokat (Igazság és Élet III. évf. 21. 1.). És mivel Sípos zokon veszi tőlem, hogy Yahudával „csak 8 sorban“ foglalkozom (I. 106) és „teljes általánosságban mozgó s így komolyan nem vehető kritikát“ adok róla, megírom, hogy Yahudára vonatkozó véleményem teljesen megegyezik G. Ch. *Aalders*: Genesis Kampen 1933. 43. kk. oldalán talált eme értékítéletével, ahol az amsterdami professzor Yahuda egyiptomi adataival foglalkozva azt mondja, hogy ezek: „nem tudják meg nem történtté tenni, hogy a Pentateuchban egy sereg olyan utalás

található, amelyek a mózesi teljes szerzőséggel nem egyeztet-
hetők össze“ és „azt a bizonyítékot, hogy Mózes sajátkezűleg,
az első betűtől az utolsóig maga írta volna a Pentateuchot,
úgy sem tudják (t. i. Yahuda adatai) bebizonyítani“. „Az
egyiptomi adatok értéke ebben összpontosul, de itt azután el
is végződik, hogy a Pentateuchban található történelemírás
főbb része olyan személyektől ered, akik az egyiptomi nyelvvel,
állapotokkal és szokásokkal nagyon is tisztában voltak.“
Továbbmenve pedig megjegyzi Aalders, hogy amennyire örven-
detes ez, mindamellet „komoly kritikát“ kell gyakorolni
Yahuda fejtegetéseire, amelyet a Genesis-hez írt előszavában és
a Genesis magyarázása közben fog kifejteni. Említett könyve
61. s köv. lapjain pedig Aalders rámutat arra, hogy Yahuda
egyptomizáló törekvései ellen épúgy fel kell emelni a tiltakozás
szavát, mint azok ellen, akik Babyloniából akarják hozni a
Genesis anyagát, mert a kettő egyre megy. Síposnál nyilván
nem, mert csak a wellhauseni és a vallástörténeti iskola a ve-
szedelmes, Yahuda ellenben teljes értékű érv a Pentateuch
mózesi szerzősége mellett. De halljuk csak tovább Aalderst:
„Bár a Yahuda által elkönyvelt eredmények nekünk hízeleg-
nek, mégsem szabad őket kritikátlanul elfogadnunk. Először is
Yahuda túl *sokat* akar bebizonyítani, amikor különböző héber
szavakra hivatkozik, hogy a Pentateuchra vonatkozó egyptomi
befolyást bizonyítsa.“ Aalders felemlíti ezeket és azt
mondja, hogy „lehetetlen ilyen szavak vagy kifejezésekből le-
vezetni azt, hogy a Pentateuch *különlegesen* és pedig a Genesis,
egyptomi hatás alatt állt volna... ezek *nem* bizonyítják a
Pentateuchra, vagy a Genesisre vonatkozó egyptomi befolyást“.
Yahuda — írja Aalders — túlságosan gyorsan vonja le követ-
keztetéseit és ezt példákkal is igazolja (Aalders: Genesis 62—63).
Korántsem lehet tehát Yahudának azt a kizárólagos értéket
tulajdonítani a Pentateuch kritikájában, amint ezt Sípos teszi.
Mert ezek még csak az ószövetségi érvek. Egyptologiai alapon
azonban szintén sok szó fér — amire Aalders is céloz — Yahuda
állításaihoz. Ha Sípos ezt a Yahuda teoriát tudományos érv-
nek szánta ellenem — több nem is igen van mind a 199 olda-
lon —, akkor hát megfeleltem erre is. Szándékosan érveltöm
Yahuda ellen Aaldersből, mert az én véleményemre hamarosan
rámondaná Sípos, hogy „modern, racionalista, radikális és
liberális“. De Aalders két más műve Síposnak is forrása, sőt
ezt a füzetét is neki ajánlja. Mindenesetre illenék, ha Sípos

jobban¹ ismerné annak a könyveit, akinek a maga művét ajánlja, különösen akkor, amikor az éppen a Pentateuch körébe vág. De Sípos ügyesen válogatja forrásait és csak azt veszi ki belőlük, ami neki kedvez. Aalders Genesis-e pedig — amint ezt látni fogjuk még mindjárt — nem neki ad igazat és ezért egyszerűen nem vesz róla tudomást.

Sípos a bibliakritikát az Intitúcióval, a hitvallásra való-hivatkozással akarja elintézni s amikor én pl. a próféták lelki-világára hivatkozom egy régi munkámban, arra azt mondja, hogy „dogmatikai badarság“ (I. 175). Tudja-e Sípos, hogy mi a badarság? Az, amikor valaki, mint ő is, az Ószövetséget *tisztán csak dogmatikai szemzőgből* hajlandó méltányolni, mert „az Ótestamentom nem dogmatikai kódex“ (Köhler i. m. 62). Hol van Sípos izzó türelmetlenségétől, tanfegyelmi bíróság s ha lehetne inkvizíció és máglya után kiabáló szüklátókörű-ségétől és ellenfelet nem, csak ellenséget (I. 42) ismerő szomorú lelkivilágától az általam is tisztelt Grosheidének, Sípos egyik sokat idézett auctorának, ez a nemesen egyszerű és a teljes tárgyilagosságot képviselő kijelentése: „A gereformeerd exegeta nem érzi magát megkötve (t. i. egyháza által). Szabad. De szabadsága nem szabadosság, hanem olyasmi, ami megyegezük tudománya tárgyának jellegével. S az ilyen szabadság szükséges is... Mihelyt az exegeta egy dogmát bilincsnak érez, el is ejtheti... Még az írás önbizonyágtételét is van joga félre-tenni az exegetának, ha azzal nem ért egyet“ (Grosheide: Hermeneutik 58—59). Megnyugtathatom Sípost, tovább is elolvastam Grosheidét és megértettem, mert ismerem a gereformeerd theológiát jobban, mint ő és a gereformeerd hollandok kegyességét és gyakorlati vallásos életét pedig jobban ismerem, mint bárki más idehaza. Tudom, hogy Grosheide arról is beszél, hogy az egyház dogmái az írás alapján megfélelbezhettek és az exegeta és az egyház összeütközése esetén az egyháznak is, exegetának is le kell vonnia a következményeket. De mégis jól esik a fent idézettek hallani éppen arról az oldalról, amelyet idehaza 20 év óta Sebestyén Jenő s újabban Sípos István úgy igyekeznek beállítani, mint a kategorikus imperatívuszok és ceterum censeo alapján álló holland egyházat, hogy ez

¹ Gondolok itt arra, hogy Sípos disszertációja 97. lapján említi ugyan Aalderst Yahudával kapcsolatban, de csak egész általános-ságban.

az egyház így gondolkozik, hogy „szó sem lehet arról, hogy az egyház uralkodjék a tudományon. Az egyháznak, amely mindenben alá akarja magát vetni az írásnak, csak haszna lehet abból, ha szabad folyást enged az exegezisnek“ (u. o. 59). Kuyper pedig így figyelmeztet az exegeta és a dogmatikus közti különbségre: „Az exegeta: exegeta és nem több, de nem is kevesebb. Ennek következtében a (benne élő) dogmatikust és homilétát háttérbe kell szorítania, ha ezek az ő munkáját akarnák elvégezni, de neki magának is óvakodnia kell, hogy ne lépjen az ő területükre... Ha valaki exegeta, lehet azért dogmatikus, vagy homiléta is egyben, de akkor, amikor mint dogmatikus vagy homiléta lép fel: megszűnik exegeta lenni“ (Kuyper: *Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid*. Kampen. 1908. III. 111. o.). Dogmatikumok, még maga az *Institutio* sem, nem prejudikálhatnak az exegezisnek, mert: „Kálvin *Institutio* jában a hívő ember beszél, aki az írást a maga egységében és teljességében tolmácsolja. De ez nem akadályozza meg Kálvint abban, hogy kommentárjaiban ismételtelen olyan eredményekhez ne jusson, amelyeket a tradíció olvasott ki belőle. A mi református exegetáink ilyen esetben azt érezték, hogy arra vannak hivatva, hogy az exegezist meghagyják exegezisnek, még ha ennek következménye annak a beismerése volt is, hogy a dogmatikus vallástétel és az exegetikai eredmények között nem sikerült megtalálni a harmóniát“ (u. o. III. 116). Tehát az exegezisnek „szabadsága“ is van s „a fődolog csak az, hogy a tudományt szembe ne állítsa az egyházzal“ (u. o. III. 116). Sípos pedig maga nem ad tudományt, vagy ha ad, az olyan ingatag pillérekre épült, mint Yahuda egyptológizálása, vagy pedig jobb ügyhöz méltó buzgalommal igyekszik kimutatni, hogy az én tudományos felfogásom „minden ízében racionalista és liberális bibliakritikát“ tartalmaz (I. 19) és hogy *a római katolikus tudományos theologia is jobb*, „mint a protestáns kritikusok durva racionalizmusa és hitetlen szelleme“ (I. 66). Íme idevezet, ha valaki olyan dolgokról beszél, amelyekhez nem ért, mert akkor okvetlen el kell jutnia ahhoz az eredményhez, hogy az „*orthodox zsidó bibliai szemlélet és kritika közelebb áll a kálvini bibliai felfogáshoz*, mint a modern protestáns írásszemlélet és kritika és segítő társnak is hasznosabb és hűségesebb amannál“ (I. 66). S még az a Sípos, akinek íme homályos fogalma sincs arról, hogy mit jelent a modern tudományos kritika, jajdul fel (I. 60 kk.), hogy

zsidózónak tartom az ilyen felfogása miatt. „Pedig tudománykritika nélkül lehetetlen“ (Grosheide i. m. 81).

És hiába akarja Sípos Kálvinnal is elnémíttatni a bibliai tudományos kutatást, mert ezt maga Kálvin gyakorolta a legsokoldalúbban, elmenve némelykor egész odáig, hogy egy-egy bibliai könyv pl. Zsidókhoz írt levél, Jakab, Júdás, II. Péter levél *kanonicitását* is hajlandó mérlegelni.¹ Kommentárjai pedig példái a korát messze megelőző tudományos bibliakritikai kutatásnak, ha nem is azt akarom ezzel mondani, hogy Kálvint Duhmhoz, Gunkelhez, vagy Könighez, vagy éppen Wellhausenhoz akarom hasonlítani, mert Sípos gúnyolódásaiból, hogy „Kálvint a modern kritika atyjának“ teszem meg, úgylátszik, mintha erre is hajlandó lennék. De azt Kálvin ismerete alapján határozottan állítom, hogy Kálvinból sohasem fogja Sípos tudni kimutatni a tudományos bibliakritikára vonatkozó tilalmat. Mert igaz ugyan, hogy amikor pl. az Inst. IV, VIII—XI cc-jaiban Kálvin az egyház hatalmáról beszél, azt úgy határozza meg, hogy az egyház hatalma a tanban, bíraskodásban és a törvényadásban van. „Az egyház a tan dolgában az Isten Igéjéhez van kötve“, mondja Kálvin. De milyen szempontból? Abból, hogy *nem szabad új dogmákat felállítania*. Ez pedig egész más, mint a Szent írás tudományos vizsgálata, amit Sípos nálam és „elvbarátaimnál“ kifogásol. Új dogmákat én sehol sem állítottam fel s etekintetben engem is köt az írás. Csak a tan, a dogma szempontjából nem szabad változtatni, elvenni, vagy hozzátenni az íráshoz (Wernle, P.: Der Evang. Glaube III. Calvin Tübingen, 1919. 374). Ez pedig sohasem volt a tudományos exegézis feladata. Az e pontra vonatkozó fejtegetéseimet végzem Kuypernek ezzel a mondásával: „Az az egyház, amely béklyóba veri az exegetát olyan, mint az a lovas, aki átmetszi lova inait“ (Kuyper: Enc. III. 115). Látjuk tehát, hogy Sípos tudományellenes állásfoglalása minden csak nem református.

Sokat kellett időznöm ennél a pontnál, de ez alapvető fontosságú abban a vitában, amely köztünk folyik. Akkor, amidőn igyekeztem rámutatni, hogy szerintem mi a feladata a tudományos kritikának az egyházon belül, rá akartam terelni a figyelmet egyben arra is, hogy Sípos forrásai sem azt tartal-

¹ de Groot D, J.: Calvijns opvatting over de inspiratie der Heilige Schrift. Zutphen 1931. 168. 1.

mázzák csupán, amiket ő felemlít, hanem — amint ez természetes is — tág teret adnak a kritikának, ha az nem érinti az Írást, mint Isten kijelentését (Grosheide: i. m. 85). De hát én magam néztem utána ezeknek a holland forrásokban.

2. *Inspiráció.* Igen erős ütközőpont köztünk a verbális *inspiráció* tana is. Sípos ezt úgy kezeli, mint hitvallásaink által kötelezőleg elfogadottat, mint amelynek uralnia kell a bibliai kritikát a maga teljességében. Holott *nem így áll a dolog.* A verbális inspiráció nem dogmája református egyházunknak. Ez a tan K. Heussi szerint (Kompendium d. Kirchengeschichte 7. kiad. Tübingen, 1930. 345) csak a Formula consensus Helvetica-ban volt benne, amelyet „mrev predestinációs és inspirációselmélet jellemzett, de amelynek mégsem ez volt a keletkezési oka, hanem a svájci theologusok ellenmondása a saumuri theologusoknak.“ Sípos pedig a szerinte „kitűnő és nagy elismerést kiváltott“ holland de Groot, D. J. már idézett doktori disszertációja alapján, amelyet saját bevallása szerint „mintegy kivonaton“ (I. 123), teljesen a verbális és grafikus inspiráció alapjára helyezkedik s azt akarja elhitetni velünk, hogy Kálvin a Sípos — de Groot értelmében felfogott verbális inspiráció álláspontján állott. De amíg de Groot becsületesen beszámol arról, hogy éppen a Kálvin-kutatók és éppen Kálvin munkái alapján korántsem értenek egyet ebben a kérdésben, mert vannak köztük, akik a szigorúbb s akik a szabadabb verbális inspiráció fogalmát tulajdonítják Kálvinnak (Moore, Warfield, H. H. Kuyper, Kampschulte (r. kath.), Seeberg, Ritschl az egyik és Herzog, Heppe, Menthonnex, Benezech, Doumergue, J. Cramer, J. A. Cramer a másik oldalon), addig Sípos úgy tünteti fel a dolgot, mintha ellenvélemény nem is volna, holott olyanok is vannak, akik a verbális inspiráció ellenkezőjét akarják Kálvinból bebizonyítani (de Groot i. m. 15). Különösen hallgat pedig Sípos de Groot dolgozatának arról a helyéről (129—131. lap), ahol szerinte Kálvin maga is úgy fejezi ki magát, hogy véleménye a verbális inspiráció kétségbevonásának tekintendő (I. Kálvin kommentára Ap. Csel. 7: 14—16-hoz), amit azonban de Groot egyszerűen „a slip of the pen“-nek minősít. De Sípos még ennyit sem engedélyez. Szerinte Kálvin kétségbevonhatatlanul a verbális inspiráció tanának álláspontján áll és még de Groot ama figyelmeztetésére sem ügyel, hogy „a reformátor nem láthatta az Írás inspirációját ugyanamellyel a szempont mellett, amelyben mi, mivel az írás isteni

eredetét az ő napjaiban sokkal kevésbé élesen és egész más módon támadták“ (de Groot i. m. 14).

Minden felesleges szószaporítást elkerülendő mindjárt megmondom, hogy az írás inspirációját illetőleg én leginkább *Doumergue* felfogásához érzem magam közel, aki elismeri, hogy „Kálvin tanította az írás inspirációját... sőt senki sem fektetett annak igazságára nagyobb súlyt, mint ő. De tagadja, hogy Kálvin valaha is úgy fogta volna fel az írás isteni eredetét, mint a Sz. Lélek által való szószerinti diktálást. Nem a forma, vagy a szavak számára a fontosak, hanem a tan, vagyis a szellemi tartalom, amelyet a szavak kifejeznek. Erre (t. i. a tanra) vonatkozik a Sz. Lélek szerzősége“ (de Groot 28—29). Vagy Doumergue magát idézve az, ami fontos Kálvinnál: „nem a szavak, hanem a *tan* (doctrine), a *lélekre vonatkozó tan* (doctrine spirituelle), a *lényeg*. Nem hasonló dolog-e ez ahhoz, mint amit mi ma a Szent írás tekintélyének hívunk a hit dolgában?“ (de Groot u. o. 29. 1. 1. jegyzet.) Vallom tehát az Írás inspirációját, de — ahogy azt már 1937 áprilisában is megírtam Síposnak — csak az Írás pneumatikus tartalmát illetőleg, ahol a „tan“-ról, a „lélekre vonatkozó tanról“, a „lényegről“ van szó. Itt egész biztosan a szavakra is gondja volt Istennek, de hogy az egész Szent írásból mi az inspirált, azt csak a Szent Lélek mondhatja meg az embernek. Ilyen formában én is vallom az írás inspirációját. De mindjárt hozzá teszem, amit eleitől fogva hangsúlyoztam ebben a vitában, hogy a *tudóst* még ez az inspiráció sem kötheti meg a munkájában. Az előző pontban a tudomány és kritika hatáira vonatkozólag kifejezett felfogásomból úgy hiszem elég világosan kitűnik, hogy a kritikával nem óhajtok a „tan“, a „lényeg“ területére betörni, de azt vallom, hogy addig, amíg a kritika nem érinti az írás spirituális és lelki részét, a theologicumokat, addig szabadon vizsgálhat meg mindent. Mert ez a „minden“ csak ruha és köntös a lényeg körül, amelyet a Szent Lélek bizonyágtétele jelent meg lelkemben. Megismétlem hát, még ha Sípos most sem hiszi is el, hogy „az írás számomra nem evolúciós úton állt elő“ (Igazság és Élet III. 164). Mint református keresztyén hívó még azt is vallom, hogy „a teljes írás Istentől ihletett és hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre“ (2. Tim. 3: 16). De Wernlevel állítom én is, hogy: „Mi nem hajtjuk a Lelket a Biblia szavai alá, hanem a bennünk levő lelket mérjük hozzá ahhoz a lélekhez, amely a Bibliából szól

hozzánk“ (P. Wernle: i. m. 181). A verbális inspiráció tanával különben is jó lesz Síposnak óvatosan bánni. Mert azonkívül, hogy a verbális inspirációt velem szemben állandóan úgy játsza ki, mint amelynek alapján tilos minden bibliakritika, Sípos sehol sem vezet végig a verbális inspiráció következményeit, pl. a Pentateuchosra vonatkozólag sem, pedig szeretném látni pl. hogy Mózes halálának leírását Deut 34-ben hogy hozza összefüggésbe a teljes és tökéletes mózesi szerzőség gondolatával még a verbális inspiráció alapján is.¹ A verbális inspiráció pedig csak az autographa-kra vonatkozhatott és a Sz. Lélek munkája véget ért, amikor az általa elhívott „amanuensis“ letette a tollat, mondja még de Groot is (i. m. 175). S ha „az autographak mind elvesztek“, amint ezt még Sípos is elismeri (I. 87), akkor mi a bizonyossága annak, hogy az előttem lévő szöveg ugyanazt a hitelt érdemli, mint érdemelné az autographon? Nehéz kérdés ez, amit nem lehet elintézni azon a kétségtelenül könnyű, de tudománytalan módon, ahogy Sípos teszi, aki az autographak hitelességét minden további nélkül azonosítja a Biblia mostani szövegével. Ezt ugyan sehohsem mondja kifejezetten, de ez egyenesen következik abból, ahogy az inspiráció kérdését kezeli. Pedig Kálvin maga is elismeri, hogy az inspirált szövegbe is kerültek bele a másolók munkája révén, „menda“ és „errores“, amit de Groot nyomán Sípos is nyugtáz (I. 89). de Groot Kálvinra vonatkozó inspirációtanának bírálatával most nem foglalkozhatunk, mert ez nem lehet célja ennek a vitairatnak. Sípos minden kritika nélkül magáévá teszi de Groot minden állítását, egész rendszerét és argumentációját, aminek azonban más oka is van, mint, az hogy a verbális inspiráció pontján egyet ért vele. Ez a másik ok, majd később kerül szóba. Most inkább arra szeretnék rámutatni, hogy Kuyper az inspiráció célját úgy határozza meg, hogy az abban áll, hogy „az Isten az egyháza lelkébe azt a gondolatvilágot vigye bele, amely az újjászületésre tartozik“ (Kuyper: Enc. II. 474). Ez tehát végeredményében az inspirációnak az írás vallás-erkölcsi tartalmára való vonatkoztatása. Ugyanaz, mint Doumergue. De semmiesetre sem az, ami a Sípos inspiráció tana, amelynek.

¹ A II. kötet 41. lapján foglalkozik Sípos ezzel a fejezettel, de az, ahogy ott megoldja a Mózes haláláról szóló fejezet keletkezését, *ellenkezik* az általa disszertációjában vallott teljes mózesi szerzőség gondolatával s így az írás autopistiájáról ott és ebben az Első Elvi Részben is lefektetett gondolatával.

az a legfőbb rendeltetése, hogy lehetetlenné tegyen minden tudományos teológiai munkát. Ismétlem, ez roppant kényelmes álláspont! Nem kell kutatni semmit. Minek? „Mi jobban tudjuk!“, mert elintéz mindent az inspirációra való hivatkozás. Ha valami, úgy ez igazán bibliaellenes, antireformátus és merem mondani a kálvini reformátori elv teljes ellentéte, mert aki ezt következetesen magáévá teszi, annak számára a Biblia végül és valamilyen, az égből készen alászállott könyv lesz, amelynek csak isteni oldala van, emberi semmi s amelyhez nyúlni sem szabad, mert inspirált. Hála Istennek nem így gondolkozott Kálvin és nem így gondolkoznak — hogy megint olyanokra hivatkozzak, akik Sípos számára is fémjelzetek — nem így gondolkoznak a holland szigorú református egyház tudósai sem. Ha erről meg akar győződni Sípos, nézze meg, vagy helyesebben nézéssé meg és referáltasson magának arról, hogy a tiszta református írásszemlélet és inspirációtan tiszteletbentartása mellett mégis mennyi tudomány van pl. A. Noordtzy professzor „Gods Woord en der Eeuwen Getuigenisében“, amely már két kiadást ért, vagy a „Körte Verklaring der Heilige Schrift“ egy-egy kötetében!¹

Közelebbről pedig hallja meg Sípos éppen G. Ch. Aalders professzor véleményét pontosan erről a kérdéstről, aki a Christelijke Encyclopaedie IV. kötetében a „Pentateuch“ címszó alatt az 549. lapon ezt írja: „Egyébként a Szent írás isteni tekintélyével bíró jellegének elfogadása sem követeli a mózesi szerzőségnek az egész Pentateuchra való elismerését. A Szent írás inspirációjából következik ugyan, hogy mindazt, amit közöl velünk, igazságnak tartjuk.“ (Itt kifejti, hogy a Pentateuchkritika, ahogy az Astructól fogva fejlődött, ellentétben van az írás isteni jellegével, majd így folytatja) „De a Szent írás inspirált voltából a legkevésbé sem következik azt, hogy Mózes az első öt bibliai könyvet a maga teljes egészükben írta volna. Egy bibliai könyv tekintélye sem attól függ, hogy ki az ember-szerzője, aki írta, hanem attól, hogy az a könyv inspirálva van-e

¹ Mivel ismerem Sípos — sajnos — tévkövetkeztetésekre és torzításokra nagyon is hajlamos gondolkozását, már itt megjegyzem, hogy akkor, amikor a holland gereformeerd teológiai tudomány képviselőiben a tudományos kutatás öntudatos és lelkiismeretes művelőit látom, ez még korántsem azt jelenti, hogy egyszerűen azonosítom őket a wellhauseni formakritikai, vagy a vallástörténeti iskola embereivel. Ennél sokkal jobban ismerem őket munkáikból.

a Szent Lélek által? És ha ezt az inspirációt a Pentateuch számára feltétlenül elfogadjuk, akkor ezzel nagyon jól összeegyeztethető, hogy a Szent írás e rendkívül fontos részének a könyvvé szerkesztését egy másik személynek tulajdonítsuk és ne Mózesnek. Sőt még az is nagyon jól összeegyeztethető az inspiráció hitvallásával, hogy egy olyan kimerítő történelmi munkának, mint a Pentateuchnak, amely több évszázad történetét tárgyalja, a létrejövetelében *több mint egy* személy működött közre.“

Szükségesnek tartottam Aalders véleményét teljes egészében ideiktatni, mert ez az inspiráció fogalmának általam eddig is vallott és hangoztatott igazi református szempontból való megfogalmazása. Tehát ha hiszem az írás inspirált voltát ez még korántsem jelenti azt, amit Sípos különösen ebben az Első Elvi Részben hangsúlyoz erősen, hogy akkor hinnem kell egyben a mózesi szerzőséget is. Az inspiráció tana tehát nem lehet akadálya annak, hogy a Pentateuch szerzőségét illetőleg más álláspontot is lehessen elfoglalni, mint amit Sípos teljesen tudománytalanul és most már látjuk, hogy antireformátus módon is ránk akar erőszakolni.

Sípos inspirációelmélete tehát szintén azt mutatja, hogy nincs tisztában egyházunk reformátori alapelveivel.

C^A *kijelentés*. A *kijelentés* fogalmát szintén jó lesz tisztázni, mert Sípos ebben is olyan álláspontot foglal el, amely nem egyezik az enyémmel, de nem egyezik a református egyház tanításával sem. Sípos szerint u. i. minden kijelentés az írásban, még a Pentateuch mózesi szerzősége is kijelentés szerinte (I. 74 és 95). Szerintem pedig nem. Szerintem a kijelentés egészen más, mint a tudoiráriyes nem az emberi értelem, az ész fóruma elé tartozik, mint a tudomány, hanem a székhelye az emberen kívül és felül van és ez: az *Isten*. Következésképp a hitre tartozó theologiai fogalom ez is, amellyel nem lehet az emberi ész fóruma elé tartozó kérdéseket, mint pl. azt, hogy írhatta-e Mózes a Pentateuchot? — elintézni. Sípos azt állítja, hogy igen, mert a Szent Lélek a Pentateuchon belül százszor is tanúbizonyosságot tesz erről, ezt bizonyítják a próféták, az Újszövetség és különösen Jézus. (I. 71., 115.)

Ezzel szemben utalok mindjárt a holland Aalders professzor már említett Genesis c. könyvére, amelyben ez a tudós, aki sokkal jobban az írás inspirációja és autopostiája alapján áll, mint Sípos/akinél ezek a dolgok egészen holland forrásai-

nak utánamondásának jellegét viselik magukon — mondom — Aalders így nyilatkozik a Pentateuchról és annak „mózesi“ szerzőségéről: „A Pentateuch anonym írás; *seholsem találunk benne egyetlen utalást sem arra nézve, hogy kit kell ez előttünk fekvő nagy történelmi mű egészben, vagy részben való szerzőjének tekintenünk*“ (Genesis 29). Azután sorra megy Aalders az Ótestamentum valamennyi könyvén, ahol a mózesi törvényről van szó és végig megy az Újtestamentum valamennyi helyén, ami számba vehető ebből a szempontból és erre a végeredményre jut el az Ó- és Újszövetség egybehangzó tanúsága alapján: „a Pentateuchban figyelemreméltó mózesi örökség található különösen a Mózes korának történetében és a törvényadásban. De olyan *egyenes* bizonyosságot, amelynek alapján a Pentateuchot a maga teljes egészében Mózes kezétől származó műnek kellene tekinteni, nem találunk“ (u. o. 37). Megengedi ugyan, hogy az egyenes bizonyosságok ellenére is származhatik az egész Pentateuch Mózesről, de „a Szent írásból vett egyenes értesülések alapján ezt nem *kell* elhinnünk, ámbár ez értesülésekre való tekintettel ezt el is hihetjük“ (u. o. 38). Aalders azután folytatja a Pentateuchból vett indirekt bizonyítékokkal annak bizonyítását, hogy a Pentateuch nem lehet Mózes műve. Aalders végeredménye a következő: „... a Pentateuch keletkezését minden valószínűség szerint úgy kell elképzelnünk, hogy egy Mózes *után* élő szerző szerkesztette ezt a hatalmas történelmi munkát, amellyel most bírunk, szerkesztette pedig a Mózes által hagyományozott anyag és pedig Mózes utazási naplója és törvényei felhasználásával (Genesis 40) és pedig Saul napjaiban (1. Chr. E. IV. „Pentateuch“). Nos, kérdem Sípostól, hogy hol van itt annak bizonyossága, amit ő kétszer is olyan apodiktikusan állít, hogy a Pentateuch *mózesi szerzősége* isteni kijelentés? Hogy az egész Pentateuch Mózes egyedüli és kizárólagos munkája? Vagy talán már Aalders sem tudja jól szerinte a dolgokat s ő Aaldersnél is „jobban tudja?“ Pedig Aaldersnél nincs ám hiba sem az inspiráció sem a theopneustia, sem az autopistia körül, mint ahogy Sípos rólam hirdeti. Hanem egy dolog van, amire Sípos nem figyelt: *a Pentateuch mózesi szerzősége nem kijelentés* és nem cardinális pontja a református teológiának, mert máskülönben Aalders sohasem beszélne így. És nem közölték Sípossal azt sem, hogy Kuyper azt is megírta, hogy „csak a történelmi kritikának a Bibliára vonatkozó *sarkalatos* pontjain kell a keresztyén theologusnak ellenállnia, hogy el ne veszítse azt a prin-

cipiumot, amelyből él“ (Kuyper: Enc. II. 340). Ez pedig egyben ismét bizonyítja azt, hogy Sípos nem ismeri annak a tudósnak éppen a Pentateuchra vonatkozó könyvét, akinek a maga „opus doctumát“ ajánlja és — ami még szomorúbb — bizonyítja azt is, hogy *Síposnak, sajnos, homályos fogalma sincs arról, mit jelent igazi református alapon művelni a tudományt.*

Sípos az írás *önbizonyágtételére* hivatkozik. Én is hiszem *£L* kijelentést, hiszem az írás önbizonyágtételét is, amely megszólal a lelkemben, de az igazi kijelentés számomra az írásban csak az, hogy mit mond az írásban Isten önmagáról, és mit mond az emberről. Minden, ami ezen kívül van, nem kijelentés számomra (P. Brunner: Vom Glauben bei Calvin Tübingen, 1925. 100). Az írás önbizonyágtétele is csak az írás erre a tartalmára vonatkozhatik. És ebben nekem elég teljesen az Isten önbizonyágtétele és nem kell *más kezes* Istenen kívül, mint Síposnak (I. 120). Bizony jól mondja ezen a helyen Sípos rólam, hogy „ezt a pneumatikus isteni elemet Isten milyen formában, mikor, hol, kinek a kezessége mellett adta nekünk az nem fontos“ nekem. Nem, mert ilyenkor csak egy feleletem lehet a testimonium Spiritus Sancti szavára: „Szólj Uram, mert hallja a te szolgád!“ És amilyen biztos az, hogy a tudomány nem hatolhat bele annak kifürkészésébe, hogy mi az Isten, hogy mi az ember, mi a bűn, a megváltás stb. — mert ez a kinyilatkoztatás fogalma alá tartozik —, épúgy nem avatkozhatik bele viszont a kinyilatkoztatás a tudomány kérdéseibe, ahogy Sípos akarja a „mi jobban tudjuk!“ elvénél fogva. A kijelentést csak magából a kijelentésből lehet megismerni s ezért merőben eltérő attól, amit tudományos megismerésnek szoktunk nevezni. Nem lehet az írásban mindent egyformán kijelentésnek tekinteni. Ezt az állításmat a Bibliára alapítom és hivatkozom Jer. 28-ra, ahol maga Jeremiás sem fogadja el Isten beszédének, azaz kijelentésének azt, amit Hananja próféta és társai mondanak. Jeremiás számára csak az a kijelentés, amit ő mondott. Tehát már ő distingvál afölött, hogy mi az igazi kijelentés és mi nem (1. Jer. 23: 22 is). Ezen az alapon merek én interpolációkról beszélni Jeremiásnál. És amikor vallom, hogy a kijelentést nem lehet „megcsonkolni“ stb., ugyanakkor vallom, hogy azt, amiről az írás megengedi igen komoly s lehetőleg az írásból magából vett indiciumok alapján (ahogy én is szoktam tenni): ki lehet rekeszteni *szövegkritikáikig*. Helyesen mondja Grosheide Hermeneutik 35—36, hogy az írás

tekintélyét illetően „...nagyon biztosan van különbség. Ismét utalunk a régi megkülönböztetésre az auctoritas históriáé és az auctoritas normae között“.

Én nem merném Wernlével (i. m. 178) a testimonium Spiritus Sanctiról azt mondani, hogy az „legfeljebb a Biblia magvára, az Evangéliumokra áll fenn“, mert az Ószövetség pneumatikus részeiről épígy tanúbizonyságot tesz a Szent Lélek az ember lelkében. De azt már vallom, hogy a testimonium Sp. S. nem volt kényelmes „asylum ignorantiae“ Kálvinnál (Wernle i. m. 177—78) és nem szabad, hogy az legyen másnál sem.

Ebben a pontban kell tisztáznunk a *tradíció* szerepét is, mert szerintem a Pentateuch mózesi szerzősége nem kijelentés, ahogy Sípos kétszer is állítja (I. 74 és 95), hanem egyszerűen tradíció. Ehhez a tradícióhoz csatlakozik Jézus is, ahogy ezeket már megmondtam Síposnak egyszer. Ő igyekszik ezeket megcáfolni s az ellenkezőjét bizonyítani. Viszont én ezek ellenére is fenntartom régebbi véleményemet. De én *nem* azt mondtam, amit Sípos a szájamba ad, hogy „*hamis és alaptalan*“ nézetet tulajdonítok Jézusnak, amikor Ő arról beszél, hogy „Mózes írta a Pentateuchost“ (I. 72), mert szerintem: 1. Jézus sehol nem beszél erről úgy, ahogy Sípos megfogalmazza; 2. a „Mózes“ említésében „Jézus egyszerűen átvette kora tradicionális fel-fogását“, így írtam s ezt most is állom. Állom pedig azért, mert egészen világos előttem, hogy Jézusnál *saját* messiási öntudata állt előtérben, kül. a Hegyi Beszédben, úgyannyira, hogy meg is korrigálja „Mózes“, akit ennél fogva aligha tekinthetett a hit, a Benne való hit szempontjából fontosnak, mint szerzőt. Kuyper is azt mondja, hogy „Máté 5: 21—48-ban Jézus nem az Ótestamentomra vonatkozólag foglal állást, hanem annak *igazi* exegezését adja az akkori szoferim hamis exegezésével szemben. Jézus itt sehol sem az írásról („graphé“) beszél, hanem a traditio oralis-ról, mindig a „megmondatot“-ról („errethé“). És „régiek“ („archaioi“) eme traditio orális, vagy a betűre volt korlátozva, vagy hozzátétellel volt meggyengítve, vagy helytelen szembeállítással volt meghamisítva, vagy azt, ami isteni dispenczió volt, szabállyá tették meg. Ezek ellen fordul Jézus a törvény szellemei magyarázatával“ (Kuyper: Encycl. II. 394). Ha nekem nem, akkor legalább Kuypernek higgye el hát Sípos, hogy Jézus, amikor Mózesről beszél — s ez vonatkozik a Hegyi Beszéden kívüli locusokra is — nem a Pentateuch

mózesi szerzőségére vonatkozólag akar ex cathedra és mint Isten Fia csálthatatlan bizonytságot tenni, hanem saját messiási személyét állítja előtérbe, vagy ahogy Kuypere kifejezte: „a törvény szellemi magyarázatát“ akarja adni. Jézus tehát nem argumentum a mózesi szerzőség mellett, ahogy Sípos akarja feltüntetni. S amikor én ezt állítom, akkor „nem lelki átitatodottság és türelmetlenségig fokozódott meggyőződés nálam az írás isteni tekintélyének semmibevétele“, ahogy Sípos állítja rólam (I. 71) és nem azért nem vagyok hajlandó „készpénznek“ (de pongyola szó ez Jézussal kapcsolatban!) elfogadni Jézusnak Mózesre vonatkozó kijelentését (I. 71), mert a Szent írást tagadó álláspontom van, hanem, mert vallom, hogy Jézus itt *nem* azt akarja mondani, amire Sípos akarja felhasználni. És hogy nem magam látom így, hivatkoztam előbb Kuypere. Most pedig hivatkozom Aaldersre, Sípos egyik forrására. Sípos u. i. (I. 74) büszkén hivatkozik Ján. 5: 46-ra: „Mózes... én rólam írt!“ Ez Sípos szerint elvitathatatlan argumentum Mózes mellett. Nos, nézze, vagy nézéssé meg valakivel, aki ért hozzá, hogy erről a locusról és az Újtestamentum valamennyi számbajöhető helyéről, amikor azokat Aalders lelkiismeretesen végigelemzte, azt mondja, hogy ezek arra vonatkozólag, hogy „Mózes írta volna az egész Pentateuchot, nem mondanak semmit“ (Genezis 37). Tehát Aalders szerint sem lehet az abszolút mózesi szerzőséget az Újtestamentumból bebizonyítani. Groshede pedig így jellemzi a tradíciót: „A törvényt rendesen úgy tüntetik fel, mint amely Mózesnek adatott“ (Máté kommentárja, 1922. 57. 1.). *Kérem* tehát, hogy Aaldersszel szemben is fenn meri tartani Sípos, amit rólam állít, hogy Jézust „megkisebítve, Istentől ráruházott hatalmától erőszakosan megfosztva mutatom be magából az írásból“? (I. 74).

Nem fogadhatom el Sípos válaszát ott sem, amikor arra a felhívásomra, hogy „ha egyetlen olyan helyet tud nekem felmutatni az Újtestamentumból, ahol Jézus a lelkem üdvösségének elnyerése szempontjából conditio sine qua non-nak tartja azt, hogy vallanom kell a Pentateuch mózesi szerzőségét, akkor elismerem, hogy igaza van Síposnak“, ő Ján. 5: 46–47-re hivatkozik (I. 128). Nem fogadhatom el pedig: 1. azért, mert ezen a helyen egészen másról van szó, mint a Pentateuch mózesi szerzőségéről. Jézus itt a farizeusokkal a maga messiási hivatásáról vitázik és *ennek* a Mózesnél található gyökereire hivatkozik itt, vagyis „das Christuszeugnis des Altén Testaments“-ra

és nem a mózesi szerzősége; 2. „Mózesnek“ itt sem lehet más tartalmat adni, mint ami az Újtestamentomban mindenütt van,¹ t. i. tradicionális gyűjtőfogalom a Kánon első része, a Tóra rövidítésére és nem jelenti következképp magát a szerzőséget is egyben; 3. legkevésbé vezethető le belőle az egész Pentateuch mózesi szerzősége. Hivatkozom errenézve is megint Aaldersre, aki Genesis 36—37.1. részletesen foglalkozik ezzel a hellyel is és ugyanehhez az eredményhez jut. Fenntartom tehát azt a felfogásomat, amire ugyan Sípos azt mondja, hogy „*képmutató szólam*“ (I. 72), hogy számomra sokkal szentebb Jézus, semhogy ilyen — enyhén szólva — exegetikai fogások fedezésére merném felhasználni. Sípos szerint ugyan én *meghazudtoltam Mesteremet* (I.184) — amit kereken visszautasítok — de megjegyzem, hogyha megtettem volna is, pedig nem tettem meg, ez semmivel sem lenne csúnyább bűn, mint amikor Sípos a maga tudatlan álláspontjának igazolására búvik kényelmesen Jézus mögé és vele akarja igazoltatni, hogy a Pentateuch mózesi szerzősége: kijelentés! Ne felejtse el Sípos Grosheidenak ezt a nagyon bölcs szavát — amelyet megint nem mondtak meg neki —, hogy: „egyik szentírási hely szolgálhat ugyan a másik magyarázatául. De, ha a próféciáktól, amelyek beteljesedtek, eltekintünk, nagyon ritkán... Véleménykülönbség azonban lehetséges és az embernek óvakodnia kell két hely közötti kapcsolat alapján, amelyet az ember maga gondolt ki, olyan exegezist adni, amelynek joga lenne az interpretatio authentica névre“ (Grosheide: Hermeneutik 50). Sípos pedig ilyen interpretatio authenticakat szerkeszt Jézus eredeti tendenciájának meghamisításával. Mert Ján. 5:46—47-ben *nem* arról van szó, amit Sípos vitat, hogy t. i. Jézus azt hányná a zsidók szemére, hogy nem hiszik, hogy Mózes írta a Pentateuchot, hanem arról, hogy már Mózes írt arról, hogy ő a Messiás. És ez óriási különbség! Ezen fordul meg a dolog! Jézus nem bibliai kritikai vitában van ellenfeleivel Ján. ev. 5. fejezete végén, hanem azért feddi őket, mert nem hisznek az Ő, már Mózes által is megjövendölt *messiási mivoltában*. Mégcsak egyet! Tegyük fel, hogy Síposnak igaza lenne és Ján. 5: 46—47_s azt jelentené, ahogy ő magyarázza, hogy t. i. ez a locus azt bizonyítja, hogy Mózes szerzőségét hinni, az üdvösséghez feltétlenül szükséges,

¹ Aalders Chr. E. IV. 546 kk. szerint itt és általában mindenhol az Út-ban, ahol „Mózesről“ van szó: a zsidóságnál szokásos beszédmódhoz való alkalmazkodással van dolgunk.

akkor Istennek annál a különleges gondoskodásánál fogva, amelyben a kijelentésnek lelkünk üdvösségére vonatkozó üzeneteit a Bibliában elsősorban részesítette: feltétlenül gondja lett volna arra, hogy ezt *többször* is és Ján. 5: 46—47-nél világosabban is tudunkra adja. De mivel nem tette, így Ján. 5: 46—47. sem ebbe az irányba mutat. Ezt Síposon kívül tudtommal senki sem állítja. Sípos pedig egy kis ficamításért nem megy a szomszédba.

Még két rosszindulatú ferdítésére kell rámutatnom a kijelentés fogalmával kapcsolatban.

Az egyik az, hogy azt állítja rólam, hogy nem írom alá Kálvin legjellegzetesebb tanítását, hogy az Ó- és Új testamantum, szervesen összetartoznak (I. 70) és hogy azt vallom, hogy „a későbbiből nem lehet magyarázni a korábit, mert ez történelmi abszurdum“ (u. o.). Ilyet én nem írtam, mert Istennek hála, épelméjű vagyok. De, ha ez alatt azt érti, hogy Jézussal akarja szavatoltatni a Pentateuch mózesi szerzőségét, akkor igaza van, mert ilyet nem tudok elfogadni. Ami pedig a Szent írás *egységét* illeti, amiről Sípos az Inst. L, IX. 2 alapján beszél, errenézve csak annyit, hogy ez nem annyira a Szent írás belső harmóniájára vonatkozik, hanem Wernle (i. m. 181) szerint arra, hogy egyformaság uralkodik az írott isteni szó és az emberi szív bizonyágtétele közt. „Aminőnek ott egyszer magát megmutatta (az Isten), kell, hogy örökre olyan maradjon“ (Inst. I., IX. 2). Ez pedig egész más, mint ahogy Sípos beállítja. Itt nem kívánok rámutatni arra, amit Wernle (i. m. 13) mond, hogy Kálvin aközben, hogy teljes egyszintre igyekszik hozni az Ó- és Újtestamentumot, teljesen tiszteletreméltó és nagyon is érthető okokból egy kissé túloz, mert nem látja meg azt, ami Jézusban új Mózes *fölött*, hanem, hangsúlyozom, hogy *számomra is létezik kijelentés*, sőt mint hívő, elismerem annak *egységét és tervszerűségét* is, különösen abban, hogy a törvény vége a Krisztus. *De a kijelentést és a tradíciót összetéveszteni ebben a vitában nem engedem, mert a Pentateuch mózesi szerzősége tradíció és mint ilyen, bírálható.*

A *másik* dolog, ami szintén ebbe a pontba tartozik az, hogy Sípos azt állítja rólam, hogy az Isten szava számomra „természetes és nem természetfeletti kijelentés eredménye“ (I. 120) és hogy „lelki tartalmat hordozó könyv, vagy bibliai rész megjelenhetett *álnév* alatt, lehet az írás legnagyobb része, sőt az egész is *hamisítvány*“ (I. 120). Ez a „*hamisítvány*“ és „*hazugság*“

szó tetszik neki nagyon s velem és tudományos munkásságommal kapcsolatban ötször is használja (120, 128, 129, 166, 167). Nos, hát megállapítom, hogy én a „hamisítás“ vagy „hazugság“ szót a Sípossal eddig folytatott és mindössze 1038 sort kitevő vitámban sehol sem használtam. Egyszer használtam a Jeremiásról írt dolgozatomban (Theol. Szemle I. 301) ezt a szót olyan értelemben, hogy az interpolátorok a maguk nagytömegű betoldásaival megmásították, félretolták és meghamisították, de *nem* *SL* Bibliát, hanem Jeremiás próféciáinak eredeti tendenciáját. Maga Jeremiás is tud az írás szándékos meghamisításáról, amikor 8: 8-ban azt mondja: „Bizony íme *hazugságra* munkál az írástudók *hazug* tolla.“ Ezt pedig megállapítani *nem a Szent írás tekintélyének a lerombolása*, ahogy Sípos rámfogja, sőt ellenkezőleg arravaló törekvés, hogy annak *eredeti tendenciáját* ebben az esetben a Jeremiásra bízott isteni üzenet eredeti mivoltát segítsem megtalálni. Mert mi más a bibliakritika feladata, ha nem ez? De, aki nem ért a dolgokhoz, az csak ezt a szót hallja, hogy „hamisítás“ és csinál belőle *olyan misztifikációt személyemmel* kapcsolatban, ami, ha igaz lenne, nem érdemelném meg, hogy Isten megengedje azt, hogy valaha is templomküszöbre tegyem a lábamat. Én *sehol sem írtam a Sípossal való vitában, hogy Mózes könyvei álnév alatt jelentek meg és sehol sem mondtam, sem nem írtam, hogy „az írás legnagyobb része, sőt az egész hamisítvány“*. Ezek Sípos rosszindulatból fakadt rágalmai, amelyeket visszautasítok. Igazán nem tudom, hogy mit gondoljak? *Nem érti-e ez az ember, amit mondok, vagy annyira gyűlöl, hogy nem is akarja megérteni?* Hát tarthatja-e az a Biblia bármelyik betűjét is „hamisítványnak“ a szó síposi értelmében, aki azt írtam neki tavaly, hogy számomra Isten szuverenitása nincs Mózeshez kötve, hanem Mózes után is adhatott kinyilatkoztatást annak, akinek Ő akarta?

De ha már itt vagyunk, vizsgáljuk meg Sípos egy másik egészen idetartozó állítását, amelyet szintén nagyon tetszetősen állít fel ellenem úgyannyira, hogy a belsősomogyi egyházmegye lelkészértekezlete ismert körlevelében meg is engedi magát téveszteni Sípos által és citálja Sípos fogalmazásában tőlem, hogy én azt tanítom, hogy az *Isten hazudik*. Valóban használok ezt a kifejezést a Theol. Szemle III. 59. lapján. De *korántsem azzal a célzattal, amit Sípos ad a számba* s ahogy a belsősomogyiak ezt az én *eredeti* fogalmazásom megnézése *nélkül*, egyedül Síposra támaszkodva, rögtön magukévá is tettek. Előrebocsátom, hogy

ezt a kifejezést én egy *theol. tudományos* bibliai vallástörténeti tanulmányomban használok, amely tehát nem építő céllal készült. Olvassa el Sípos és azok, akik erre hivatkoznak, az *összefüggést*, amelyből ezek a szavak ki vannak halászva. Rámutatok ott forrásra hivatkozva arra, hogy mi elítéljük a hazugság minden formáját, de a régi Izraelben — mert I. Kir. 22: 22-ről volt szó — *máskép* gondolkoztak. Ott csak kétféle bűn létezett: Jahve megsértése és az embernek való károkozás. A hazugság pedig nem volt bűn a régi Izraelben még Jahveval kapcsolatban sem. Ez régi izraelita vallási képzet, amelyen nem változtat semmit Sípos szemforgató sopánkodása, de amelyet neki, mint *theol. m. tanárnak* illenék tudni Izrael vallástörténetéből! Különbösen is, ha jól megnézzük az idézett helyet (I. Kir. 22: 22), akkor azt látjuk, hogy nem maga Jahve hazudik, hanem egy lélek (*ruach*) végzi el ezt a dolgot, valószínűleg ugyanaz, akinek a hatáskörébe tartozott a prófétai inspiráció, Jahve csak helybenhagyta a tervet (1. Benzinger kommentárját a Királyok könyvéhez, a Nowack-féle sorozatban). Én csak a rövidség okából írtam Jahvét. Izrael vallásának egy ősi, primitív felfogásával van itt dolgunk és ebből nem lehet, nem is szabad a mi erkölcsi mértékeink szerinti következtetéseket levonni. Meggyőződhetik erről bárki, aki a Göttinger Handkommentar, vagy bármelyik tudományos bibliamagyarázat megfelelő kötetét kezébe veszi. Síposnak, mint a *theologia tudományos művelésére* is képesített *m. tanárnak* — bár képességének éppen ettől az oldalától nagyon félek — tudnia kellene ezt és a tudományos magyarázat lehetőségének megengedésével nem lett volna szabad éppen neki ezt a kérdést szándékosan és céltudatosan *rossz* irányba terelni és másokat félrevezetni.

Befejezem e pontot azzal, hogy a kijelentéshez való „ragaszkodás“ sem lehet „*asylum ignorantiae*“ Sípos számára.

4. *A lelkiismeret szerepe a bibliai kritikában.* Én azt állítottam, „hogy a tudóst vizsgálódásainál semmi sem kötheti meg. Csak saját lelkiismerete“ (Igazság és Élet III. 55). Ebből csinál azután Sípos „hittől mentesített lelkiismeretet“ (I. 41) számomra és állítja vakmerően, de teljesen alaptalanul azt, hogy én „a Biblia inspirált voltát negligálva a saját lelkiismeretemre“ akarok támaszkodni (I. 41). Most nem akarom megismételni, amit a tudományos kritikával kapcsolatban és az inspirációra vonatkozólag az előző pontokban már elmondtam

s amelyekből bizonyára világosan kitűnik, hogy tudományos lelkiismeretem számára is határt szab a numinosum, az, ami inspirált a Szent Írásban. Én ezt eleitől fogva így képzeltem, amikor először leírtam és nem is álmodtam arról, hogy akad egy theol. m. tanár, aki ezt nem érti meg s aki elkezd arról beszélni, hogy igen ám, de milyen legyen az a lelkiismeret,, mert „van jó és van rossz“ (I. 186). Egészen világos, hogy a Biblia kritikájával kapcsolatban jóindulatú és jólelkű ember nem gondolhat másra, mint olyan lelkiismeretre, amely eleve tudja azt, hogy a Biblia isteni és emberi eredetű könyv is egyszerre. *És akkor lelkiismerete csak az emberi oldalt engedi megbírálni? mert a másikkhoz úgy sincsenek normái.* Ez ugy-e világos? Csak a határtalan rosszindulat mondajthatja valakivel e maguktól értetődő premisszák ellenére is, hogy én lelkiismeretemet „az inspiráció, az írás, a Szent Lélek és Krisztus fölé helyeztem csalhatatlan bírónak“ (I. 42). Aki elolvassa csak egy sor írásomat is és theologailag tud gondolkozni, az nem fog ilyet mondani rólam, mert világos, hogy a lelkiismeretet, mint ítélő bírót természetesen nem a theologumenák, vagy mondjuk: nem annak elbírálására használom fel, ami a Szent Írásban kijelentés. Ami azonban nem az, ahhoz használhatom a lelkiismeretemet,, sőt kell is használnom. Az pedig, hogy megmondom, hogy a történetkritikai módszer alkalmazásával dolgozom, még mindig becsületesebb dolog, mint ha nem mondom meg és mégis alkalmazom, vagy mintha hirdetem azt, hogy nálam tárt ajtaja van a Bibliára vonatkozó minden tudományos szemléletnek s a végén mégis csak azt engedem, ha ugyan engedem érvényesülni, amit a verbális inspiráció megenged. Ezt teszi pl. Sípos. Az lehet, hogy az ember lelkiismerete valamilyen irányban elfogult és teljesen pártatlan lelkiismeret a tudományos vizsgálódásban sincs, ahogy ezt Sípos Aalders nyomán fejtegeti is. De ha így van, akkor aztán *igazán distinguálni kell* és arra kell ügyelni, hogy ne lehessen a Biblia tudományos vizsgálatát a 20-ik században megkötni a 17-ik századból való szemellenzős theologiai felfogáson alapuló nézetekkel, mint azt Sípos szeretné megismétlem: *repristinálni* a magyar református theologiai irodalomban. A tudományhoz csak tudományos lelkiismerettel lehet nyúlni, olyannal, amelyik tudja, mi a tudomány eredete, célja, lényege és határa. A dogmaticumok pedig maradjanak ott, ahová rendeltettek. Én Sípos könyvéről sohasem állítottam, hogy *dogmatikailag* tarthatatlan, de hogy *bevezetéstaniilag* és

bibliai kritikai szempontból az, azt állítottam és fenn is tartom. Amikor Sípos Aaldersből akar rámcáfolni, hogy nincs elfogulatlan kritikus, akkor én erre Aalders idevonatkozó fejtegetéseit elolvasva, azt felelem Síposnak, hogy Aaldersnek igaza van, de Síposnak nincs. Mert én sohasem vontam kétségbe a Biblia isteni keletkezését, csak azt hangsúlyoztam, hogy ennek van emberi oldala, kortörténeti adottsága is és ezt minden theologumra való tekintet nélkül jogom van lelkiismeretem alapján szabadon megvizsgálni. Lehet, sőt biztos, hogy én is elfogult vagyok. Tegyük fel, híve vagyok a Pentateuch négy forráselméletének. De tessék akkor ezt a tudományos kritikai elfogultságomat: tudományos kritikai érvekkel meggyőzni, mint Wiener, Eerdmans, vagy Hoedemaker próbálták a wellhauseni iskola ellen tudományos exegetikai alapon, de nem dogmatikumokkal, amelyeket ráadásul nemcsak én nem fogadok el Magyarországon *bibliai kritikai* argumentumokul, hanem tudomásom szerint egyetlen kollégám sem, aki exegezist tanít, talán Budapestet kivéve. És miért csak én részesülök abban a „kiváló szerencsében,“ hogy 500 oldalas „választ“ kapok nagyobb részben olyan dolgokra, amelyekről szó sem volt részemről, holott pl. Zsíros József kollégám Sárospatakról ugyancsak nyomtatásban, de tőlem teljesen függetlenül *ugyanazokat* a dolgokat állapította meg Síposról — még az illegitim forráshasználatot is ideértve —, mint én. De. csodálatos, hogy Sípos önérzete csak Debrecen felé reagál! Természetes, mert azt hiszi, hogy itt még hiszük, hogy az ő theol. tudományossága tényleg ér valamit. Sajnos, *Sípos ebben is téved!*

De visszatérve a tárgyhoz, bevégzem ezt a pontot is azzal, hogy szigorúan tudományos értelemben vett vizsgálódásnál — aminőnek én s velem együtt minden logikusan gondolkozni tudó exegeta a Pentateuch mózesi szerzősége problémáját elképzeljük —, minden olyan előítélet, amely nem olyan fajtájú, mint a tárgy, amivel foglalkozunk, lehetőleg teljesen kikapcsolandó és figyelmen kívül hagyandó.

ORTHODOX ÉS TUDOMÁNYOS-E SÍPOS?

Miután így végeztem Sípos ú. n. elvi kifogásaival a bibliai kritika ellen, ideje, hogy rátérjek Sípos amaz állítására, hogy én őt „*orthodox*“ álláspontja miatt ítélem tudománytalannak, sőt tudományellenesnek“ (I. 24). Ez tévedés. Mert én Síposról

nem azt mondtam, hogy orthodox, hanem „orthodoxnak látszik“, amint ezt ő maga is. idézi tőlem (I. 102). De még akkor sem vagyok olyan cinikus, akármennyire is ennek igyekszik beállítani Sípos, hogy valakit az *elvei* miatt támadjak és éppen *theologiai elvei* miatt. Én világosan megmondtam második bírálatom utolsó soraiban, hogy „korántsem azért (t. i. nem tartom nyereségnek a dolgozatát), mert elvi szempontból az ellenkező állásponton vagyok, hanem mert tudománytalanul akar megoldani egy problémát...“ (Igazság és Élet III. 64). Sípos eme világos kijelentésem ellenére úgy»állítja be magát, hogy ő hitének, Bibliájához való hűségének stb. stb. a mártírja, mert ő „orthodox“. Sípóst én nem tartom orthodoxnak, mert az orthodoxia olyan tisztos elnevezés, amelyet meg kell érdemelni. Attól, hogy valaki „a történelmi kálvinizmus vonalvezetőjének“ tartja magát, még senki sem lett orthodox. *Mert az orthodoxia kötelez.* Kötelez nemcsak hitéletemben, hanem tudományos kutatásom teljes komolysággal való folytatásában is. Vagyis in concreto pl. abban, hogy a Pentateuch mózesi szerzőségét az ellenfél tudományos állításainak hasonló tudományos cáfolásával igyekezzem bebizonyítani és nem *theologiai elvek* mögé bújva onnan gúnyolódni. Tudja Sípos, hogy ki az orthodox? Orthodox pl. Aalders, aki a modern bibliakritika teljes fegyverzetét nemcsak ismerve, hanem felhasználva is igyekszik hitbéli álláspontjának sértetlenül tartása mellett tisztázni a Pentateuch mózesi szerzőségét s ezen az alapon olyan tudományos eredményhez jut, amelyre az ú. n. „modern“ kritika is csak tisztelettel tud tekinteni. Megnyugtatom Sípóst, hogy, ha csak tizedrésznyire is úgy kezelte volna ezt a kérdést, mint Aalders, sohasem kapott volna tőlem olyan kritikát, mint amelyet kapnia kellett azok után, amiket ő írt. És az orthodoxia az ellenféllel való vitában is kötelez. Nézze meg ebből a szempontból is akár Aalders, Grosheide, vagy J. Orr könyveit. Itt nem a *hangra* gondolok — elvégre kiki csak azt adhatja, ami lényege—, hanem arra a szomorúan érintő kifakadására, hogy ő nekem ellenségem (I. 42). Nos én még ezek után sem tekintem ellenségemnek, akármit is fog írni rólam ezentúl is, hanem olyan ellenfelemnek, aki félreismer, mert félre *akar* ismerni, hogy megalázhasson, bemocskolhasson és eltiporhasson. Egyszerűen nem *akarja* meglátni, hogy írásaim nem jogosítják fel arra, hogy olyannak lásson, amilyennek lerajzol. *Lelke rajta!* Én nem vádolom. Intézzé el majd a mindenható Istennel, amikor egyszer elfogulatlanul

olvassa el azt, amit leírtam. Csak annyit mondok, hogy a nekem tulajdonított „*csalás*“ és „*ámitás*“ és más hasonló dolgok leírásánál jobb lett volna, ha Sípos magába száll és hangoskodás helyett a *saját keblébe* dugja kezét és hallgat. Mert ő is tudja, más is, hogy mire gondolok! Ismétlem tehát, hogy nekem nem Sípos „*orthodoxiája*“ ellen van kifogásom, hanem tudománytalansága, a másik pártot, egy jószóra sem érdemesítő türelmetlensége, a módszere, a fogalmakat összezavarása és a „*forráskezelése*“ miatt. Azért, amiért mindezekre egy szerinte „*orthodox*“ címkét ragaszt, még nem lesz valójában orthodox. Ez egyszerűen visszaélés az orthodoxia tisztaságával.

És még egyet ezen a ponton! Sípos I. 24 úgy igyekszik beállítani a dolgot, hogy én, mint a „*liberális negatív kritika képviselője*“ *általánosítani* akarok, amikor őt tudománytalansággal vádolom s ezt mint közhelyet vonatkoztatom az *egész*, velem ellentétes állásponton lévő táborra. Megint tévedés és misztifikálás Sípos részéről. Hivatkozom egyszerűen arra, amiket eddig leírtam Aalders, Grosheide, vagy a szigorú református alapon álló „*Körte Verklaring*“ tudós exegetáiról. Ne gondolja Sípos, hogy én őket is vele együvé sorozom! Dehogy! Sokkal jobban megtanultam volt utrechti professzoromban, A. Noordt-zijben, tisztelni a legszélesebb látókörű, nemes orthodox bibliatudományt, semhogy Sípos rendszertelen és tudománytalan írásait azonosítani merném az orthodox bibliakutatással. De talán jó lesz, ha még egyszer összefoglalom, hogy miért tartom őt, *Sípóst egyedül és nem az orthodoxiát, tudománytalannak*:

1. Átütő, perdöntő jelentőséget tulajdonít Yahudának, akiről pedig — s ezt Aalders is megerősítette, amint fentebb láttuk — nem lehet még ilyen értelemben korántsem nyilatkozni.

2. A kritika munkáját (Wellhausen stb.) semmibe sem veszi és róla szóló „*bírálat*“ felszínen mozgó és általános. Ilyen korszakalkotó munkásságról lehet ellentétes véleményünk, de azt meg is kell alaposan indokolni, mégpedig nem theologumenakkal, hanem kritikára kritikával válaszolva. Csak egy dolgot nem lehet megselekedni: ab ovo tudománytalannak és eredménytelennek minősíteni.

3. Tudományos kérdéseket, amelyek az irodalomtörténeti kutatás, vagy egyszerűen a logikai gondolkozás és következtetés fóruma elé tartoznak, mint pl. beszélhetünk-e forráselméletről a Pentateuchban, vagy a kultuszcentralizáció kérdése, vagy a

Deuteronomium feltalálása stb. stb. egyszerűen *theologiai* érvvel intéz el disszertációjában.

4. Csak mondja, de nem alkalmazza, hogy „tekintettel vagyunk a legújabb tudományos elméletekre...” Legfeljebb Yahudával tesz kivételt, de ez meg még korai. De az audiatur et altera pars elvét, a forráselmélet újabb exponenseinek pl. Eissfeldtnek a részletes meghallgatását nem látjuk nála. Még Aalders Genesisét sem ismeri, pedig ennek egészséges és tiszteletet parancsoló orthodoxiája toronymagasságban van az ő rendszertelen kapkodásai fölött.

5. Sípos híres tudományossága úgy fest, hogy a textuskritikában, amelyről pedig (I. 89) de Grootal (akit csak azután említ pár sorral lejjebb, miután hivatkozás nélkül idézett belőle l. de Groot 172) azt mondja, hogy itt „Kálvin is szabad teret enged a józan és alázatos (ez rossz fordítás, mert a holland eredetiben: „szabad“, vrijmoedig = „bátor“ van) bírálóknak, nos, a szövegkritika területén is elzárkózik és legfeljebb a régi kéziratok stb.-nek hajlandó értéket tulajdonítani, de a régi meg új, modern kommentátorok textusjavítgató munkáinak: nem (I. 87). Pedig higgye el Sípos, sok jó van ebből a szempontból ezekben. És célhoz vivő is. Kár leereszteni előttük a sorompót, mert „modernek“! Lám Kuyper Encycl. III. 71. egészen ellentétes véleményen van, amikor ezt mondja: „Az éleselméjűség egy elromlott szövegből az eredeti textust néha olyan világosan ki tudja hozni, hogy az igazságot azonnal belátja az ember.“

6. Református tudományos, de hittani szempontból is a róm. kath. és orth. izraelita kommentárok semmit sem érnek. Ő ezeket többre becsüli „a protestáns kritikusok durva racionalizmusánál és hitetlen szelleménél“ (I. 66). Ez kvalifikálja Sípos „tudományosságát“.

7. Teljesen tudománytalan az I. 88. lap utolsó bekezdésében említett állítása, amely különbséget tesz a Szent Lélek által diktált, tehát hiteles és a kánon lezárása után a másolók által ejtett *szándékos* betoldások közt (I. 88). Ez tudatlanság! Kánon lezárása *után* való „betoldás“ nem volt lehetséges. Aki csak egy kicsit is ismeri a kánontörténetet, az ilyet nem mondhat.

8. Tudomány szempontjából abszurd, verbális inspirációi elvi alapon való állásánál fogva pedig következetlen az az állítása, hogy ragaszkodik az írás „*minden mássalhangzójához... A magánhangzókhoz távolról sem*“ ragaszkodik ennyire (I. 88). Mert ebben vagy az van, hogy az Isten az autographákban

csak mássalhangzókból beszélt, vagy az, hogy az Isten a verbális inspirációkor csak a mássalhangzókat részesítette különös figyelmében, a magánhangzókat nem. Ezt az álláspontot nem lehet a héber mássalhangzós írással és a későbbi masszoréta pimktációval menteni, mert magánhangzónak az autographákban is kellett lennie.

9. Sípos szerint az íráshoz azért nem szabad nyúlni, mert inspirált, autopistos, theopneustos (ad vocem „theo-pneustos“: majd nézéssé meg Sípos, hogy mi a véleménye Kuypernek ú. n. dogmatikai Dictaat-jában II. 88 erről a fogalomról!). Jól van, ezt megértem! De nem szabad az írás *emberi faciorához* sem hozzányúlni, „mert ez szabad prédára engedése lenne az emberi factornak“ (I. 119). Mi tehát akkor az, amihez tudományosan szabad hozzányúlni? Hol van itt egyáltalában még csak lehetősége is a tudományos vizsgálódásnak? Hová lett volna a reformáció, ha őseink is így gondolkoztak volna?

És így tovább. Félek, hogy a „Második Szaktudományi Rész“ sem fog jobban festeni ebből a szempontból. Ezek a kifogások mind egyedül és kizárólagosan *Sípos* tudománytalansága ellen szóltak és semmi közük sincs *Sípos* önadományozta orthodoxiájához. Az orthodox bibliakutatás is lehet tudományos, mégha elvi alapon áll is. De *Sípos*nál az elv: *asylum ignorantiae* és ezért nem tudom — fájdalom — komolyan venni sem *Sípos* orthodoxiáját, sem tudományát. Egy azonban bizonyos: én lennék az utolsó, hogy *Sípos*t tisztán és egyedül az orthodoxiája miatt támadjam meg. Aki elfogulatlanul elolvassa *Sípos*nak írt soraimat, megláthatja, hogy ez most is igazán távol állt tőlem.

SÍPOS TÁRGYALÁSI ÉS ÉRVELÉSI MÓDJA

Most még *Sípos* tárgyalási és érvelési módjáról szeretnék néhány megjegyzést tenni:

a) *Sípos* ebben a dolgozatában is roppant keveset, szinte semmit sem ad magából. Minden-minden csupa Kálvin, Helvét Hitvallás, Kuyper, Aalders, Grosheide és legfőképp de Groot-idézet. Ezek kergetik egymást tarka rendszertelenségben.

Különösen de Groot az, akinek munkáját, saját bevallása szerint, mintegy kivonatolja (I. 123). de Groot különösen azért kedves neki, mert ez a fiatal holland theol. doktor támadta meg J. A. Cramer utrechti professzort a „De Heilige Schrift bij

Calvijn“ c. könyvéért, amelyet egy régebbi dolgozatommal én is használtam. Sípost úgy informálták, hogy de Groot ez a bírálata „valósággal elsöpörte“ (I. 121) Cramert Hollandiában. Nos hát állapítsuk meg az igazság kedvéért, hogy Cramer professzor nyugodtan megvárta szolgálati idejének végső határát és 70 éves korában tisztességgel és önszántából nyugalomba vonult. „Elsöpörni“ pedig annyira nem söpörte el semmi, hogy amikor nemsokára nyugdíjbavonulása után, 1936-ban az utrecht-i egyetem 350 éves jubileuma volt: Cramer volt az ünnepi egyetemi istentisztelet szónoka, ami bizonyára lehetetlen lett volna, ha „elsöpörte“ volna őt a közvélemény. Sípos úgy látszik igen nagy hasonlóságot lát Cramer és én köztem, mert valósággal úgy kezel engem, mint de Groot Cramert, amivel azonban nem akarom de Grootot megbántani. Síposnak annyira kátéjává válik de Groot, hogy ugyanazokat a hibákat hányja szememre, amit de Groot Cramernek, hogy t. i. Kálvint meg tettem „a modern kritika atyjának“ stb., Sípos azonban szorgalmasabb ebben a tekintetben, mint de Groot. Igen nagyra van Sípos de Groot evvel a dogmatörténeti, tehát bibliakritikai szempontból megint nem idevonatkozó dolgozatával és diadalmasan mondja, hogy bizonyára nem ismertem ezt a könyvet, de most már „viseljem békével de Groot megállapításainak súlyos terhét is“ (I. 121). Hát megpróbálom „elviselni“, bár tulajdonképp semmi közöm hozzá, mert heterogén tárgykörből való s a Pentateuch vitába csak igen messziről szólhat bele s akkor sem érdemileg.

Megnyugtathatom Sípost, hogy ismerem de Groot könyvét úgy, hogy mindjárt figyelmébe is ajánlhatnám Síposnak, hogy „kivonatolását“ mindjárt az 1—2. lapról kellett volna kezdenie és akkor nem értette volna abszolúte és ab ovo félre de Grootot. Mert ez a fiatalember bizony mindjárt könyve legelején megmondja, hogy „nagyobb igazságtalanságot a nagy reformátorral (Kálvin) szemben nem lehet elkövetni, mintha az utókornak olyan gondolkozó gyanánt akarjuk bemutatni, mint, aki számára az írásból vett bizonyítékoknak csak annyi értékük lenne, amennyire az egy theologiai rendszer védelmére alkalmas...“ Lám eme figyelmeztetés ellenére Sípos mégis arra használja fel de Groot Kálvin kutatásait, hogy a maga abszurd és lehetetlen fogalmazású 17. századból való nézeteit támassza velük alá.

De én nemcsak de Grootot ismerem, hanem ismerem Cra-

mer professzor válaszáat is, amely a Nieirwe Theologische Studien 15. évf. 7. számában és különnyomatban Wageningen 1932 jelent meg ezzel a címmel: Calvijn en de Heilige Schrift. Ebben Cramer rámutat arra, hogy de Groot maga kénytelen elismerni könyve 42. lapján, hogy „Kálvin Inst. I. 6-ban nem áll olyan határozottan és pozitíve a „grafikus“ inspiráció mellé, mint ahogy azt az ember elvárná“ és hogy „egyetlen pozitív nyilatkozatot sem lehetett találni, amelyben Kálvin bármelyik bibliai könyvről is azt állítaná, hogy a „grafikus“ inspiráció teljesen egybeesnék a különleges kinyilatkoztatással“ (Cramer i. m. 2). Cramer tehát rögtön ráteszi az ujját arra, hogy de Groot kiindulási pontja, amelyre az egész kálvini grafikus inspirációt felépíti, enyhén szólva: bizonytalan. Azután tovább cáfolja de Groot-ot, aki éppenúgy, mint Sípos engem, azzal vádolja Cramert, hogy egyoldalúlag a sotheriologióra fekteti a hangsúlyt. (Cramer ugyan Kálvinnál, de én önálló érvelésben, Sípos lehetetlen újszövetségi álláspontjával szemben mondtam mindössze ennyit, hogy a Pentateuch mózesi szerzősége nem fontos Jézusnak az üdvösség szempontjából.) Cramer azonban itt is megfelel Síposnak s miután rámutat arra, hogy Kálvin igenis különbséget tett az „Isten szava“ és az „írás“ közt, amikor is az utóbbi a maga tekintélyét nem valamilyen inspiráció elméletből, hanem a Szent Lélek tanúbizonyságtételéből kapja (8—10. 1.) és hogy Kálvin hite nem abban állott, hogy aláírjon mindent, ami az írásban van, hanem ebben: „pendere ex ore Dei“ (Kálvin Jób 15: 8—16-hoz). Cramer kimutatja, hogy de Groot félrecsavarta, az ellenkező értelmet tulajdonította szavainak, mint azok az eredetiben vannak (14), akárcsak Sípos az enyéimnek és végzi azzal, hogy de Groot nagyon keveset értett meg abból, amiről szó van. Ne nyugtalankodjék Sípos, ismerem én tehát de Grootot Cramer most említett nézetén keresztül, továbbá mert magam is végig olvastam. így alkottam meg véleményemet afölött a „súlyos teher“ fölött, amelyet Sípos szerint de Groot kell, hogy jelentsen számomra.

b) Sípos módszeréhez hozzátartozik, hogy a modern kritika képviselőinek még *haló poraikban* sem kegyelmez. így vakmerően állítja azt, hogy „Wellhausent elvei miatt, a gondolom lutheránus, greifswaldi theologiai fakultásról még hozzá rendes professzori állásából 1882-ben hivatalosan elmozdították“ (I. 107). Veszi pedig „ezt a kétségtelen hiteles adatot“ a Jewish Encyclopedia 1906. XII. 501. lapjáról és fenntartja dacára annak, hogy a British Universities Encyclopedia X. 504, amelyet

szintén idéz, lényegesen mást mond. De hát ez „szépítés“ és mivel elve az, hogy az orfhodox zsidó irodalom jobb, mint „a protestáns kritikuskok durva racionalizmusa“ (I. 66) — tehát a Jewish Encyclopedianak van igaza. Holott ilyen vitás esetben meg kellett volna néznie Síposnak egy harmadik forrást is, pl. a kifogástalan holland tudásával általa is könnyen használható Christelijke Encyclopaediet, amely már csak nem „protestáns durva racionalista“? Nem, hanem külön vizsgálgódás nélkül, szembehunyva akkor, amikor egy halott becsületéről van szó a *rosszabbik eshetőségnek* ad teljes hitelt.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy előttem fekszik a *greifswaldi theol. fakultás* aktáinak hiteles másolata, amelyben ez van: „1882 augusztus 5-én az (egyetem) kurátora jelenti, hogy egy július 24-én kelt rendelet értelmében Wellhausent az ő javaslatára a hallei egyetem filozófiai karára helyezték át ny. rendkívüli tanárnak. A fakultás (Greifsw.) erre Bredenkampot hozta javaslatba utódjául. A minisztérium erre azt az ellenvetést tette, hogy nyilatkozzanak néhány más, alkalmas tudósra vonatkozólag. A válasziratban, amelynek fogalmazványa megvan, a fakultás a következőket mondja: az itteni ótestamentomi kathedra különösen kiváló erőt igényel, aki nemcsak arra képes, hogy a tíz év óta egyre fejlődő fakultásnak eredményes szolgálatokat tegyen — úgy véljük, hogy némi nyomatékot helyezhetünk arra, hogy a theologiai hallgatók száma ez alatt az idő alatt átlag 20—24-ről 117-re emelkedett —, hanem, aki alkalmas arra is, hogy *az olyan kiváltképpen zseniális erőt* („eminent geniale Kraft“), mint amilyen Wellhausen kollégánk volt, pótoljon és aki éppen azon a ponton, amely Wellhausen kollégánkat arra bírta, hogy a theologiai karról *önként* kilépjen, t. i. a Pentateuch-kritika kérdésében, elismert önállósággal, derekassággal és teljesítőképességgel bíró legyen.“ Eddig a jegyzőkönyv, amelynek nekem küldött másolatát kész vagyok bármikor, bárkinek bemutatni.

A kísérő iratból kitűnik, hogy „Wellhausen annakidején *önként* lépett ki. Wellhausen 1881—82-ben dékán volt, de a legkisebb jel sincs, amely arra mutatna, hogy Wellhausennek komoly nézeteltérései lettek volna a fakultásával, vagy akár csak egy kollégájával is. Annak sincsen semmi nyoma az aktákban, mintha az egyház gyakorolt volna rá nyomást.“ Ezt mondja a kísérő irat.

Tehát *ennyit* érnek Sípos „kétségtelenül hiteles adatai“, amelyekkel bizonyítani akarja, hogy „Wellhausent hivatalo-

san elmozdították“. Sapienti sat! De annyi jóézés lehetne benne, hogy legalább a halottak békéjét ne zavarná!

c) Teljesen átlátszó Sípos az az okoskodása, hogy I. 104. kk. lapjain mondottakkal összeütközésbe akar hozni engem *Czeglédy Sándorral*, aki professzorom és *dr. Török Istvánnal*, aki pedig tanítványom volt. Egyik sem fog sikerülni. Amit Törökről mondtam fenntartom, mivel pedig Czeglédy Sándorra vonatkozólag bizonyítékokat kér, én a magam részéről csak annyit mondok, hogy magántanári vizsgát tettem nála és utóda voltam a pápai theologiai akadémián s így volt elég módom meggyőződni arról, hogy Czeglédy tudományos felfogása milyen? Egyébként majd nyilatkoznak ők maguk, ha szükségesnek látják, ebben a kérdésben. Én csak annyit mondok, felesleges volt őket ide belekeverni.

d) Most még Sípos *forráskezeléséről* szeretnék egyet-mást mondani. Sajnos, itt megint bajok vannak, ha ezúttal talán nem is olyan intenzívek, mint Sípos habilitációs dolgozatában, amelynek mástól, idézés nélkül való közléseire én az Igazság és Élet III. 61. kk. lapjain, dr. Zsíros József kartársam pedig tőlem függetlenül a Sárospataki Református Lapok XXXII. évf. 9—12. számaiban mutattunk rá.

Az I. 20. oldalon Sípos ezt a meglepő kijelentést teszi: „Ebben az elvi jelentőségű válaszban sokkal nagyobb súlyt helyeztem az elvek tisztaságára és bizonyosságára, mint a kimondottan tudományos akribiára, *amelyre sem idő, sem szükség nem volt.*” Ha jól értem ez azt jelenti 1. hogy elvi jelentőségű vitában nem fontos a források pontos közlése; 2. hogy valaki sürgette és szorította a válasz gyors megadására.

Az 1. pontot illetőleg tényleg így is fogja fel a dolgot és a forrásközlés nem nagy gondot okoz neki általában. Különösen Kuyper Encyclopaediájának hatása látszik több helyen anélkül, hogy hivatkoznék rá. Pl. 25. 1. „pilátusi kérdés“ 1. Kuyper Enc. II. 65.; 31. 1. „a theologia módszere a legspeciálisabb“ fejezet nagyon emlékeztet Kuyper i. m. II. 293-ra; vagy a 140. 1. 3. bekezdése parafrázisa Kuyper i. m. II. 355. lapján olvasható ensarkozis-inscripturatio fejtegetésnek; az I. 72. lap közepe nagyon hasonlít Kuyper i. m. II. 409, 412-höz. Kuypernek erre a munkájára azonban csak I. 111. oldalán hivatkozik A 121. oldal 2. bekezdésében néhol szószerint leírja de Groot könyve 29—32. lapjait. A bekezdés utolsó mondatán pedig nem veszi észre, hogy ezt de Groot is Cramerből idézte (1. de

Groot 32). de Groot nevét ellenben sehol sem látjuk, csak a 123. oldalon említi. Nagy a gyanúm, hogy de Grootot is csak fordításból ismeri.

Legklasszikusabb példája annak, hogy szerinte elvi vitában nem fontos az akribia az I. 62. oldal, ahol az első tíz sor igen csekély változtatással — tegyük hozzá: tendenciózus és a szerző eredeti gondolatmenetétől eltérő változtatással — Grosheide: Schriftgezag c. munkája 7. o.-ról való, anélkül, hogy *egyáltalában* hivatkoznék Grosheidéra még a csak a közelben is. Mert utoljára az I. 43. oldalon, említette Grosleidét, de akkor is egy másik munkáját s nem ezt, amiből ezt kiírja.

Furcsa szokása az is, hogy a forrásaiba, amelyekről hiszen megmondja, hogy „szinte kivonatolja“ őket, mégis ezekbe a „kivonatokba“ lehetőleg *közvetlen* a forrásra való névszerinti hivatkozás elé hosszú sorokat told be, pl. a 43. oldalon az Aaldersből vett idézetnél a „Számталanszor“-tól az „írás“-ig terjedő négy sor önkényes betoldás Aaldersbe. Hasonló az eset az 53. oldalon, ahol megint három sort szúr bele Aaldersbe („Ez ellen“ — „nevében“). Ugyanez ismétlődik még az 54. oldalon. — Az I. 103. oldalon idézi Aalderst, hivatkozik is rá, rendben van. De utána szóról-szóra kiírja azt, ami Aaldersben következik és nem jelöli meg, hogy honnan vette, hanem egy a „mi számunkra“ mondatfűzéssel a *sajátjának* tünteti fel. — A 89. oldalon megint tíz sor („Attól az időtől — „korrigálni“) való de Groot 172. és 175. oldaláról éspedig szószerint, holott de Groot nevét csak 13 sorral *alább* idézi. De, ha Sípos erre azt mondaná, hogy azért nem hivatkozik rá, mert u. a. lapon *alább* úgyis említi: akkor azt kérdezem tőle, hogy az I. 89. oldalon olvasható de Groot 171—475-re való hivatkozása de Groot 127. oldalára is vonatkozik-e? Mert I. 89 ez a mondata: „Ezt bátran gyakorolhatja. ..“, de Groot 127. oldal, alulról 11—12. sorával *azonos*. — Az I. 124. o. utolsó bekezdése de Groot 79. o.-ról, az I. 125. o. pedig de Groot 81-ről való. Ha erre azt feleli Sípos, hogy a 124. oldalon „de Groot 46—51“ helyett „46—81“-nek kellene lennie, akkor azt kérdezem, hogy kerül a 127. o.-ra a de Groot 90. oldalán olvasható Inst. IV., VIII. 5., ahol Sípos csak annyi különbséget tesz, hogy amíg de Groot szabadon idézi Kálvint, Sípos szószerint. — Az I. 125-től kezdve azt a módszert veszi fel, hogy úgy tünteti fel, mintha az okoskodását bizonyító Kálvin idézeteket ő válogatta volna össze, holott azok pl. a 127—130. oldalakon de Groot i. m. 83. o.-ról

valók. Máskor meg azt teszi, hogy amit de Groot lábjegyzetben mond el az Institutióból, azt ő szószerint kiírva és kibővítve a magyar Institutióból előadja nagy részletességgel. Az I. 124. o. második bekezdése nem de Groot 46—51. o.-ról, hanem 72. o. utolsó sorából való. Tehát még azt sem tartja meg, amit I. 123. ígér, hogy „a helyet, ahonnan az adatokat vettük, sehol sem hallgatjuk el, hanem az átvett *nagyobb rész* előtt lapszám szerint jelezzük“. Hozzáteszi ugyan, hogy „egészen pontos akribiára itt nem törekedtünk“. Mivel ezt már másodszer mondja, figyelmeztetnem kell arra, hogy könyve címe: „*A református theologia védelme*“ erre pedig feltétlenül kötelezné. Én azonban azt hiszem, hogy neki azért lenne kellemetlen az adott esetben az „akribia“, mert kitűnnék, hogy „Első Elvi Része“ legnagyobb-részt de Groot kivonatolásából állt elő. így hát jónak látja elhanyagolni a de Grootra való hivatkozást; az előbb említett helyeken kívül még ezt teszi I. 138—140, ahol de Groot 151, 153, ill. 162. oldalait használja fel de Groot nevének említése nélkül, mert I. 134-en csak de Groot 132—150-re hivatkozik. A hivatkozás *után* is kiír belőle, de nem említi meg. Ezzel kapcsolatban meg kell még említenem, hogy amikor forrásaiba betold olyat, ami azokban eredetileg nincs benne, akkor ezek rendszeren olyan mondatok, amelyek reámnézve igen kompromittálók. Különösen Aaldersnek, aki számomra is szaktekintély, ad a szájába olyan nyilatkozatokat, amelyeket az nem mondott. A 114. oldalon is betold Aaldersbe. Amit Sípos I. 101. o. ír, az csak nagy körvonalakban van meg az általa említett Grosheide helyen. A 14—18. sorok, amelyeket ráadásul még curzival is s amelyek igen fontos argumentumok lennének ellenem, mert a „hamisítás“ szó is szerepel benne: egyáltalában *nem* olvasható Grosheide Sípos által idézett helyén. így misztifikál Sípos a forrásaival! A 38. oldalon pedig Grosheide Hermeueutik 81. o.-t keveri erősen a maga bölcseségével. A 92. oldalon betold, a 101. o. pedig kihagyja Grosheidéből, ami neki nem tetszik. Azt is megteszi, hogy megfélekedezik arról, hogy ő csak idéz, pl. 25. o. ezt mondja: „mindenki egyetért *velünk* abban...“ Holott ezt *Aalders* után mondja. U. e. a 30. o. is.

e) Az imént azt mondtam, hogy de Groot-ot eredeti holland szövegében aligha látta. Most pedig azt mondom, hogy *Kálvin munkáit sem látta soha*. Mert, aki azt írja, mint ő I. 37. oldalon, hogy „CR LXXVII 333 (ami a Corpus Reformatorum LXXVII.

kötetének 333 *caputját* (sic!) jelöli rövidítve“, — annak Corpus Reformatorum sohasem volt a kezében Megerősíti ezt még az is, hogy I. 132. o. de Groot 120. oldala alapján, ahol „zestal kolommen“ áll Sípos „hat *oszlopot*“ fordít, holott itt a holland „kolom“ nyilván a Kálvin művei (braunschweigi) kiadása „*hasáb*“-jairól lehet csak szó.

j) Megállapítom azt is, hogy a 108. és 113. o. olvasható német idézeteinek a magyar szövegbe való beillesztéséről ítélve, Sípos *német* nyelvi tudása nem valami erős lábón álló lehet.

g) Abban pedig, hogy egyáltalában *hollandul* tudna, sajnos, szintén kételkednem kell. Mert aki Aalders kis füzetét, amely ezt a címet viseli: Kan de Heilige Schrift voorwerp van wetenschappelyk onderzoek zyn? = Lehet-e a Szent írás tudományos vizsgálódás tárgya? — *állandóan* csak így idézi: „Kan de Heilige“, vagyis: „Lehet-e a Szent...“ passim az egész füzetben: az szerintem nem tud *hollandul*. Ha Sípos ennek az ellenkezőjét meri állítani, arról könnyen meggyőződhetünk s akkor eddigi állításaimnak ezt az *egyetlen*, a holland nyelvre vonatkozó részét visszavonom. De szerintem nagy vakmerőség kell ahhoz, hogy valaki egy 200 oldalas füzetet egy olyan nyelvű irodalomból állítson össze, amelyet ő maga nem ért s amelyből a használt művek nem jelentek meg másnyelvű fordításban. Ügy, hogy én nem tehetek róla, de nekem az a benyomásom, hogy én nem is Sípos Istvánnal vitatkozom, hanem valaki mögötte álló, *hollandul* is tudó, de általam csak sejtett emberrel, vagy emberekkel, akik Síposnak a holland tudásukat rendelkezésre bocsátották. Sajnálám, ha így lenne, mert ez minden erejét és eredetiségét elvonná Sípos „Első Elvi Részé“-nek. Vagy ő szószerint értette: „oda kell *mennünk* református theológiáért, ahol van“? (I. 19). És mentek?!

SÍPOS VÁDJAI HITEM ÉS TUDÁSOM ELLEN.

Hanem most már úgy érzem, hogy itt az ideje, hogy Sípos *ellenem intézett vádjaival* is foglalkozzam. Eddig jórészt csak róla volt szó s azokról az elvekről, amelyek miatt ő a Penta-teuch-kritika olyan tudományos alapon történő tárgyalását, mint ahogy azt a dolgok rendje megkívánja, nem hajlandó vállalni. Miután rámutattam arra, hogy ezek az elvek számomra is elvek, de nem akadályoznak meg abban, hogy a

Szent írás tudományos vizsgálatában részt ne vegyek, most még rá kell térnem Sípos ellenem felhozott vádjaira.

Ezeket két csoportba lehet sorolni: 1. azok, amelyek a *hit*em; 2. azok, amelyek a *tudományom* ellen szólnak.

Sokat nem óhajtok foglalkozni ezekkel, mert, akik ismernek, azok előtt nem szükséges magam mentegegetni; Sípos előtt pedig hiába is tenném, de nem is akarom tenni, mert erre éppen Sípossal kapcsolatban semmi szükségem. Nem mintha lenézném Sípost, hanem, mert nincs rá semmiféle jogcíme.

Mert ami a *hitemet* illeti, az egyedül a mindenható Isten s az én lelkemnek a dolga. Egy harmadik sohasem fogja tudni megmondani, hogy lelkem s az Isten között valójában mi megy végbe? Csak Sípos fiatalságának és felhevültségének tulajdonítom, hogy olyanokat mond rólam, amiket bebizonyítani nem tud. Mert azt a körülményt, hogy én tudományos szempontból a másik oldalon állok, higgadt és komoly és *igazán* pozitív és hívő kutató sohasem fogja felhasználni arra, hogy a másíkról mindenkép azt igyekezzék bebizonyítani, hogy az a világ legsötétebb lelkű gonosztevője. így azok szoktak beszélni, akiknek kezében nincs objektív bizonyíték. Akik a magyar református egyház közvéleményével szeretnék elintézni azt, amit ők nem tudnak, csak szeretnének: az én erkölcsi kivégzésemet. Hogy miért, az most nem tartozik ide. Látszólag a teljesen hitetlen álláspontomért, „amely teljesen elvtelen, bibliaellenes és antireformátus“ (I. 122) s mert a „hit és tudomány dualizmusának az örve alatt próbálom folytatni romboló kritikai munkámat az egyházon belül“ (I. 164).

Sípos érzi, hogy ezt a súlyos állítását tényekkel kell igazolnia. Legelsőbbben azt igyekszik tehát elhítenni, hogy a „debreceni s.-lelkész felsikoltása“ (I. 18 és 184), amiért hitét elvették: legfőképp az én bűnöm. Erre egyszerűen azt mondom, hogy *nem igaz*. Még ha olyan hitetlen lennék is, mint a Sátán maga, akkor sem tudnék hitet elvenni. De adni sem! Mert ez az Isten dolga. Ezt I. 77 maga Sípos is elismeri nagyon helyesen, amikor azt mondja, hogy a hit: „Isten ingyen ajándéka . . . Aki kap, annak van; akinek nincs, nem szeresheti meg semmi kincsen...“ Melyik igaz hát a kettő közül? A professzor adja a hitet, vagy az Isten? Kétségkívül az Isten. De akkor ez az egész beállítás csak nagyhangú, de alaptalan hangulatkeltés akar lenni ellenem. Hála legyen Isten kegyelmének, érzem, hogy ha hitet nem tudok is adni tanítványaimnak

— mert én legfeljebb csak eszköz tudok lenni Istenem kezében —, de azt is tudom, hogy a tanítással nem szolgálok rá, hogy tanítványaim hite meginogjon. Ezt különben nem az én feladatomban bizonyítani.

De Sípos másképp is megpróbálja bizonyítani „gonosz hitetlenségemet.“ A tudományos dolgozataimból különösen, abból, amelyet Jeremiásról írtam. Azt, hogy az írást részben, sőt egészen „hazugságnak“, „hamisítványnak“ mondom (I. 120), sőt hogy az Istent magát is hazugnak mondom Sípos szerint, ezekről már szoltam az előbb a kijelentésről írt pontban (23. köv.) és rámutattam arra, hogy ezt Sípos szavaim erőszakos félremagyarázásával, a tőlem vett idézeteknek csonkán, az összefüggésükből kiemelten való közlésével, tehát *torzítással* tudja csak elérni.

Még szolgálhatok ilyen torzításokkal, amelyekkel hitemet pellengérré állítva, engem, mint egyházi embert, akar megsemmisíteni. Csak egyet-kettőt mondok el.

I. 183—184 azt állítja, hogy én „meghazudtoltam Krisztust“. Ezt vakmerően állítja éspedig úgy, hogy nem veszi észre, hogy amikor én a Theol. Szemle II. 652—653. lapjain Zsolt 31: 6-ról beszélek, a locus *tudományos exegézisét* adom. Ő pedig a pneumatikust rekriminálja, amely Jézus ajkán született meg, de csak ott születhetett meg, mert Ő a testté lett Ige. Jézus másképp látta ezt az Igét. Elismerem. Meg is állapítottam így: „Jézus már mélyebb értelmet ad neki, mint amennyi belőle eredetileg kiolvasható.“ És, hogy nem gúnyolom, még kevésbé „hazudtolom meg“ Krisztust, mutatja az, hogy így folytatom: „Jézus megrendíthetetlen istenhite még a biztos halál közvetlen közelében is ennek a hű Istennek meri ajánlani lelkét. .. Mennyivel mélyebb e szavak értelme a halál agóniáját szenvedő Krisztus ajkán!“, mint t. i. Zsolt 31: 6. szószerinti tudományos értelme. Ha ez istenkáromlás részemről, akkor igazán nem „a kritikus mérlege körül van a baj“, ahogy ő rólam állítja, hanem a Sípos elméje felfogó és osztályozni tudó képessége körüli. Hiszen én itt éppen arra mutatok rá, hogy az Ótestamentom betűszerinti értelmének mennyivel mélyebb tartalmat ad Jézus!

Másik példa. Azt állítja I. 173, hogy Jeremiás prófétává történt elhívását én „tisza és pusztá pszichológiával“ intézem el, azaz természetes, belső fejlődéssel, lelki evolúcióval. És nem úgy, ahogy ő fogalmazza a prófétai elhívást: „Isten betörése

a próféta életébe.“ Erre először is azt felelem, hogy az Isten mindegyik próféta lelki világához és adottságaihoz irányította a maga beleavatkozását a próféta életébe. Itt *nincs* séma, norma, előírás. Isten szuverén, de Teremtő is, aki ismeri a szívet, amelyet kezébe akar venni és *úgy* veszi kezébe, ahogy 6 jónak látja. Másodszor: Mi másnak, mint Istennek Jeremiás lelki struktúrájához szabott, de mégis „betörésnek“ kell vennünk azt, amikor a Theol. Szemle III. 48. azt írom (utolsó bekezdés, amelyet Sípos is citál I. 173), hogy: „egy csendes komoly órán azután eldől a *harc*. . .“ Vagy az a baj, hogy erről a harcról Jer. I r.-ben nincsen semmi szó? Hogy ott mindjárt az elhívó „clöbar Jahve“ következik? Eltekintve attól, hogy Kálvin is rámutat arra, hogy a próféták nem mindent írtak le, ami velük történt; különösen tanulságos ebből a szempontból az, amit Kálvin Hoseással kapcsolatban mond Corp. Ref. LXX. 510. (de Groot 78), — én ezt az elgondolásomat Jeremiás próféta egész lelkiségének a könyvéből világosan felénk sugárzó s rávonatkozó lelki adottságoknak a birtokában állítottam így be. Már ezt sem szabad? Szerintem az írást nemcsak szabad, hanem kell is egyebek között pszichológiailag is analizálni, ha az nem megy a numinosum rovására és nem öncél. De én magát a Szent írást használtam Jeremiás lelki világának a megvilágításához, amibe természetesen az elhivatását is beleérttem. Ez pedig Sípos szerint is a legmagasabb tényező, az autopistia, amikor magát az Igét használok fel arra, hogy világosságot vessen önmagára. A Szent írás íróinak lelkébe pedig a maguk írásaiból lehet legjobban behatolni. Természetesen mindezt a Biblia jobban való megértéséért kell tenni és nem a pszichológiáért. És én állítom, hogy így jártam el, amikor Jeremiást magából Jeremiásból akartam megérteni. Tehát nem „a szupranaturálisnak erőszakos elmagyarázása és az egész isteni kijelentésnek az emberi síkba való degradálása“ történt nálam, mint ahogy Sípos állítja (I. 174), hanem a Szent írásnak Jeremiásról aot mozaikkövecskéit raktam össze egészé: egyszerűen úgy, hogy az Írásból s a benne később megnyilatkozó lelki adottságokból visszakövetkeztettem arra, hogy milyen lehetett a kezdet? Ehhez pedig jogom van. Mert ez *módszer* és *nem* „a kijelentés meghamisítása“!

Mehetnék így tovább a példákkal. Beszélhetnék arról a teljesen rosszindulatú beállításról, ahogy vele való polémiámat I. 18—19 beállítja, hogy hogyan igyekszik rámfogni (I. 168),

hogy számomra Jeremiásnál „a szupranaturalizmus nem létező valami“, holott, ha tovább olvas a tőlem idézett helyen, láthatja, hogy ezt írtam: „Jeremiás egészen más utakon kereste az Istent...“ (Theol. Szemle III. 56). De nem folytatom, mert kár az időért és a papirosért az ilyen átlátszó torzítások cáfolására.

Ehelyett inkább Sípos második vádjára térek rá, amelyet első kötetében is szelvében-hosszában hangoztat ellenem. S ez az, hogy *tudománytalan* vagyok.

Itt *általános* és *speciális* vádjai vannak ellenem, amelyekkel neki feltétlenül foglalkoznia kell — úgymond —, mert nekem: „kétségkívül szeretetreméltó egyéniségem és szelíd érintkezési modorom van“ (I. 164) és az emberek hajlandók lennének emiatt felettem enyhébben ítélni. Hogy a most idézetteket Sípos honnan veszi, nem tudom, mert én még csak nem is láttam őt soha. De hát ő mindenre gondol és mindenkit óv előre tőlem, mert „a látszat csal“.

Az általános vád az, hogy eddigi tudományos munkásságom mindössze 240 oldal s ez is „folyóiratokban és gyűjteményes kiadásokban jelent meg“, amelyek „nagyszerű védelmet nyújtottak“ a „nyilvános kritika“ ellen. Egy szóval: megbújtam. „így aztán nekem jutott a kitüntetés — írja Sípos (I. 165) —, hogy „a „nagy“ koncepciót egyetemes szempontok szerint összefogjam...“

Itt megint mondhatnám azt, hogy egész Magyarországon egyedül ő nem jogosult tudományos munkásságomról bírálatot mondani, mert nyilván bebizonyította eddigi írásaival, amire az „Igazság és Életben“ III. évf. 1. és 2. szám már rámutattam, hogy a tudományhoz semmit sem ért. S minél többet ír, sajnós, annál jobban meglátszik ez. De nem óhajtom ilyen sommásan elintézni, hanem válaszolok rá a következőkben:

a) Az lehet, hogy lapszám szerint kevés a publikációm, de az én felfogásom az, hogy minőség és nem mennyiség a fontos. Nagyon ritkán jár együtt előnyösen ez a kettő és Síposnál semmiesetre sem. Mert az olyan dolgot, mint amilyen pl. az ő „A sémiták őshazája“, akár minden hónapban tudtam volna írni. De ez nem tudomány. Meg kell mondanom, hogy jobb tanítványaim (dr. Pap László, Pákozdy László, Czeglédy Károly) *kápláni dolgozatai* mögött több tudományos munka van, mint emögött. És ők bizonyára nem címezték volna ezt a dolgot „filológiai kritikai tanulmánynak“, amikor ebben

csak négy oldal a „filológiai“ anyag, a többi pedig földrajzi, történelmi, irodalmi, vallási érv a sémiták őshazája mellett. S ez a négy oldal is: „a sémita nyelvek rokonsága és felosztása“ is jobban megvan pl. a Bauer—Leander közismert *Historische Grammatikjában*, vagy a Brockelmannban, vagy bármely jobb lexikonban.

b) Dolgozataimmal egyáltalában nem bújtam meg. Sőt azt hiszem, hogy nagyobb nyilvánosságom volt vele, mint ha önállóan adom ki. Mert az a két dolgozatom, amellyel Sípónak a legtöbb baja van, éppen a Theologiai Szemle hasábjain jelent meg, amely minden református lelkésznek és iskolának járt s így ez van olyan publicitás, mintha külön könyvben adom ki, amelyet szakra való korlátozottságánál fogva egész biztosan nem vettek volna meg valamennyien azok, akikhez így biztosan eljutott. Nekem is vannak különlenyomataim, amelyeket azonban nem bocsátottam könyvárusi forgalomba. Nem mintha félnék tőle, hanem, mert e dolgozataim vizsgái szigorlati dolgozatok voltak s ízlésem és lelkiismeretem tiltja, hogy disszertációmát úgy reklámozzam, mint ő a tulaj donkép *csak szakember által* érthető m. tanári dolgozatát, hogy „minden bibliakutatót felekezetre való tekintet nélkül érdekel ez a könyv. A kérdés tárgyalása és előadása közérthető s így a *nem szakemberek is nagy haszonnal forgathatják.*“ Én nem árulok zsákban macskát.

c) Téved abban is, hogy „nem kaptam kritikát“. Nyilvánosát talán nem, de ennek is megvolt a lehetősége, mert 1926-tól kezdve mindenki olvashatta, ő is. S csodálom, hogy most, 12 év múlva jut csak eszébe neki „egyetemes szempontok“ alá foglalni munkáimat, holott, ha azok olyan destruktívak, mint ahogy ő beállítja, vagy neki, vagy annak a theol. irányzatnak, amelyet ő képvisel, kötelessége lett volna *azonnal* rámutatni erre. Nyilvános kritika helyett azonban mindenesetre kaptam hivatalos, szakértői bírálatokat Pápán és Debrecenben, sőt el kellett ilyennek hangzania a budapesti theol. tanári karban is, amikor Pápán 1920-ban szerzett „*venia legendi*“-met 1921—1922-ben nostrifikálták, 1922—23-ban pedig anélkül, hogy kértem volna; kötelező tárgyra, a héber nyelvtanra is kiterjesztették.

d) Nagyon gyenge dolognak és eleitől fogva elhibázottnak tartom, ha valaki tudományos akadémiai grádusok elnyerése céljából írt, kifejezetten tudományos célt szolgáló dolgozatokat a „supranaturális reveláció“, „theopneustia“, „inspiráció“ stb.

szempontjából tesz „református mérlegre“ (I. 164 kk.). Ez megint szándékos mellébeszélés és hatásvaclászás, amivel foglalkozni sem érdemes.

e) Van theol. tanár éspedig Sípos közvetlen környezetében, aki 20 év alatt szaktudományában még ennyit sem írt mint én. Pedig azt hiszem fontos elvi, sőt történeti kálvinista mondanivalói is kell, hogy legyenek számunkra.

f) Csak Sípos ellenem való okatlan ellenszenvéből tudom megmagyarázni, hogy az én tudományos dolgozataim nem felelnek meg az ő „egyetemes szempontjainak“, amikor hasonló szellemben tanítanak az ország valamennyi theol. főiskoláján, talán, némely tekintetben Budapestet sem kivéve.

De lássuk most már a *speciális* vádakat. Itt is meg kell elégednem néhány hely szemléltetésével a Sípos argumentációjából, amelyek kirívóan szemléltetik Sípos torzításokra és szavaim félremagyarázására irányuló szándékosságát.

1. I. 165 azt mondja, hogy „Kállay Jeremiás könyvében 1350 vers közül 850 verset tulajdonít az interpolátoroknak“ (I. I. 91 is). Ezt úgy állítja be, mintha én találtam volna ki s ezzel aláástam volna Isten csalatkozhatatlan Igejét“, „a vallás örök fundamentumát és egyetlen sziklavárát...“ (I. 166). Lehet, hogy Sípos sohasem hallott Jeremiás könyve szövegének erről a speciális problémájáról, de megnyugtatom őt, hogy nem én találtam ki ezt a „hamisítást“. Megvan ez már azóta, amióta a masszoréta szöveg és a LXX. ott fekszenek egymás mellett. Ez pedig már Kr. e. (kerek számmal) 250 óta így van.

2. I. 76 azt mondja, hogy a legbotrányosabb dogmatikai „tudatlanságot“ árulom el, „dogmatikailag iskolázatlan“ vagyok (78). Hát ez baj, iszonyú baj! Különösen az olyan vitában, amely *nem* a dogmatika körül folyik, amibe hajánál fogva hurcolják bele a dogmatikát, mint Sípos teszi az egész vonalon! De hát Sípos dogmatikai abszurdumnak nyilvánítja (I. 175), azt amit én Jeremiásról mondok és az általa is idézett helyen *meg is indokolok* (Th. Sz. I. 48—49). De ő nem olvassa el, vagy pedig szándékosan félrecsavarja. Egyébként „dogmatikai tudatlanságomért“ — amely csak Sípos „kálvinista“ mérlegén az — mosom kezeimet, mert a dogmatika történelmi kálvinista professzora még mindig nem írta meg dogmatikáját s az embernek nincs magát mihez tartania, mert a létező dogmatikák nemde megbízhatatlanok?

3. Lelkiismeretlenül *torzít*, amikor azt írja (I. 147), hogy

én azt akarom magamról elhíttetni, hogy én értek a barthianiamushoz. Ezt nem mondtam. Azt sem állítottam, hogy „Barth álláspontja 1932 óta a reveláció, inspiráció, hívő álláspont“ tekintetében módosult (I. 148), hanem azt írtam (Igazság és Élet III. 58), hogy „Barth egész másképp gondolkodik már az *exegezisről*“. S ha az egyházi exegezisben szerepet is játszik a „reveláció, inspiráció, hívő álláspont“; a kettő nem ugyanaz. Hogy pedig Bultmann neve odakerült a „Barth iskolájába“ — e szót különben Sípos is használja a Református Élet 1936 november 21 -i számában —, az talán részemről, aki nem vagyok dogmatikus, talán mégsem olyan kigúnyolni való hiba, mint ahogy azt Sípos I. 147 teszi. Mit szólna hozzá, ha erre én azt válaszolnám, hogy egy „in linguis et litteris orientalibus Princeton University 1934“ filozófiai doktori fokozatot nyert embe nek illenék tudni, hogy Goldziher Ignác nevét nem úgy kell írni, ahogy ő írja I. 11 lapon?! „Csalafintaságra“ pedig nekem Sípos pontos megismertetéséhez nincs szükségem, hiszen — sajnos — úgy áll a dolog, hogy Sípos: „A Pentateuch Mózesi Szerzősége“ című könyve margóján valóságos indexem van helyenként arról, hogy mit, honnan vett idézés és hivatkozás nélkül. Amit pedig Vischerrel kapcsolatban állítottam (Igazság és Élet III. 58) szintén fenntartom és Sípos rabulisztikáját (I. 151. 3. pont) egyszerűen *visszautasítom*. Mert én 1. nem azt állítottam, hogy Sípos ismeri, hanem hogy *nem* ismeri Vischer cikkének krisztocentrikus jellegét és 2. azt, hogy az *utat* hallgatja *el*, amelyen Vischer ehhez az eredményhez jut. Ez a kettő pedig *nem* „üti egymást agyon“ (I. 151). Teljesen jogosan használtam tehát a „hamis“ és „tendenciózus“ jelzőket. Legyen Sípos nyugodt: „nincs baj a kritikus mérlege körül“! (I. 151.) Hogy a „Református Életben“ jómaga is nem ott látta ennek a pozitív kritikának az útját, ahol „Barthék“, ebből még nem tudhattam meg, hogy ez Vischer módszerének a megbélyegzése akar lenni. Írjon máskor világosabban, mert a kritikus nem lehet egyben gondolatolvasó is.

4. Az olyan törekvéseire, hogy az „Ótestamentum felfogása a halál utáni életéről“ szóló dolgotomat Kálvin és az Institutióból vett idézetekkel igyekszik cáfolni (I. 179. kk.), nem is érdemes válaszolni, mert Kálvin célja is más volt, az enyém is. Hasonlóképp nem érdemli meg a feleletet az a torzítása sem, hogy én nem tudom a bibliakritika és textuskritika közti különbséget (I. 86).

5. Teljesen légből kapott torzítása az, amikor I. 44. kk. lapokon *per longum et latum* előadja, hogy „fatálisán félreértettem“ Kálvint és szigorúan megró (46—47), hogy miért adok kritikát Kálvin ajkára, „holott Kálvin éppen a gáncskodók ellen védi az írást. Azok ellen, akik ebben pontos, modern és szaktudományos asztrológiai fogalmakat és kifejezéseket keresnek és mivel nem találnak, azért fitymálnak az írásban és lebecsülik azt“. Ezt írja Sípos. Én pedig a „Kálvin és Kálvinizmus“ 57. o. alján ezt mondom: „Láthatjuk abból, hogy Kálvin kora természettudományi álláspontját magáévá téve, hogy veszi előre védelmébe a Szent írást indokolatlan támadások ellen.“ Ez teljesen az, amit Sípos mond, csak rövidebben. Nos hát így „értem én fatálisán félre Kálvint“!

6. Hadd fejezzem be Sípos tetszésszerint szaporítható, szinte írása minden oldalán megnyilatkozó *torzításait* egyikével a legfantasztikusabbaknak. Ez a következő. Mivel én arra utaltam, hogy a tudomány és a hit két különböző dolog és a dogmatikumnak nem szabad akadályoznia a tudomány szabad érvényesülését, ebből ő „Kállay elgondolását követve“, valójában azonban képtelenül nyakatekert okoskodásokkal (I. 186) azt a következtetést szűri le, hogy „ahhoz, hogy valaki a református theologiai fakultáson taníthasson, nem feltétlenül szükséges reformátusnak lennie. Sőt! A tudományt sokkal önállóbban, sokkal elfogulatlanabbik művelheti az, aki nem református... Még lelkiismeretre is olyanra van szükség, amelyik nem református... így a debreceni református hit-tudományi fakultáson pl. az ószövetségi tudományokat jobb volna, ha mohamedán, hindu, vagy parsi tanítaná, de éppen olyan jó lenne egy atheista, vagy egyházon kívül élő tudós is...“ Arra, amit ő a „lelkiismeretre“ vonatkozólag mond, már kifejtettem előbb álláspontomat. Ezt tehát nem ismétlem. Csak még azt teszem hozzá, hogy szerintem református hit van, de „református lelkiismeret“ az nincs. Mindazonáltal távol állt tőlem — ezt mondanom sem kell —, hogy ilyen minden komolyságot nélkülöző következtetésekre még csak álomban is gondoljak, amilyeneket egyszerű, világos és egy cseppet sem az egyház és annak hite, sem professzorai lelkiismerete ellen nem irányított szavaimból Sípos itt levon. Én magam bámulok legjobban, hogy hova tudja kicsavarni Sípos az ember világos értelmű szavait? Az ilyenre azután már igazán nem érdemes komolyan felelni.

ÖSSZEGEZÉS.

A BELSŐSOMOGYI EGYHÁZMEGYE KÖRLEVELE.

Sípos első kötetére ennyi a válaszom.

Igyekeztem elsősorban úgy válaszolni, hogy rámutassak arra, hogy ugyanakkor, amikor számomra is léteznek azok a theologumenák, amelyek semmibevételével engem Sípos teljesen alaptalanul megvádol, ugyanakkor ezek teljes tiszteletben tartása mellett is lehetségesnek tartom a theologia tudományos művelését.

Sípos e kötetét egyébként teljesen céljátévesztettnek tartom. Én világosan megírtam neki s ezt ő maga is idézi (1.112), hogy én *az ótestamentumi tudomány alapján* várom tőle a választ. Ezt ő semmibe sem vette ebben a kötetben, mondván: „de hová kerül akkor a dogmatika és a többi tárgyak?” (I. 112.) Ezért kellett neki Kálvinból, a hitvallási iratokból, a holland theologusokból a dogmatika egész arzenálját felvonultatni ellenem, hogy kimutathassa, hogy én Kuyperral szólva „hitetlen normalista“ (I. 116. kk.) stb., stb. vagyok. Megvallom őszintén, hogy engem ezek az ő hitemet, tudományomat, őszinteségemet, lelkiismeretességemet, sőt becsületemet is kétségbevonó állításai meglehetősen hidegen hagynak. Éspedig azért mert látom, hogy Sípos az ilyen hangoskodással és ide egyáltalában nem tartozó dolgokkal akarja *mellékvágányra* terelni a dolgot. Mégpedig nem is egyfélekép. Hanem 1. úgy, hogy „*elvi*“ *alapokra* fektet egy olyan vitát, amelyben részemről dogmatikumról eleitől fogva nem volt szó, sőt minduntalan hangoztattam, hogy itt egy ótestamentumi bevezetéstani tudományos problémáról van szó, amelyben a tudománynak megvan a maga évtizedes, bár folyton fluktuáló teoriája s hogy az ellentétes álláspont, ha meg akar győzni bennünket a mi érveinkkel operáljon és ne „*elvekkkel*“. Sípos ezt nem vette figyelembe és egy egész kötetet írt az „*elv*“ mellett, 2. úgy akarja *mellékvágányra* terelni a dolgot, hogy belekever a vitába olyan anyagot, amelynek ide semmi köze, az én *régebbi disszertációm*at s ezeket a bibliai bevezetéstani, exegezis, ill. vallástörténet köréből készült s a vizsgálat speciális céljának figyelembevételével megírt dolgozataimat veszi igen erős hitvallási vizsgálat alá — mégpedig egyes összefüggéseikből kiszakított mondatok alapján —, hogy megállapíthassa, hogy írásaim „a racionalizmus vaskos

előítéleteitől“ súlyosak s hogy „hamisítványnak“ és „hazugságnak“ pellengérezem ki a Bibliát. Holott Síposnak — mindentől eltekintve — meg kellett volna, mint „theol. m.-tanárnak“, értenie azt, hogy nemcsak *egy* tudományszemlélet van, t. i. az övé — amelyet én nem gúnyoltam ki —, hanem hogy másnak és másképp is van joga véleményét nyilvánítani az ellentétes elvi alapon is. 3. Úgy akarja mellékvágányra terelni a dolgot, hogy miután hitvallási téren úgy véli, hogy megbélyegzett azzal, hogy antireformátus, atheista, egyházromboló, a Bibliát lábbal tipró, kijelentést, Krisztust meghazudtoló stb. stb. vagyok: a *közegyházat*, az egyházi közéletet akarja ellenem hangolni, amint ezt a belsősomogyi egyházmegye lelkészértekezletének országszerte terjesztett körlevelei mutatják.

Éppen ezért szeretnék még a *belsősomogyi egyházmegye lelkészértekezletéhez* is néhány szót intézni.

Az ellentét, Sípos és én közöttem nem az okban van, amelyeket a körlevél megjelöl. Olvassák el Lelkészársaim figyelmesen azt, amit e füzetemben eddig írtam és meg fogják látni, hogy számomra is szent az írás, a kijelentés, és hiszem a Szent írás ihletettségét is. Hogy én ezeket lábbal tiprom, azt. Sípos az én *tudományos* dolgozataimból vett egyes kiszakított idézetek *félrecsavarásával* tudta csak bebizonyítani. Nem gondolják Lelkészársaim, hogy nem ez lehet az én igazi lelki fotográfiám, amiket Sípos ír rólam, hiszen a vita során azt írom egyszer Síposnak: „Egész lelkiségem tiltakozik az ellen, hogy azt hirdessem, hogy a bibliai kritikai tudománynak kötelessége az egyházzal ellentétes tanokat hirdetni“ (Igazság és Élet III. 56). És a tudomány szabadságát sem azért hirdetem, hogy az egyháznak ártani, hanem, hogy használni akarjak vele (u. o.). Vallom én is, hogy a Biblia első rendeltetése az, hogy hitünket növelje, de vallom azt is, hogy ez semmiképp sem zárja ki a tudományos exegezis létjogosultságát, mert a tudományos vizsgálat — ne felejtsük — *reformátori alapelv*. És itt van a különbség Sípos és én közöttem. Ő nem akarja elismerni a szabad tudományos kutatás reformátori elven nyugvó szabadságát, míg én azt vallom, hogy a tudomány nem tudja áttörni a kijelentés, a numinosum határát (1. 8. kk. 1.), ennél fogva szabad. Szabadsága azonban nem szabadosság. Fősajátsága mindig az kell, hogy maradjon, hogy *szolgája a hitnek* és tisztán arra való, hogy a hit útjában álló akadályokat elhárítsa s a Biblia tárgyi, nyelvi, kortörténeti stb. adatainak feltárásával az egyház feladatait

könnyítse meg a hívek pasztorációjában. A Pentateuch kritikája sem kivétel. A mózesi szerzőség pro vagy contra való eldöntése semmi befolyással nem lehet az egyház munkájára, mert a tudomány azt vallja, hogy a bibliai könyvek szerzősége és ihletettsége sohasem függ a szerzőjüktől, hanem mindig és egyedül az Istentől, aki pedig szuverén és nincs emberekhez kötve. A mózesi szerzőség tehát *nem* a hit dolga, nem is beszélve arról, hogy maga az öt könyv sehol sem vallja kifejezetten a mózesi szerzőséget s azt pl. még a holland szigorú református egyház egyik nagyhírű tudósa (Aalders) sem származtatja mind Mózesztől. Hogy „máskép tekintek a Bibliára mikor analizálom és máskép, ha prédikálok belőle“, az csak annyiban igaz, hogy ami tudományos előmunkát az igehirdetésemhez: azt nem viszem fel a szószékbe, mert az *másra* való. De az, ahogy Sípos formulázza, hogy: „predikálhatom-e, amit nem hiszek? (I. 187), semmiképp sem igaz, mert én hiszem Isten lelke előtt azt, amit prédikálok s ha nem így volna, már régen letettem volna palástomat. És ne higgyék Lelkésztársaim, hogy én *most* beszélek csak így, mert *most* így kell. Nem szokásom a köpönyegforgatás. Én tudom gyakorló lelkész koromból, hogy az egyházat nem bibliakritikával lehet fenntartani, hanem egyedül az Evangéliummal. Kérdezzék meg volt gyülekezetemet, Kórogyot a Szerémségben, hogy azt prédikáltam-e nekik, amit nem hiszek? Vagy kérdezzék meg az Egyetemes Konventet, hogy a háború nehéz éveiben, amikor 1916-ban egész a hadüzenetig, sőt életem kockáztatásával még *azután* is kitarítottam bukaresti hitoktató segédlelkészi, maj d esperesi őrhelyemen, ahová ők állítottak, hogy ott destruáltam-e az egyházat? És kérdezzék meg a tanítványaimat! Nem félek ettől sem, mert nem hiszem, hogy közel 20 éves tanári pályám alatt csak egy is akadna, aki ne érezte volna, amikor Isten Igéjét magyarázom előtte a tanári katedrán, hogy „nem „imád-ságos és hívő lélekkel“ teszem ezt én is, ellenére annak, hogy a a tudomány eszközeit is használom. Mert ez a kettő nem rekeszti ki egymást! Mert, ha így lenne, *mindegyikünknek hitetlennek* kellene lennie, mert a teológián elvégre is tudományra is tanítottak annakidején bennünket s annak meg el kellett volna vennie a hitünket. S ha Sípos arra hivatkozik, hogy ő tud is ilyet, erre azt felelem, hogy az, akire hivatkozik, már a teológiára is gyenge hitet hozott. A tudomány tehát nem azt a tiszteletreméltó „lélekmentő munkát“ akarja aláásni, amit Lelkésztestvéreim a „vasárnapi iskolában“ stb. kezdtek. Sőt!

Azt akarja, hogy a tudomány Istentől gyűjtött világosságánál jobban lássák Lelkésztestvéreim éppen magát a Bibliát annak isteni és egyben emberi formájában. „Bizonyosságot tenni“ csak az tud, aki teljesen ismeri a Bibliát, mondván: „tudom, kinek hittem“. És ebben a tudományos bibliakutatás, legalább is ahogy én gyakorlom, sohasem fogja megakadályozni azokat, akiknek tanítását az Isten rábízta. Tanulmányozzák tehát Lelkésztestvéreim a Sípos és köztem felmerült vitát, nekem nincs benne mitől félnem. Csak egyet kérek: olvassák el *eredetiben* az én írásaimat és ne úgy, ahogy Sípos idézi. Ezt már csak az audiatur et altera pars igazságos elve is így kívánja. S nekem *ebben* az esetben sem lesz mitől félnem. Sőt! Azt pedig, hogy Sípos *személyemben támadott-e meg, vagy sem: azt tényleg ítélje meg a református közvélemény. A dolog ez a része nem reám tartozik.* Nekem nincs szükségem arra — s ezt nem gőgösen mondom —, hogy magam bárkivel szemben is védenem kelljen. Sípostól azonban méltán elvárhatja a magyar református közvélemény, hogy be is fogja bizonyítani, hogy tanításom és írásaim rombolták-e az egyházat? Mert *én* még csak ezt sem követelem tőle.

Végül még csak az „Első Elvi Részhez“ előszót írt *dr. Sebestyén Jenő* kollégámnak szeretnék néhány szót mondani. Vele más-kép beszélhetek, mint Sípossal, mert 20 éve ismerjük egymást. Neki, aki 20 évvel ezelőtt munkatársául kért fel, tudnia kellene, hogy nem vagyok az a fanatikus Isten-, írás-, Krisztus-gyűlölő, akinek Sípos beállít 200 oldalon keresztül. Ha valakinek, úgy neki meg kellett volna akadályoznia, hogy Sípos ne írhasson ilyeneket. *Mert mi Hollandiában nem így tanultuk a Krisztust!* Ott én ugyanazoktól, mint ő, de másképp tanultam meg, hogy mi a történelmi kálvinizmus. Ott is vannak theologiai viták, de sohasem ebben a mederben. Mert a történeti kálvinista, ha még olyan szilárdan ragaszkodik is elveihez — amit nagyon jól tesz — elsősorban talán mégis keresztyén és keresztyénsége: *református* és nem „általános“ keresztyénsége kell, hogy vezérelje tudományos vitáiban is. És a sokat gúnyolt „általános“ keresztyének közül senki sem írta így. S ha már — amint maga írja — ő tanácsolta Síposnak, hogy ebben a kisfontosságú kritikai kérdésben könyvet írjon ellenem, akkor kötelessége lett volna ellenőrizni, hogy mi van ebben a könyvben? Mert az a legkönnyebb, hogy azt mondom, hogy: „komoly református stílust jelent (t. i. Sípos könyve) a magyar református egyházi

polémiák világában“ (VI. o.) De akkor gondoskodnom is kell arról, hogy ez így legyen s a könyv tényleg elvi magasságokban maradjon, s az legyen, aminek az Előszóban jelzem: „*ne személyes jellegű röpirat, hanem elvek mérkőzését jelentő tudományos dolgozat*“. Mert ha nem így van: akkor nem adom oda neki a nevem! Már pedig itt nem így van! Ne értsen félre Sebestyén! Én sem ezt tartom a „lényegnek“ ebben a Sípos-füzetben, csak megemlítem, hogy *Sebestyén nem olyan dolgozat elé írta a nevét*, mint amilyennek azt az Előszavában jellemezte. Ezt *mások* is megmondhatják neki, ha nekem nem hiszi. Itt tehát csak két eset lehetséges: vagy nem olvasta el Sebestyén a Sípos könyvét, ami érthető, de meg nem bocsátható, mivel az ember a logika szabályai szerint azonosítani szokta magát azzal, akinek Előszót ír; vagy Sebestyén sem tudja azt, hogy mi „a komoly református stílus a polémiák világában“. És most már megmondom azt is, hogy 20 évvel ezelőtt azért nem álltam oda Sebestyén Jenő munkatársai közé, mert már akkor is ilyen „komoly református stílus“ uralkodott ott, ahová hívott s akkor is igen kevés „elvi alapon“, de annál nagyobb dinamikával és harsogással ítélt elevenek és holtak fölött. S ettől a stílustól már akkor is idegenkedtem minden idegszálammal. Az lehet, hogy a „mi jobban tudjuk“ jelszó alapján ő „végzetesnek“ látja „az egyházi és tudományos theologia kettősségét“, én pedig közel 20 éves, Isten szent színe előtt való theologiai tanároskodásom alatt egyre jobban tudom azt, hogy amikor tudományomat művelem, ugyanakkor egyházamat is szolgálom.

II. RÉSZ.

SÍPOS KITÉR A TUDOMÁNYOS VITA ELŐL.

Mikor a Sípos István „A Református Theologia Védelme“ címen nekem írt válasza „Első Elvi Részére“ a választ már én is megírtam: jelent meg a második kötet XI+445 oldalon. Ezt, a Sípos által „május hó folyamán“-ra ígért befejező részt én 1938 július 20-án kaptam kézhez, tehát teljes 50 nappal később, mint ahogyan ő ígérte. A májusi terminust Sípos szabta önmagának és azt nem tartotta be. Nem tartotta be az általam neki saját jószántamból még hozzáadott június végi terminust és végül nem tartotta be az egyházi lapokban július 15-ikét, mint végső, önmagának kitűzött időt sem.

Mindjárt itt elől megállapítom, hogy *nem felel meg a valóság-nak* Sípos Istvánnak az az állítása (II. köt. VII. lap), hogy én „ukázszerű felszólításokat“ adtam ki, amelyekben dátumot szabtam elé a feleletadásban. Közlöm, hogy én egyetlen egy „Nyilatkozatot“ adtam ki egyházi lapjainkban, amelyben nem is Sípos Istvánhoz intéztem szavamat, hanem tájékoztattam a magyar református közvéleményt, hogy meddig leszek hajlandó várni Sípos második kötetére. Ezt az időt június végében állapítottam meg. A „Nyilatkozatnak“ nem volt ukázhangja, viszont terminust kénytelen voltam megjelölni, mert Sípos röpcédulákon és „Első Elvi Részre“ végén olyan súlyos leleplezéseket ígért tudományos munkásságomat illetőleg, hogy egyrészt ezek minél előbb való közrebecsátására akartam Sípost közvetve rábírní, hogy a magyar reformátusság ne maradjon túlsoká bizonytalanságban, másrészt — s ez volt a főcéloim — tájékoztatni akartam a református közvéleményt arról, hogy okvetlenül felelni fogok Síposnak, de előbb bevárom a május végére ígért „Második Szaktudományi Részt“. Biztonság okából, hogy Síposnak mégse kelljen olyan nagyon sietnie, írtam azt, hogy június végéig várok. Hogy hol van ebben az eljárásomban az „ukázszerűség“, azt semmiképp sem értem? Csak, amikor sem június 30-ára, sem a maga által megjelölt

végző terminusra nem jött elő a második résszel, akkor fogtam bele az „Első Elvi Részre“ adott válaszom megírásába, amely e könyv első felét tartalmazza s amelyen még a Sípos által kiadott második kötet után sem változtattam a Deut. 34-re vonatkozó megjegyzés kivételével, semmit.

Nem felel meg a valóságnak az sem, hogy én Sípost „saját tekintélyem latbavetésével akartam megfojtani“ olykép, hogy „lezárattam előtte a sajtónyilvánosságot“ és hogy „mint szolgáltra nézve legidősebb ószövetségi szaktanár“ (amiben Sípos ugyan téved, de ez mellékes), „erkölcsileg elvágtam az útját annak, hogy velem szemben jóval ifjabb kollégáim közül bárki is ellenkező véleményt nyilvánítson“ (4).² Sípos mindkét állítása *légbőlkapott*, mert nem tudja nekem Sípos sohasem bebizonyítani, hogy én egyik tekintetben is írtam, vagy szóltam volna valaha is bárkinek.

Ezek előrebocsátása után meg kell vallanom, hogy *felfogásom szerint nem tartoznék válaszolni Sípos második kötetére*, mivel nem tartotta be egymásután háromszor sem a terminusokat. Mivel azonban végét akarom vetni ennek a teljesen önhibámon kívül, de nagyon szerencsétlen mederbe terelődött vitának, válaszolok Sípos második kötetére is, de újból kijelentem, hogy válaszom ennél a második résznél — még sokkal inkább, mint az elsőnél —, csak formálisan szól Síposnak, valójában a magyar református közvéleményt akarom tájékoztatni, hogy mi igaz abból, amiket Sípos velem kapcsolatban itt elmond? Meg kell állapítanom mindjárt itt elől, hogy *semmi, igazán semmi*. Sípos bárhogy és bárhol igyekezett is, nem tudta a bírálatomban róla mondottakat sehol sem megcáfolni. Ő ugyan periodikusan visszatérve, állandóan azt hirdeti, hogy „legyőzött“, hogy pl. „stíluskritikai érveinek halálos öleléséből“ nem tudom magam „kiszabadítani“ (35) stb. Valójában azonban nincs magam miből kiszabadítani ebben a második kötetben sem. *Mert Sípos István ebben a „Második Szaktudományi Részben“ sem megy bele a tudományos polémiába* és nem hajlandó annak egyetlen állítását sem komolyan bírálat alá

¹ Az idézőjelek közt mindent úgy hagyok, ahogy Sípos írta, csak a szószaporítás elkerülése végett írok első személyt ott, ahol ő harmadikat. Ezek természetesen mindig reám vonatkoznak.

² A lapszámok, ha nincs mellettük külön megjelölés, úgy azok Sípos második kötetére utalnak. Ha az elsőt is idéznem kellene, a lapszám elé I-et fogok tenni.

venni. Köztünk legelsősorban a Pentateuch mózesi szerzőségéről volt szó. Semmi másról. Én pontosan megjelöltem Síposnak kritikámban (Igazság és Élet III. 16, második bekezdés) azokat a *sarkalatos ütközőpontokat*, amelyekben nem ért egymással egyet a két szembenálló tábor és megmondtam neki, hogy ha azt akarja, hogy komolyan vegyük azt az állítását, hogy tényleg Mózes írta a Pentateuchot, akkor neki *ezeket az ütközőpontokat* kell sorbavennie és bebizonyítania azt, hogy az ellentábornak az istenfogalom, általában a theologiai és erkölcsi felfogás különbözőségeire, a jogi, politikai, társadalmi és történeti viszonyok különfésülésére, a formakritikai és legfőképpen stíluskritikai különbözőségekre alapított Pentateuch-kritikája tévedéseken alapszik. Neki „hic et nunc“ kellett volna kritika tárgyává tennie ezeket a pontokat, mert ellenkező esetben azt mondom, hogy állítását, a Pentateuch mózesi szerzőségét: nem tekintem bebizonyítottnak. Síposnak *világosan megfelleltem* az utat. Nem pusztán én, hanem az a kritikai irány, amelyet képviselek az ő kritikai irányával szemben.

Én méltán várhattam azt, hogy ebben „a szaktudományinak“ reklámozott részben, amelyben nekem, „mint egyetemi nyilvános rendes tanárnak“ ígérte a feleletet: tényleg választ kapok ezekre a sarkalatos pontokra, tehát, hogy tudományos argumentumra tudományos argumentummal, kritikára kritikával fog válaszolni.

Ehelyett kijelenti, hogy „az írást meghazudtoló forrás-theoria a mi számunkra már elvileg nem létezik“ (16), hogy „vallástörténeti, theologiai és etikai felfogás különbözőségeikkel vesződünk az elvileg ugyanilyen képtelen követelmény velünk szemben“ (16), „a Kijelentés egyes fázisait nem vagyunk hajlandók úgy kezelni, mint az egyetemes vallástörténet egyes fejezeteit“ (17) és a „szupranaturális kijelentés hite alapján nem lehet szó az istenfogalom fejlődéséről sem“ (17). A stíluskritika is csak „általános *elvi* alapon“ létezik számára (30) és maga is bevallja, hogy a Papi kódex stílusát is csak „általános *elvi* szempontból tárgyalta“ (31) és hogy „a stíluskritikában csak „nagy, általánosan átfogó *elvi* szempontokat“ fejtett ki (32) stb.

Más szóval, *sehol sem ment bele* lényegében a tudományos vitába, hanem az „elvek“ kényelmes „asylum ignorantiae“-jába vonult be ismét és onnan osztogat sujtoló, mindenféle, de nem valódi elvi és nem tudományos érveket: már nem is a modern Pentateuch kritika ellen, amelyről *minél kevesebbet igyekszik beszélni*, hanem ellenem.

SÍPOS ÉRVELÉSE ELHIBÁZOTT.

Érveléséről azonban rögtön megállapítom, hogy sem elvi, sem tudományos formában nem állja meg a helyét velem szemben.

1. *Elvi* szempontból: a) azért nem, mert a *valóban* elvi alapon álló G. Ch. Aalders professzor, aki számára épügy létezik inspiráció, theopneustia, kijelentés stb., mint Sípos számára: egészen más eredményhez jut, mint Sípos a maga 17. századbeli theológián felépített merev inspirációelméletével. Pedig Aalders: gereformeerd és ő sem áll a forráselmélet alapján. De tudós, mégpedig a javából és nem keveri össze az elvet a tudománnyal. De Jj velem szemben teljesen fölösleges neki „elvi alapokra“ helyezkedni, mert akárhogy igyekszik itt is valósággal mérgezni a közvéleményt ellenem, hogy én „hamisítványnak bélyegeztem az írást“ (III. lap), hogy nálam nincs „hívő lelkület“ (IV. lap) és hogy én az ő „hívő református álláspontját vettem kíméletlen keresztűz alá“ (3) stb. s hogy ő velem szemben „a Szent írást védelmezi“ (III. lap), ez mindmind nem igaz és olyan dolgoknak a rámköltése, amelyek Sípos rémlátásaiban születtek meg. Mégegyszer hangsúlyozom, hogy Sípos teljesen alaptalanul jár el, ha hite és elvei mártírjának adja ki magát, mert nekem ellene, mint *református hívő ember ellen*, semmi kifogásom nem volt, csak azt követeltem, hogy tudományos bibliai kritikát és a theologumenakkal való argumentálást ne tévessze össze. Hogy számomra is léteznek ezek: már bebizonyítottam. De a kettő összekeverése ellen most is a leghatározottabban tiltakozom.

2. Sípos érvelése *tudományos* formában sem állja meg helyét. Nem még a pozitív kritikai irányzatban sem, amelyet, Sípos ellenkező állításai ellenére is, ismerek. Még kevésbé alkalmas arra, hogy a Sípos szerint radikálisnak nevezett, de valójában nem ilyen kritikának a sáncait nemhogy ledöntse — ahogy ő hirdeti —, hanem még csak hogy távolról is megközelítse. Még a tájára sem merészkedik Sípos ezeknek a sáncoknak, amelyek — legalább nálam — szívesen dőlnének le, ha megfelelő tudományos fegyverekkel ostromolnák őket. De Sípos „szaktudományi része“ óvatosan messze való elkerülése a komoly összeütközés még csak lehetőségének is. Ő „elvekkel“ — és hozzá milyen lehetetlen elvekkal (1. előbbi fejezet) — akarja

elintézni a Pentateuch mózesi szerzőségét. Mert még a szupranaturálisra való hivatkozás is olyan tiszteletre méltó elv, amelyet nem von kétségbe a bibliakritika és nyugodtan végzi mellette a maga munkáját, mert tudja, hogy ami szupranaturális az írásban, az számára, még ha akarja is: megközelíthetetlen és így az írás profanizálásával, vagy éppen meghamisításával csak az vádolja a kritikát, aki maga sohasem gyakorolta és nem tudja azt, hogy mit jelent a kritika minden pergőtüzén magát átharcolva, az embernek ezt mondani: „*Futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam*“ (II. Tim. 4: 7).

Sípos második „szaktudományi“ kötetében tehát, ami elv van, az hamis és olyan irányban van igénybevéve, ahonnan én soha nem támadtam és nem is fogom sem Sípost, sem a Szent írást. Én *nem* akarom sem őt, sem mást „idegen Istenek elé cipelni és az írás helyett más tekintélyt ajánlani“ (20). Ezt csak ő olvashatta ki bírálatomból, de ez abban *nincs* benne. Úgyszintén nincs benne az sem, hogy én „saját vallomásom szerint a szélső baloldali fronton állok“ (21). Honnan veszi ezeket a misztifikációkat Sípos? Elfelejtí, hogy én őt tisztán az egész Pentateuch-probléma tudománytalan (ez a jelző tisztán csak Síposra vonatkozik) megoldása és „forráskezelése“ (Orr, Yahuda, Raven, Kittel) miatt vontam felelősségre? Ne vigye tehát újra meg újra mellékvágányra a dolgot!

És ne akarja velünk elhítenni azt sem, hogy a pozitív és modern kritika között szerinte nem a stíluskülönbözőségek, nem is formakritikai jelenségek stb. az ütközőpontok, hanem ezek: „Hiszek-é Isten szupranaturális kijelentésében, vagy nem; a Bibliát úgy tekintem-é, mint Isten természetfeletti kijelentésének hiteles okmányát, mely a Szent Lélek által maga az Isten Igéje, vagy nem; hiszek-é abban, hogy az írásnak minden szavát Isten lelke természetfölötti módon inspirálta s ennél fogva az minden tekintetben igaz és csalatkozhatatlan s ennél fogva hiszem-é azt, hogy az írás tökéletes és abszolút tekintéllyel bír minden általa előadott fényt illetőleg, amelyet emberi mérték, öncélú kritika prédájául oda nem dobhatunk?“ — mondja Sípos (21). Ismétlem: *nem itt van az ütközőpont* a modern és pozitív kritika közt. Nem itt pedig azért, mert a modern biblia-kritika régen túl van azon, hogy ezekkel a számára is létező, de a tudományos bibliakritikába homogén fogalmakként bele nem vonható theologumenákkal operáljon.

Erre az első részben már rámutattam, most nem ismétlem újra. De téved Sípos, ha azt hiszi, hogy a két kutató irányzat között ez a „vízválasztó vonal“. Nem! Hanem egyedül azok a problémák, amelyekre az előbb rámutattam (forráselmélet, stíluskritika, istenfogalom stb.). És ezek abszolút megcáfolása nélkül én csak mosolyogni tudok Sípos ama megállapításán, hogy mivel ezek számára elvi okokból nem léteznek, tehát: „a mózesi szerzőség elvét. . . kösziklára épített, vasbetonszerkezettel megalkotott ház“-nak tekinti (18). És erre az eljárásra csak egy találó szó van: *struccpolitika*. Azért, mert számomra nincs, tehát más számára sincs és így nekem van igazam, gondolja Sípos. Csakhogy ez megint minden csak, az nem, amit csak messziről is tudománynak lenne érdemes nevezni. Még szánnivalóbb Sípos amaz önmagára vonatkozó megállapítása, hogy az ő „operációja fájdalmas volt és a hazai modern kritika idegrendszerét is megviselte egy kicsit, ezért lett ilyen eruptív a reakció“ (22). Nos, hát fájdalmat egyáltalán nem éreztünk s ha Sípos hasonlatát az erupcióval kapcsolatban szabad nekem is felhasználnom, alighanem fordítva volt a dolog és a másik oldal idegrendszerével volt baj, mert az felelt, egy mindössze jó 1000 sor kritikámra egy kétkötetes, közel 700 oldalas hatalmas erupcióval, amint azt Sípos két *ellenem* és egyedül és kizárólag ellenem írt „opus doctuma“, bizonyítja. A diagnózis tehát ez esetben *téves* volt.

Mit végez tehát Sípos ebben a második kötetben, ha a Pentateuch mózesi szerzősége tudományos szempontból való vizsgálatának nem jutott hely a „második szaktudományi részben“? „Vizsgálat alá veszi“ az én „elvi fundamentumomnak minden kódarabját“ (18). Ez reám nézve nagyon megtisztelő, (?) de én megmondtam neki s előbb idéztem is, hogy az én elvi fundamentumom ezen a ponton a Pentateuchkritika sarkalatos pontjai, amelyeket közelebbről is körülírtam. De ezekre csak legyintett Sípos és azt mondta: hogy az olyan apróságok, mint a négy forrás hipotézise a Pentateuchban, vagy a stílus- és istenfogalom különbözőségei stb. stb. nem léteznek. Hol vizsgálja hát az én elvi fundamentumaimat? Ott, ahol erre semmi, de *semmi szükség nem volt*: az én régebbi, 20 év és 12 év előtt írt tudományos dolgozataimban, amelyekben a Pentateuchkritikájáról még csak szó sem volt s amelyben tudtommal talán még Mózes neve sem fordult elő.

Igen, ezt művelte Sípos és egy „mesterfogással“ nagyot

rántott a kormánylapáton és onnan, ahol bizonytalanságban érezte magát, ahol a tudomány apróra kidolgozott és erős érveivel nem tudott megmérkőzni: átvezette a „szaktudományi részt“ a szaktudomány nagyobb dicsőségére az én Jeremiásról és az „Ótestamentom felfogása a halál utáni életéről“ írt vizsgálgozataimhoz. Mit akart ezzel? *Elterelni a figyelmet magáról* és a témáról, amellyel nem tud mit kezdeni. Mert ez a közel 700 oldalas válasz Sípos részéről, kifejezetten kétszer is *nekem* címezve, *nem válasz sem nekem, sem a tudománynak*. Én és bizonyára az olvasóközönség sem arra volt kíváncsi, hogy milyenek az én régi tudományos dolgozataim — amelyek, mellékesen megjegyezve, már régen megkapták azt a Síposnál mindenesetre sokkal hozzáértőbb helyről származó kritikát, amelyet megérdemeltek —, hanem arra volt kíváncsi velem együtt, hogy *hogyan bizonyítja be Sípos a tudományosság követelményeinek megfelelőleg a modern kritikai tábor állításaival szemben pozitív alapon azt, hogy tényleg Mózes írta a Pentateuchot?* Ehelyett most 456 oldalon (csak a tartalomjegyzéket kivéve) rólam, tisztán rólam olvashat az olvasó és a zengzetes szép magyar nyelv kifejezőképességének ezerféle változatában megtudhatja rólam Sípos István „fiatal lelkésztestvér“ (359) fogalmazásában, hogy én valójában ki vagyok? Ez azonban kitérés a komoly vita elől és tipikus mellébeszélés éspedig 456 oldalon keresztül mindenhol. Mert — hogy csak egyet mondjak — Sípos ott, ahol a maga J. Orr.-ból, Yahudából, Kittelbői és Ravenből való kiírásait kellett volna, hogy igazolja: ott is minél hamarabb igyekszik rátérni arra, hogy én is illegitim eszközökhöz nyúltam, amit már itt visszautasítok.

SÍPOS PLÁGIUMVÁDJA ELLENEM.

Mivel — amint mondtam — Sípos nem megy bele a Pentateuch-kritika tudományos analízisébe, hanem ehelyett mindig és mindenhol egyedül velem foglalkozik, elnézést kell kérnem olvasóimtól, hogy a következőkben én is jórészt ezt fogom tenni, de kénytelen vagyok a vita Sípos adta irányát követni, bármennyire jól látom is, hogy az olvasóközönség nem ezt várta. De nekem arra kell felelnem, amit Sípos írt. Ő pedig engem tudományos, sőt egyéni és lelkészi tisztességemben is támadott és rólam a következőket írta:

Plagizálok. Ezt különösen a második kötet 282. kk., 418—

420, 429. lapjain, de tulajdonkép passim az egész könyvében széltében-hosszában hirdeti. Teszi pedig ezt azzal kapcsolatban, hogy én őt forrásaiból való illegitím kiírással vádoltam az Igazság és Élet III. 61. kk. lapjain. Ő tehát be akarja bizonyítani azt, hogy én előbb plagizáltam, mint ő s így nekem nincs jogom etekintetben neki szemrehányást tenni. Ha így lenne tényleg, nagy botorság volt tőlem el nem nézni Síposnak azt a hibát, amelyet — *szerinte* — magam is elkövettem. *Én azonban állítom és bizonyítani fogom, hogy Síposnak nincs igaza és én semmikép sem plagizáltam.*

AJ Sípos ezt a vádját ellenem legfőképp a „Jeremiás próféta élete és működése“ c. s a Theologiai Szemle 1925. évi I. évfolyama 290—310, 402—452. és a III. évfolyam 48—62. lapjain megjelent theol. m.-tanári dolgozatomra alapítja. E dolgozatomról még azt is állítja, hogy e munkám „az összes idevonatkozó fontosabb szakmunkák lehető és szigorú mellőzésével készült. Mintha Kállay beteges iszonyban szenvedett volna a szükséges tudományos forrásokkal szemben...“ (277).

Legelőször erre felelek. A tény az, hogy Jeremiás dolgozatomat a világháborút közvetlen követő hónapokban a Czeglédy Sándor volt professzorom és barátom által rendelkezésemre bocsátott és tanulmányomban lelkiismeretesen fel is említett néhány könyv alapján írtam egy tolnamegyei faluban (Szakály-Hőgyész), ahová a vörösök elől rejtőztem el. 1919-ben egyszerűen nem állt több könyv a rendelkezésemre, mert Pápán sem volt, ahonnan kaptam őket, hozatni pedig akkor külföldről nem lehetett. E dolgozatot theol. m.-tanári disszertációnak írtam és ennek alapján habilitáltak Pápán 1920 június 16-án. Amikor azután D. Csikesz Sándor kollégám előzékenységéből ez az értekezés 1925—1927-ben napvilágot láthatott a Theol. Szemle hasábjain, már nem volt módomban az irodalmi anyagot át nézni és kiegészíteni, ami az egész dolgozat teljes átdolgozását vonta volna maga után, mert közben, 1926-ban, theologiai doktori szigorlatra készültem s az „Ótestamentum felfogása a halál utáni életéről“ c. disszertációmát írtam. Nem szenvedtem tehát „beteges iszonyban a szükséges tudományos forrásokkal szemben“ (277), hanem azok azokban a nehéz időkben számomra egyszerűen nem voltak elérhetőek. De kíváncsi vagyok, hogy a kommunizmus hónapjaiban ki tudott volna helyemben az én kevés forrásaimból abban az egy szoba-konyhás földes falusi lakásban, ahová családommal rejtőztem s ahol életünk

is állandóan kockán volt: ilyen munkát is végezni? Én is csak úgy voltam rá képes, hogy Isten különös kegyelme s benne vetett hitem megerősítettek erre. Ne gúnyoljon tehát Sípos, mert nem tudja, hogy mit beszél. Csak az Isten és a családom tudják, hogy milyen nélkülözések közt készült ez a dolgozatom. Ezeket persze Sípos, akinek életéről, megállapíthatólag, igen részletes és pontos magánértesülései vannak, természetesen nem tudhatta, mert nem beszélek róla. Most is sajnálom s olvasóimtól elnézést kérek, hogy ennyire egyéni vonatkozású dolgaimról kellett beszélnem, de Sípos gúnyolódása tépte fel bennem a régi sebeket s kényszerített ezek elmondására, mert másképpen nem tudtam volna neki felelni arra, hogy miért nem teljes a Jeremiás dolgozatom irodalmi apparátusa és hogy miért látszik azon annyira Duhm hatása. Nekem pedig akkor, azon a Czeglédy Sándortól kapott néhány könyvön kívül, amelyekre Sípos is céloz (277), semmi egyéb segédforrásom sem volt, mert akkor már másodszor veszett oda mindenem a háború következtében Bukarestből való kétszeri menekülésem folytán. Csak egy héber bibliám volt. De az sem Kittel. Ebből az egy tényből megállapíthatja a szakember, hogy igazat mondok.

De lássuk most már a *plágium* vádját, amelyet Sípos így formuláz, hogy: „Kállay Duhm B.: Das Buch Jeremia Tübingen und Leipzig 1901, 1907 kommentárját szolgálilag követte és alaposan használta, annál ritkábban idézte“ (277) és „egy olyan író munkáját használja fel minden megjelölés nélkül, akinek nevét még nemhogy említette volna előzőleg, hanem ezt a munkáját a Th. Sz. jelen számában egyetlenegyszer sem idézi, sőt annak címét csak tanulmánya második részében nevezi meg, a Th. Sz. I. 403. lapján“ (282).

Amikor Sípos István csúfolódásokkal megtömött alaptalan vádaskodásait, mint valótlanságokat, a leghatározottabban és legkeményebben visszautasítom, azokra nem neki — mert neki semmi igazolással nem tartozom —, hanem a magyar református közvéleménynek a *következőkben* felelek:

a) Egyszerűen a legminősíthetlenebb misztifikálás és szemenszedett valótlanság az, mintha B. Duhm: Das Buch Jeremia Tübingen 1901“ c. munkáját csak tanulmányom második részében említeném, az elsőben pedig „minden megnevezés nélkül plagizálnék belőle“.

A valóság ugyanis az, hogy:

1. már a tanulmány 4. sz. *jegyzete* bebizonyíthatólag csak Duhmnak erre a munkájára vonatkozik. Hogy ez a jegyzet most „Duhm i. m. 266. 1.“ formát viseli, avval *áll* összefüggésben, hogy a közvetlen előtte lévő 3. jegyzetben C. H. Cornill: Das Buch Jeremia van idézve. így, mikor egy sorral lejjebb, Duhm teljesen hasonló című könyvét kellett citálnom, elnézésből, abban a hitben, hogy az imént már idéztem pontosan, most csak ennyit írtam: „Duhm i. m. 296“, amit a szedő a 9-es megfordításával 266-nak szedett. De hogy tényleg csak Duhm Das Buch Jeremia 296. lapjáról lehet szó, mutatja az, hogy nevezett lapon arról van szó, hogy Jeremiás „az önkéntelen pihenőt“ felhasználta arra, hogy eddigi költeményeihez „hozzá csatolja 13: 15—27, 22: 18. következőket és talán még egyetmást egyebet is...“ Ez a Duhm Das Buch Jeremia 296. lapjáról való idézet mutatja, hogy ezen a helyen eredetileg valóban Duhmnak ezt a könyvét akartam idézni.

2. Duhmnak *ugyanazt a könyvét* idézem még *tizenötször* éspedig tanulmányom *első* részében: a 15. jegyzetben, ahol már csak „Duhm i. m. XXI“ (helyesen XII kellene, hogy legyen) olvasható; a 17. jegyzetben; a 19. jegyzetben* amely *helyesen* szintén Duhm Jeremiás-kommentárja XIII—XIV. lapjait jelenti; a 27. jegyzetben *helyes* lapszámmal; a 35. jegyzetben *helyes* lapszámmal; a 38. jegyzetben (ahol XV. a lapszám); a 39. és 40. jegyzetben, amely Duhm Jeremiás kommentárja 74. és XVI. lapjaira vonatkozik; a 47. jegyzetben {ahol a XXI. helyes, de 219 helyett 217 kell); a 49. jegyzetben (helyesen XVIII. a lapszám); az 59. jegyzetben, ahol a lapszám *teljesen helyes*; a 60. jegyzetben, ahol a lapszám is *teljesen helyes*, a 66. és 67. jegyzetben, amelyek helyesen a Duhm kommentár 336—337. lapjaira utalnak és végül a 70. jegyzetről *szakember* száz lépésről látja, hogy az csak a Duhm Jeremiás kommentár megfelelő helyét mutathatja (335. lap).

3. Az tagadhatatlan, hogy a jegyzetek szedésébe sok hiba csúszott be, de Síposnak két biztos támpontja volt, amelyek alapján nem hogy meglátta, hanem egyenesen *meg kellett látnia*, hogy nem plagizálok a Duhm kommentárból. *Az egyik az*, hogy tanulmányomban csak két Duhm könyv szerepel: a kommentár és az „Israels Propheten“. De az utóbbinak csak I-VIII. római lapszámozása van s az is csak előszó és tartalomjegyzék. Síposnak tehát, amikor VIII-nál magasabb számozást

látott éspedig: *Duhm* neve után (mint a 15, 19, 47, 58, 59, 60. és 66. sz. jegyzeteimben) tudnia *kellett*, hogy itt *éppen arról a munkáról van szó*, amelyet szerinte „sehol sem“ említék. A *másik az*, hogy a teljesen kifogástalan, pontos lapszámra való hivatkozást feltüntető: 27, 28, 59, 60. és idevehetem bátran: különösen a 70. sz. jegyzetből, amelyet Jeremiás 45:3-nál idézek: meg *kellett volna* hogy lássa, hogy nemcsak használok, hanem *idézem is* a *Duhm* kommentárt. Bizonyítom ezt azzal, hogy könyve 293. lapján bejelenti egy, ő szerinte való plágiumomat *Duhm* Jeremiás kommentárja XXII. lapjáról, amelyet állítólag a *Theol. Szemle* I. 307. lapján követtem el. Pedig én *ugyanazon* az oldalon említtem *Duhm* ugyané munkájának *ugyanest* az oldalát. Nem lenne tehát tanácsos „lopni“ egy olyan oldalról, amit az ember citál. Úgyszintén látnia *kellett* Síposnak azt is, hogy amikor a *Theol. Szemle* I. 306. lapján olvasható *Duhm*-idézetemet kifogásolja (293), hogy akkor a lap aljára odairtam *Duhmot* ugyanazzal a lapszámmal, amelyből kétségkívül látszik, hogy csak a kommentárjáról lehet szó. Ezt ő világosan látta is és nem a XXI—XXII. lapra való hivatkozást kifogásolja — mert látja, hogy ez rendben van —, hanem azt, hogy a XVII. lapról vettem át idézés nélkül 8 szót.

4. A *Theol. Szemle* I. 310. oldalán annál a szintén magától értetődő oknál fogva nincs ott az én *Duhmra* hivatkozó jegyzetem, mert *ugyanazon* a lapon egy másik cikk következik, amelyik a 268. számú jegyzettel kezdődik. Az én jegyzetem számozásával tehát csak zavarták volna egymást. *Duhm* könyve pedig az előzőkben amúgyis eleget volt említve.

5. Egyszerűen *nem igaz tehát az*, hogy a Sípos könyve 289—297. oldalain felsorolt helyekkel kapcsolatban nem említtem *Duhm* kommentárját. Az 1. és 2. pontban rámutattam arra, hogy mi az igazság. Az idézésben, tördelésben sajnos történtek rajtam kívül álló hibák, de ezeket Síposnak, aki annyi munkát fordított az én dolgozatom és *Duhm* kommentárja összehasonlítására, már az első percben észre kellett vennie. És legfőképp észre kellett vennie az előtte lévő *Duhmból* és az én dolgozatomból, hogy az általam leírt első soroktól fogva még csak kísérletet sem tettem arra, hogy B. *Duhm*: *Das Buch Jeremia* Tübingen 1901 című könyvét letagadjam.

6. Sípos határozott *rosszindulatát* ennek az ügynek plágiummá minősítésében mi sem mutatja jobban, mint hogy a 319. lapon ő is megállapítja éppen a két *Duhm* könyv római

lapszámozású oldalai alapján, hogy a nálam, a jegyzetekben említett római lapszámozások kétségkívül Duhm-nak arra a könyvére illenek csak rá, amelyet ő általam következetesen „letagadottnak“, sőt a 430—440. lapokon élvezettel „zugforrás“-omnak nevez. És ellenére annak, hogy az én, még hibás állapotában is néhol jó hivatkozásaimból és a disszertációmban nem is annyira rejtett (mert ha lopott volna, rejtenem kellett volna) Duhmra utalásaimból ő már a 320. lapon, de legfőképp a 429—441. oldalakon egészen pontosan megállapítja, hogy én Duhm Jeremiás kommentárját használhattam csak s hogy *szerinte már a disszertációm 2. sz. jegyzete is csak erre utalhat: ennek ellenére felépít ellenem egy hatalmas plágium-vádat, amely minden ízében valótlan és koholmány.* Hogy én nem akartam letagadni Duhm Jeremiását, mutatja, hogy íme ő, aki kívül álló, milyen könnyen agnoszkálni tudta az eltorzított lapszéli jegyzeteim és szövegutalásaim alapján a Duhm kommentárt. Nem gondolja, hogy akkor még könnyebben agnoszkálta volna a lopási szándékot — ha az egyáltalán fennállott volna — Czeglédy Sándor szaktanár, aki maga adta kezembe Duhm mindkét könyvét?!

7. Különösen átlátszó Sípos minden áron való ártani akarása két helyen: 1. Amikor a 295. lapon azt állítja, hogy nekem nincs jogom *önálló* kritikai vizsgálódásaimra hivatkozni. Én pedig állítom, hogy van s hogy ilyeneket — természetesen a kezemben lévő kommentárok alapján — tényleg végeztem, bizonyítják a Theol. Szemle I. 309. utolsó és azt követő sorai, amelyek minuciózus kritikai forrástanulmányról tesznek bizonyosságot. Az ott felsorolt számok nem telefonszámok. 2. Súlyosan misztifikál, amikor a Theol. Szemle I. 402. lapon tett kijelentésemet, amely határozottan a „következőkre“, tehát 402. köv. lapszámokra utal, úgy akarja meghazudtolni (245), hogy érvért *visszamegy* a Theol. Szemle 297. lapjára.

b) A Sípos által megnevezett Duhm könyvet Sípos bevallása szerint is tanulmányom második részében (Th. Sz. I. 403. 1.) szabatosan megneveztem. Cui bono? követtem volna el tehát a plágiumot? A magam javára semmiesetre sem, mert ha plagizálni akartam volna, akkor *egyáltalában* nem nevezem meg sehoh a kérdéses könyvet. Én pedig megneveztem, mégpedig ahogy az a) pontban bebizonyítottam már az első részben tizenhatszor és a dolgozat második része legelején.

c) A szaktanár, Czeglédy Sándor, *egyszerre kapta* kézhez

a dolgozatot és neki is és a pápai theol. tanári karnak is módja lett volna megállapítani a plágiumot az első részben. Ez azonban nem történt meg, mert ilyen eset fenn sem foroghatott.

d) Említettem már, hogy a dolgozatot milyen súlyos körülmények között, a kommunizmus napjaiban készítettem *kizárólag* ama könyvekből, amelyeket a szaktanárom azokban a rendkívül nehéz időkben a kezembe tudott adni. E — sajnos — nagyon kevés számú könyv között a *szaktanár kezéből kaptam* Duhm Jeremiás kommentárját is. Észszerű lett volna-e számomra a plagizálás ilyen körülmények közt?

e) Nem lehet plágium ez a dolgozatom azért sem, mert ez két ízben is keresztülment a debreceni református hittudományi kar tárgyilagos kritikáján akkor, amikor én még *nem* voltam tagja ennek a karnak: 1. amikor theologiai doktori szigorlatot tettem és előző tudományos dolgozataimat kellett bemutatnom és 2. amikor a kar meghívott az ószövetségi tanszékre és felszólított tudományos munkáim beadására. Egészen biztosan megállapította volna ez, az ilyen esetekben mindentől és mindenkitől teljesen független és éppen ezért szigorú mértéket is alkalmazó hittudományi kar terhemre a plágiumot, ha az tényleg fennforgna.

f) Ha munkám tényleg plágium lenne, nem hivatkoznék rá dr. Varga Zsigmond egyetemi tanár kartársam, mégpedig nem is minden elismerés nélkül most megjelent Ószövetségi vallástörténete I. 658., 661., 663. lapjain.

Meg kell még említenem, mielőtt a Jeremiás-dolgozatomra költött Sípos-féle plágiumvádval végeznék, hogy Sípos könyvének még három helyén, a 418—420., a 425—426. és 429—441. lapjain vádol meg engem plágiummal.

Vegyük sorba ezeket. A 418—420. lapokon Jeremiás-dolgozatom *kilenc* lapszámára hivatkozva azt akarja kimutatni, hogy én is vettem át „jellegzetes kifejezéseket“ dolgozatomban Duhm, Erbt és Giesebrechtől hivatkozás nélkül. Sorba véve a Sípos által felsorolt helyeket, összesen 9 esetet Sípos vádjaira a következőkben válaszolok:

1. Giesebrechtet azon a lapon említem névszerint, 2. ezt nem kell Erbtől venni. Ezt maga Jer. 36. fejezete megmondja. Úgyszintén azt is, amit a 293. lapon kifogásol Sípos, 3. ezt is. 4. Cornill említve van azon a lapon. 5. Ezt a MT szövegből is leszűrhettem. 6. Duhm ez a könyve azon a lapon kétszer is említve van. 7. Giesebrecht neve említve van e lapon. 8. A Th.

Sz. I. 452. lapjáról idézett példa sem jó, mert ez a mondatom nem Giesebrecht, hanem egyszerűen Jer. 16: 1. kk. versének parafrázisa. Sípos nem ismeri a Bibliát! A két szöveg nem is fedi egymást: én a békés boldog családi életről beszélek 16: 1. alapján, Giesebrecht a „komoly családi ünnepekről“, gondolva 16: 5-re. 9. Szintén olyan állítás, amelyhez nem kell Duhm! A többi vád 420—21. olyan kicsinyes, hogy szót sem, nemhogy nyomdafestéket érdemelne. Csak a 421. lap arra az állítására akarok még reflektálni, hogy én nem mondtam sehol, hogy Duhm munkáját abban a dolgozatban addig is és azután is használom. Nos, ez egyszerűen nem igaz, mert már a 2. lapon a 4. jegyzetben említtem — ahogy az előbb már kimutattam — Duhm könyvét s arra, a Sípos által inkriminált lapra éppen két Duhm-idézet is esik. És csak önmagát hazudtolja meg, ha azt mondja, hogy „ezután“ sem nevezem meg Duhmot. Hiszen ő maga elismeri, hogy munkám második részében már hivatkozom rá! Visszautasítom, hogy „legfőbb megállapításaimat mind hivatkozás nélkül másoltam ki egy megnevezetlen munkából“ (421). Ilyet Sípossal is csak az elvakultsága mondhat, amely rossz tanácsadó.

A 425—426. lapokon azt állítja, hogy „Kállay ,mester iskolapéldázatokban bővülő szellemi alkotásaiban“, közelebbről a „Jeremiásról írt új idők új dalait zengő dolgozatában egy árva szó hivatkozás nélkül különböző írók különböző véleményeit csak úgy szórja elénk Kállay“ (424). Sípos összesen öt helyet nevez meg, amelyekre egyenként a következőket válszalom:

Nem igaz, hogy „egy árva szó hivatkozás nélkül dolgozom munkáimban (424). Mert a' Sípos által itt felsorolt helyeken így áll a dolog:

1. Steuernagel nevét a kifogásolt lapon *kétszer* is említtem. Egyszer a szövegben, egyszer a jegyzetben *lapszámmal*.

2. Kuenen nevét Cornili közbenjöttével idézem és Cornillt *pontosan lapszám szerint megnevezem* (és „csatlakozni valakihez“ vagy „egyezni valaki véleményével“: *ez szerintem ugyanaz*).

3. Budde is Steuernagelből van idézve és Steuernagel, mint az imént említettem, *kétszer* is meg van nevezve, pontos lapszámmal.

4. A kifogásolt idézetek közismert adatok, amelyeket bárhol m áshol is megtalálhattam. Így pl. Tertullianusszal kapcsolatban

e jegyzet előtt idéztem Steuernagelt. 5. Az általam idézett Raschi hivatkozás sem zárja ki azt az értelmezést, amelyet én adtam neki.

5. Erbt könyve Th. Sz. I. 295. idézve van. Tehát magától értetődő, hogy egy éppen olyan határozott Erbtre utalást, mint amit Sípos kifogásol: csak tőle vettem, akit két lappal hátrább pontosan citálok. A többi két kifogása, Gressmann és Cornill említése, kül. az utóbbi, pusztán kicsinyeskedés, akkor, amikor Cornill könyve mindenhol említve van munkámban.

Íme így fest az, amikor Sípos azt mondja, hogy egy „árva szó hivatkozás nélkül“ (424) használok fel jegyzeteket másoktól!

Végül a könyv 429—441. lapjain a Jeremiás-dolgozatom első részéhez írt összesen 71 jegyzetemből 51-et vesz bírálat alá. Teszi ezt azért, hogy bemutassa, hogy én sem értek ahhoz, hogy tudományosan hogy kell a jegyzetet alkalmazni. De Sípos megint misztifikál, amikor azt állítja, hogy szabad a mások jegyzeteit könyveikből átvenni. Ezt én is elismerem. De nem szabad úgy, ahogy Sípos teszi, t. i. hogy az illető szerző *többsoros* jegyzeteit pontosan lefordítja, kiírja, de a hivatkozást elfelejti kiírni. Ilyenek nálam nincsenek. De Síposnál ilyenek „A Pentateuchos Mózesi Szerzősége“ c. dolgozatában: a 163. 1. 120. jegyzet; 187. lap 180. jegyzet; 189. lap 185. jegyzet. A 228. lapon Gráffal kapcsolatban pedig különösen látható a misztifikálási szándék. *Ezt fenntartom.*

Mivel én ezeket észrevettem, Sípos most sorra veszi az én jegyzeteimet és azt állítja, hogy: (Kállay) „idézetek, fordításai és tudományos jegyzetei a tudományosság legkétségbeejtőbb karikatúrái, a vaskos dilettantizmusnak legcégéresebb okmányai és a magyar református teológiai tudományosságnak a legégetőbb szégyenfoltjai“ (425),

Hogy áll most már *igazában* a dolog? Igazán olyan rosszak és lopottak ezek a jegyzetek? Bár sajnálom érte a helyet és az időt, de tudományos becsületem védelme érdekében végigveszem mind az 51, Sípos által kifogásolt jegyzetet s azokra lehetőleg tömören a következőkben válaszolok:

Sípos kifogásolja nálam a pontos idézési módot és erre sok példát hoz fel (429—441). Általában megjegyzem, hogy kimondhatatlanul jól esett volna, ha Sípos István megszámlálhatatlan Yahuda, Kittel, Raven és Orr kiírásaiban csak tizedrésznyi pontossággal idézett volna, mint én, az általa kifogásolt helyeken.

Megnyugtathatom, hogy akkor jóval kevesebb kifogást kapott volna tőlem ezen a ponton.¹

1. Kicsinyeskedés, mert könyvkiadási helyen, évszámon nyargal. Giesebrechtet pedig a lapon említem. 2. *Ő maga megállapítja*, hogy már a 2. jegyzetem hozza azt a munkát, amelyről ő tucatszámra menő helyeken kiabálja könyvében, hogy azt egyáltalában meg sem nevezem és nem is idézem. A rossz-hiszeműség tehát részemről teljesen ki volt zárva, mert mi érdekem letagadni egy könyv címét, ha arra lapszám szerint hivatkozom? De különben megjegyzem, hogy hivatkozásom ezen a helyen egyébként jó. Mert a 291. lap első sorai tényleg ott vannak Duhm Israels Propheten 1916. 266. lapján. Csak a jegyzet száma került rossz helyre. A „Duhmmal“ kezdődő s ezen a lapon levő *második* mondat való Duhm: Das Buch Jeremia Tübingen, 1901-e, könyve 292. lapjáról, amelyre vonatkozólag azonban Sípos *valótlanul* állítja, hogy „sem eddig, sem ezután az első közleményben nem citálok“ (429), mert *ő maga állapította meg ennek a pontos jelenlétét és pedig nem máshonnan, mint a kifogásolt helyeken megtalálható saját lapszéli jegyzeteimből (319—320)*. Akkor tehát, amikor ő ezt kétségtelenül megállapítja és pedig az *én adataim* alapján, nem mondhatok mást, mint hogy határtalan rosszindulat kell ahhoz, hogy ennek az ellenkezőjét rágalomkép rámfogja és szüntelenül ismételve, mással is elhíttetni igyekezzék. A vitatkozásnak ez a módja minden, csak nem korrekt. Még a szó polgári értelmében sem. Hátha még a „hívő református lelkiismeretességet“ nézzük 1 *Sípos tehát megátalkodottan misztifikál*. Sajtóhibákon még pogány lelkiismerettel sem lenne szabad öles plágiumvádakat felépíteni. Az ilyen eljárás helyes neve: bluff. 3. Vádpontja {Cornill} kicsinyes. 4. Szintén. Az általam idézett Duhm-gondolat nem is a 266., hanem inkább a 296. lapról való. 5. Kicsinyes. 6. A kifogásolt helyeket azért nem említem, mert Cornillal ellentétes meggyőződésem volt e helyekkel kapcsolatban. Utóvégre nem vagyok szolgálilag egyik forrásomhoz sem láncolva. 7. Kicsinyes. 8. Szintén és amellet abban, amit állítok, nekem van igazam. 9. Szintén nekem van teljesen igazam. És nem

¹ A következőkben a sorszámaim megfelelnek sorrendben a Sípos-könyvében felsorolt példák sorszámanak. Sípos némely megjegyzése több alpontból áll. Én csak arra felelek közülök, amelyekre érdemes, mert a legtöbb kicsinyes és semmis, pl., hogy miért „sikkad el“ Duhm neve elől a „Dr“ egyszerűen „D“-vé egy újabb idézetnél?“ (429.)

nekem, hanem neki kellett volna „gondosan elolvasni“ hogy én Steuernagel saját szavait citálom: „dass die Propheten in eigentlichen Versen gesprochen haben, ja dies ist a priori unwahrscheinlich“. (Az idézetet Steuernagelből vettem és mivel megrövidítettem: értelem szerint rendeztem a szórendet.) 10. Itt is megállapítja *másodszor*, hogy csak Duhmnak arról a munkájáról lehet szó, amelyet szerinte „még egyetlenegyszer“ sem idéztem. Holott már a 2. jegyzet — ha sajtóhibával is, de maga Sípos által is megállapíthatóan — világosan az *ellenkezőjét* bizonyítja. De ő *professzionátus módon misztifikál* Egyébként ez a jegyzetem is bizonyítja, hogy nem „szolgai módon“ használtam fel Duhmot, aminek ő az ellenkezőjét *buzgón és hamisan* hangoztatja. 11. Megállapítja a sajtóhibát és mégis azt mondja, hogy „hasból“ vettem az idézetet. Ehhez sem kell kommentár 1 12. Kicsinyes. 13. Felhozott kifogása azt bizonyítja, hogy nincs tisztában Jeremiás prófétai működésének fázisaival. Mert Erbt véleménye is azt jelenti végeredményében, amit az enyém. Jeremiás ifjúkori költeményeivel (2. köv. fejezet) szerintem nem merült ki a próféta „első fellépése“. Jeremiás súlypontja feltétlenül a Megiddó utáni időkre esik. 14. Kicsinyeskedés. 15. Sípos ismét látta, most már a *lapszámra való teljesen pontos* idézésből és *harmadszor*, hogy itt Duhm melyik munkáját használtam? Kérdem, mi értelme lett volna Duhmot letagadnom, ha nevét és lapszámát pontosan idézem? 16. Teljesen rosszindulatú felfújása egy sajtóhibának. *Hozzáértő* ember rögtön tudja, hogy ha Cornilíra Jer. 13: 18—19-cel kapcsolatban lapszámot illetőleg nem jól hivatkoztam, hogy ez sajtóhiba és Cornillkommentárjában, amelyet *itt is megemlítek*, a vonatkozó helyen megtalálhatja. 17. Kicsinyes. 18. Lényegében u. a. mint 16. 19. Ismét helyes a lapszám. Ugyanaz, mint 15. Már *negyedszer* állapítja meg ő maga, hogy csakis Jeremiás erről a könyvről lehet szó. 20. A Theol. Szemle kifogásolt 296. lapján éppen háromszor idézem Duhmot. Éspedig kétszer egész pontos lapszámmal. Erre ő mégis „felfedezi“, hogy nem idéztem Duhmot. Ehhez sem kell kommentár. 21. Cornillt is éppen kétszer idézem a kifogásolt lapon. S ha rövidebben fejezem ki magam, mint ő: nem vagyok szolgailag hozzá kötve. 22. Kicsinyes. 23. Nem vagyok szolgailag forrásaimhoz kötve és egyes jeremiási helyek hovahelyezésének szempontjából szabadon mérlegelhettem az eltérő vélemények közt. S magamnak is volt véleményem. 24. Nagyfokú erkölcsi merészség kell ahhoz,

hogy immár *ötödször* állapítsa meg, hogy „rejtett“ és „titkos“ forrásom van s ez Duhm könyve. Holott ő *maga* megállapítja, hogy már munkám második jegyzete tulajdonkép *csak* ez a könyv lehet, amelyet tehát *nem akartam elrejtteni*. 25. Alapjában véve nekem van igazam és Sípos nem értette meg Steuernagelt. 26. A *zugforrás* szót a legenergikusabban visszautasítom. A „*hasból beszélést*“ nemkülönben. Egyébként csodálatos, hogy Sípos is milyen pontosan megtalálta mégis „zugforrásomban“, immár *hatodszor*, ami nem volt nehéz, hiszen az exegezis fejezet-száma a *nem laikus* ember számára pontosabb utalás, mint a lapszám. S én ráadásul Duhm nevét is megmondom. 27. *Hetedszer* állapítja meg ő maga, hogy Duhm Jeremiására hivatkoztam. És mégis „zugforrás“, mert sajtóhiba van. 28. Cornill idézett helye szerint: *nekem* van igazam alapjában véve. 29. Kicsinyes. 30. Kicsinyes. Sajtóhibán nyargal. 31. Kicsinyes. 32. Dolgozatom lábjegyzetei fel vannak tördelési hiba folytán, a Theol. Szemle I. 298. lapján cserélve. Ezen nyargal ebben és a 33. jegyzetben. A véleménykülönbség pedig származhatik saját meggyőződéséből is. 34. Megint „zugforrás“, amit már *nyolcadszor* fedez fel. Milyen nagyon „zugforrás“ lehet ez, ha *saját* disszertációból ilyen könnyen „felfedezhette“. Ez is azt bizonyítja, hogy el akartam rejtteni? 35. A jegyzet nincs „hasból“ véve. A 299. lapra vonatkozik és onnan, a szinte valamennyi jegyzetemet tönkretévő tördelési hibából esett ki. 36. *Kilencedszer* találja meg „hosszú kutatás után“ — amit *csak laikus* mondhat magáról ebben az esetben — Duhm egyik helyét. Szó szerinti idézet, a szerző is meg van nevezve és mégis: „*hasból*“ beszéltem. Kell ehhez a „jóindulathoz“ kommentár, ahogy „lelkésztestvérem“ — mert a 359. lapon mondott szavából ez következik — kezel engem, aki közel 20 évvel idősebb vagyok, mint ő? Idevonatkozó megjegyzéseinek többi része: kicsinyeskedés. 37. Az idézet nem „légből kapott“, sem „hasból vett“. Duhmot megneveztem. A lapszám hibás. Mi értelme volna a magam véleményét Duhmra ráfogni? Azért, hogy idézőjelbe tehessem a magam véleményét? Ez nonsens! Itt is sajtóhiba van. 38. Teljesen az az eset, mint az előbbi! 39. Kicsinyes. 40. Kicsinyes és lényegtelen. 41. Kicsinyes. 42. Kicsinyes. 43. Kicsinyes. Sajtóhibán nyargal. 44. *Tizedszer* találja meg és hozzá most pontos lapszámmal Duhm szerinte általam „eddig még cím szerint sem említett“ művét. Ezenfelül még valótlanságot is állít, mert Duhm i. m.-ban van XXI—XXII. lap s az én lapszámozásom itt *teljesen jó*. Sípos nem nézte

meg Duhmot. 45. *Tizenegyedszer* találja meg „zugforrásomat“ és megró érte, hogy nem „szolgailag“ követem. 46. Kicsinyes: „absichtlich“ én így fordítottam: „tudatos“, ő szerinte „szándékos“. Hát ami „tudatos“, az nem „szándékos“? Ez szórágás! Épígy mondhatnám én is neki, hogy a „gain“ (427) az angolban nem „haszon“, ahogy ő fordítja, hanem „nyereség“. De én nem szeretek *lényegtelen dolgokban* kicsinyeskedni. 47. Hasonló kicsinyeskedés. 48. Steuernagelt idéztem. Idézőjelbe pedig azért nem tettem, mert a *szövegben* világosan megmondtam, hogy „Steuernagel nem tartja szükségesnek...“ és alul citáltam Steuernagel lapszámát. Az pedig talán mégsem olyan végzetes katasztrófa, hogy az 534. lap helyett 535. lap van. Hol van ettől Sípos, amikor dolgozatának: 4, 6, 8 és 10. lapjain kiírt Orra: a 45. lapon következik Orr említése, de akkor is teljesen más helyéről Orrnak, amely tisztán csak a 45. lapot igazolhatja. 49. *Tizenkettedszer* találja meg „zugforrásomat“ és mégis „hasból“ citáltam. Ez még laikusok számára is világos ellenmondás, de ő következetes marad önmagához. Ha lopni akartam volna, porul jártam volna, hiszen elég lenne, ha valaki pl. Jeremiás egy ilyen helyén, mint ahol a pogányok elleni próféciaikról, Jeremiás könyve egy centrális problémájáról van szó, felüti Duhmot — akinek a neve elvégre a 2. laptól fogva rengetegszer szerepel a munkámban és megnézi, hogy mit mond Duhm és végem lenne! Ezért nem lett volna értelme a lopásnak. De *nem is tettem meg*. Hiszen ezen a lapon is kétszer és egész könnyen utánanézhető módon idéztem Duhmot. Azt pedig, hogy a német „es hat keinen Sinn“ kifejezést nem lehet így fordítani az adott esetben, hogy „nincs helye“, hanem, hogy így *kell* fordítani: „nincs értelme“, *céltalan kicsinyeskedésnek tartom*. 50. Felesleges kicsinyeskedések egy könyvcímmel kapcsolatban. Hogy miért nélkülozi a „tudományosság minden kritériumát“ ha „Duhm: Israels Propheten“-je helyett „Israels Profeten“-t vagy: „Isr. Prof.“-t írok, vagy „Dr. B. Duhm“ helyett „B. Duhmot“, ezt nem értem. Isten óvja a magyar reformátusságot attól, hogy ilyesmiben lássa a „tudományosság minden kritériumát“ (440). 51. Sajtóhibán „nyargalás“. És levizsgázott Sípos végül a németből is, ha azt állítja, hogy a Steuernagel általa is citált mondatában az „einen Juden“-t „egyes zsidóknak“ kell fordítani. „Egyes zsidók“ érdeklődését nem szokta figyelembe venni még a legudvariasabb tudomány sem. Itt tisztán és egyedül csak a „zsidóság“ a helyes értelmezés. És állítom azt is, hogy

a Steuernagel fordításom mindvégig teljesen jó és az eredetinek megfelelően pontos. Természetesen én nem *betűket* szoktam fordítani, hanem *pontosan ragaszkodva az eredeti szöveghez*: jó magyaros fordításra is törekszem.

Íme így áll az, amit Sípos „tudományosságom karikatúráinak“, „vaskos dilettantizmusom legcégéresebb okmányainak“ nevez (428). Állítom, hogy jegyzeteim sohasem érdemlik meg ezt a gúnyolódást. De nekem az egész Sípos-könyvvel kapcsolatban az az érzésem, hogy Sípos azért hajigálja ezeket a tudományos vitába semmikép sem illő közönséges szavakat, mert *ígg akar „súlyt“ adni argumentumainak*, mert azok máskép semmit, így meg még kevesebbet érnek.

Végigvezettem olvasóimat Síposnak Jeremiás dolgozatommal kapcsolatos minden plágiumvádján. Nem hallgattam el semmit, nem torzítottam semmit. Talán még túl részletes is voltam ahhoz képest, amit Síposnak ez a teljesen hamis beállításból és merem állítani, sajnos, az adataim eltorzításán, kifacsarásán és meghamisításán alapuló „vádja“ megérdemelt. De a semper aliquid haeret-nek még a gyanúját is kerülni akartam, ezért fordítottam Sípos részletes „vádjának“ cáfolására ennyi időt.

Bizonyára végezhetem azzal, hogy Sípos Istvánnak Jeremiás dolgozattal kapcsolatban a könyve valamennyi helyén felhozott plágiumvádát, mint helyt nem állót és meg nem indokoltat, ezennel a maga egészében és egyes állításaiban is mindenestől visszautasítom.

B) A Jeremiás dolgozatomon kívül Sípos még plágiummal vádol könyve 382—389. lapjain „Az Ó-testamentom felfogása a halál utáni életről“ c. theol. doktori szigorlati dolgozattal kapcsolatban is. Szerinte (385) e dolgozatom egyik lapján (Theol. Szemle II. 641) „minden idézőjel elmellőzésével betűről betűre kiírja (Kállay) Varga Zs. bizonyos részeit.“ Ezzel kapcsolatban megállapítom: hogy Sípos *rágalmaz*, „amikor bizonyos részek *betűről betűre való kiírásáról*“ beszél, mert *nem* említi meg, hogy *éppen az előtt a részlet előtt*, amelyet ő párhuzamosan egymás mellé nyomtat tölem és Vargából a 380—384. lapon: ez a jegyzetem áll *közvetlenül* a Sípos által lopottnak megjelölt részlet előtt: „Bő adatokat találhatunk erre nézve dr. Varga Zsigmond i. m. 81—83. oldalain. A következő bekezdésben (ez vonatkozik a Sípos által kifogásolt részre!) *mi is erre támaszkodunk és onnan idézünk*“ (Theol. Szemle II. 641. lap). Tehát én becsületesen

meg mondtam, hogy Vargából idéztem. Ez nem „betűről-betűre“ való kiírás!“ *Sípos egyszerűen letagadja az én hivatkozásomat Vargára azért, hogy engem plagizátornak állíthasson be s azt a sajtóhibát, hogy egy idézőjel kezdő része elmaradt: „betűről betűre való kimásolásnak“ kiáltja ki akkor, amikor teljesen precízen meg van nevezve a szerző, a mű, s a lapszám is. Íme ilyen eszközökkel „érvel“ Sípos, aki azt hiszi, hogy sem én, sem az olvasók nem néznek utána állításainak és így sikerülni fog neki engem plagizátornak bélyegeznie. *Síposnak ezt a minősíthetetlen eljárását lelkem mélyéből felháborodva: elutasítom.**

C) Sípos azonban nemcsak a Jeremiás és a most említett theol. doktori szigorlati dolgozattal kapcsolatban vádol meg plágiummal, hanem 283—288. lapokon azt bizonyítja bő szemelvényekkel, hogy az a *könyvatos héber jegyzet*, amely hallgatóim kezén forog, szóval „az egész munka szembeszökően, sőt sokszor szóról szóra megegyezik a Hornyánszky Aladár: Héber Nyelvtan, Bp. 1908. c. könyvben foglaltakkal“ (283).

Mivel azonban a plágiumon kívül Sípos könyve 225—236. és kül. 241—245. lapjain egyéb vádak is fog rám a Héber nyelvtan jegyzettel kapcsolatban, *előbb* ezekre kell megfelelnem s azután térek rá a héber nyelvtan állítólagos plagizálására.

Egyszerűen misztifikál Sípos, amikor 225. lapján azt mondja, hogy nekem van egy, „az eredeti kéziratomból kimásolt, gondosan elkészített „Héber nyelvtan“ c. művem“, amelyet „1930-ban az én külön megbízásom alapján adott ki és az én felügyeletem alatt készített egyik tanítványom,“ amelyen „szerzőként természetesen külön is Kállay Kálmán szerepel“ (225). Ebből *a többsorra terjedő valótlanságból* a következő az igaz: 1. Nekem „Héber nyelvtan“ c. művem nincs. Ha lenne bevallnám, mert nem lenne vele okom szégyenkezni. De nincs. Mert ha volna, Sípos is bizonyára már megemlítette volna általa gondosan számontartott irodalmi munkásságomban. 2. A valóság az, hogy van egy, azt hiszem 10 év alatt most már három litografált sokszorosítást ért nyelvtani jegyzetem, amely *kézirat* gyanánt szerepel és csak azért van litografálva, hogy tanítványaim olcsóbban beszerezhessék. Azt mondanom sem kell, hogy ezt a „Jegyzet“ számba menő s egyetemi tanári előadásaim vázlatát képező kompendiumot sohasem adtam pénzért, sem pedig nem terjesztettem. 3. Ezt a jegyzetet tényleg az én eredeti kéziratokról szokták lemásolni tanítványaim, de hogy a másolásuk helyes-e vagy sem: nem ellenőrizhetem, mert ezt

a könyvatos kompendiumot sohasem tekintetem szellemi tulajdonomnak. 4. Ehelyett azt teszem, hogy felhívom őket, hogy a maguk elé tett jegyzetet ellenőrizték az én szóbeli magyarázataimból a tanórákon, amelyeken természetesen a táblára is írni szoktam s így a növendék, ha akarja, kijavíthatja a hibás jegyzetet. 5. Mivel a kompendiumot sohasem tekintetem szellemi tulajdonomnak, így nem fektettem súlyt arra sem, hogy a nevem alatt szerepeljen. Ha odaírták, akkor ez az egyetemi professzorok előadása után készített jegyzetekkel való egyenlő bánásmód elve alapján történt. 6. Én sohasem csináltam titkot belőle, hogy jegyzetem Hornyánszky Aladár pozsonyi theol. professzor nyelvtana után, sőt abból készült. Ezt minden évben újra megmondom tanítványaimnak és felszólítom őket arra, hogy szerezzék be az eredeti Hornyánszkyt s örülök, amikor ezt meglátom náluk. Ha korlátlan számban lehetne kapni Hornyánszkyt: nem is engedtem volna, hogy jegyzetet csináljanak. *Ezeket* mondom tanítványaimnak évente többször is Hornyánszkyról, de ezt Sípos debreceni szolgálattevő lelkei bizonyára nem mondták meg neki, vagy azt is felteszem már Síposról, hogy *szándékosan* nem említi, csak azt, hogy „tanítványaim előtt sokat emlegetem kedves tanáromat, Hornyánszky Aladárt“ (126). Mellékesen szólva, Sípos szégyelheti magát, hogy egy, szerinte tudós és elvi vitában, ilyesmi besugásból eredő, bár reám nem dehonesztáló dolgokkal áll elő. 7. Elfelejtí Sípos, hogy a 242. lapon közli az 1930-i héber jegyzetem teljes címét, amely szerinte így hangzik: „Héber Nyelvtan. Mélt. Dr. Kállay Kálmán professzor úr előadásai után kiadta Kovács Szilárd II. é. theologus, 1930.“ Míg a 225. lapon azt írja, hogy „szerzőként természetesen külön is Kállay Kálmán szerepel“. Itt csak egyik lehet az igaz, mert 1930-ban csak egy jegyzet jelent meg és azt is *nem én*, hanem Kovács Szilárd adta ki. 8. Kovács Szilárd ezt a jegyzetet — amennyire emlékszem — egy nyáron csinálta meg a saját kéziratomból. 9. Ennek ellenére oly sok volt benne a felületességből eredő leírási hiba, hogy ezt kénytelen voltam bevonni, ül. jegyzeteim alapján új kompendiumot adadni a fiúk kezébe. Ez 1930 óta kétszer is megtörtént. Legutoljára tavaly. *Nem igaz* tehát, amit Sípos felelőtlenül — erősebb szót azért nem használok, mert nem akarom őt utánozni — állít a 242. lapon, hogy „még ma is ebből készülnek a theologusok“. Hibátlanabb jegyzetük is van, nem kénytelenek az 1930-as jegyzetből készülni. 10. Akárkinek

meg merem mutatni, hogy az én 1928—29-ben készült kézirat nyelvtan jegyzetem nem tartalmazza azokat a nagyon súlyos hibákat, amelyek az 1930-as kompendiumba csak Kovács Szilárd felületessége révén kerültek bele. Írásszakértők könnyen megállapíthatják, hogy saját kézírásommal írt jegyzetem nem *most* készült, Sípos István „leleplezésétől“ való félelmemben. Az én kézirat nyelvtan jegyzetem 1928—29-ből való és emberileg szólva: *hibátlan! Diák által készített, nyilvános forgalomban nem szereplő jegyzetért a felelősség nem az enyém.*

Visszautasítom Síposnak azt a rágalmát is, hogy szaktudományi működésemmel évről évre „a tévedést és tudománytalanságot“ terjesztem (242). Egy ilyen vádat azzal igazolni, hogy a „mappiq“ helyett „mappig“ került a cikkembe, igazán nevetséges. Még nevetségesebb a héber nyelvtanommal kapcsolatos misztifikációja. Az, amit megítél, egy *ellenőrzésem nélkül megjelent rossz jegyzet*, amelyre vonatkozólag felháborodva utasítom vissza Síposnak azt a rágalmát, hogy azt az „egyetemi tanárság kiérett alkotásának“ minősítse (242). *Nem* a nevem alatt jelent meg, *nem* is nyomtatásban jelent meg és nekem is sok bosszúságot okozott, úgyhogy *régen* gondoskodtam jobb kompendiumról. Miért ilyenekből ítéli meg Sípos a tanári működésem, amelyről, ha kézbe veszi az ember, látja, hogy ilyet: nem hogy egy egyetemi tanár, de egy II. é. theologus sem adhatna ki, hacsak eleve le nem mond arról, hogy valamit is konyít a héberhez. S ha Kovács Szilárd kiadta, az ő hibája s nem az enyém. Tankönyvül bevezetve nincs és én minden évben elejétől végig elmagyarázom az egész héber nyelvtant. És hogy nem lehetnek olyan rosszak azok „a tudományos emlékek, amelyeken a jövő református lelképásztori nemzedék nevelkedik Debrecenben“, mint ahogy azt Sípos lefesti, mutatja az, hogy immár a harmadik tanítványom, aki *tőlem* tanult héberül, készül ószövetségi doktori szigorlatra Utrechtben. A budapesti theol. akadémián is tanítani fog jövőre éppen ószövetségi tudományt egy tanítványom. Nos, hát, mivel Sípos azt mondja, hogy elsődleges forrásból származó hiteles adat és okmány alapján tudja igazolni, hogy ezt a jegyzetet egyenesen az én kézirat alapján készítette a kiadó, ezt *nem* tagadom, mert szeretek segíteni tanítványaimon, ahol lehet. De azt *tagadom, hogy az említett jegyzet és az én kéziratom megegyeznek egymással* s hajlandó vagyok e célból kéziratom a szakértőknek rendelkezésre bocsátani összehasonlítás végett.

Egyébként megjegyzem, hogy kéziratom az inkriminált helyeken is teljesen pontos. A tetragrammaton vokalizálásánál is chateph patachot írtam. De itt én a Sass Béla és Bauer—Leander jegyzetén, ill. könyvén túl, megmagyarázom, hogy a jód alá miért kellett sövának kerülnie? Ezt a felfogásomat pedig a héber hangtan szabályai alapján fenntartom.

Még csak annyit, hogy abból, hogy Sípos a „Segélyegyletet“ emlegeti, az látszik, mintha nekem anyagi előnyöm lett volna a jegyzet kiadásából. Kötelességem kijelenteni: 1. hogy én soha egy fillért sem kaptam egy jegyzetemből sem; 2. hogy a mindig jól értesült Sípost itt rosszul informálta szolgálattelvő szelleme, mert 1930-ban tudtommal még nem a Segélyegylet adta ki a jegyzeteket.

De térjünk rá most már a héber nyelvtan jegyzetemmel kapcsolatos plágium vádjára Síposnak. Ezeket a már elmondottakon kívül a következő argumentumokkal utasítom a leghatározottabban vissza:

a) nekem nincs is „Héber Nyelvtan“ c. munkám. Ellenben van egy *kézírtos* jegyzetem, amely előadásaim vezérfonalát tartalmazza;

b) ha ez a kézirat Sípos szerint Hornyánszky Aladár Héber Nyelvtana alapján készült, *amíg kézirat*, addig nem minősíthető plágiumnak;

c) a diákjaim kezén forgó héber nyelvtan-jegyzet sem tekinthető nyomtatványnak, mert *könyvatosan* készült és nem a nyilvánosság számára, hanem kizárólag iskolai használatra;

d) Sípos ezen a helyen (282), ahol a legfontosabb volna, eléggé el nem ítélni módon nem nevezi meg, hogy melyik évből való héber könyvatos jegyzetről van szó? Abból, hogy könyve eddigi részében már kétszer említette az 1930-as kiadásút, arra kell következtetnem, hogy most is erről van szó. Erről Sípos a 225. és 244—45. lapokon erőszakos torzításokkal azt igyekszik kimutatni, hogy a kiadásáért én vagyok felelős. Ezt már visszautasítottam. De visszautasítom most is és megállapítom, hogy csak a legnagyobb rosszindulat foghatja rá valakire azt, hogy plagizál akkor, amikor a kifogásolt munka: 1. nem jelent meg nyomtatásban; 2. még könyvatos, litografált formájában is ott van a címlapján, hogy „Dr. Kállay Kálmán professzor előadásai után *kiadta: Kovács Szilárd II. é.*

theologus“. A kiadásért egyedül tehát Kovács Szilárd a felelős, akinek ez üzleti vállalkozása volt;

e) nem igaz az, hogy Kovács Szilárd *gondosan* másolt volna a kéziratot jegyzetemből. Mert az én kéziratomban olyan elemi hibák, mint aminőket Sípos II. 241. kk. produkál, nincsenek meg. Ezt bárkinek bármikor be tudom bizonyítani;

f) sohasem csináltam titkot belőle, hogy kéziratot jegyzetem Hornyánszky Aladár, volt professzorom nyelvtana alapján készült. Én tőle tanultam és büszke vagyok és leszek rá mindig. Tanítványaim a bizonyosságok, hogy minden évben megmondom nekik, hogy előadásaimban Hornyánszky Aladár nyelvtana alapján haladok és jegyzetem is az ő 1908-ban megjelent Héber Nyelvtana alapján készült.

Teljesen felesleges és csak a bosszúvágy szomorú érzésétől diktált munkát végzett tehát Sípos könyve II. 283. kk. lapjain, amikor az én jegyzetemet és Hornyánszkyt egymás mellé állítva igyekszik terhemre kimutatni a plágiumot, mert nincsen olyan fórum, amelyik ezt velem szemben a fentiek után megállapítsa. Én Sípos minden vádaskodása ellenére is emelt fejjel és nyugodt lelkiismerettel nézek kollégáim, tanítványaim és minden ember szemébe, mert nekem nincs mit takargatnom a Sípos által megbélyegzett három munka egyikénél sem. *Sípos rosszindulatú vádaskodását és rágalmát ezen a ponton is és mindenhol a legenergikusabban visszautasítom, mert azok a valótlanosságok egész sorozatán épültek fel. Megérdemelné Sípos István, hogy fentiekből könnyen bebizonyítható rosszindulatú szándékosságáért bíróság elé állítsam. De lelkészember számára van Magasabb Bíró is és én inkább Annak a kezébe teszem le, aminthogy már régen letettem ezt az ügyet is.*

Amikor Sípos ellenem emelt plágiumvádjával így végeztem, még csak annyit akarok ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy furcsának találom, hogy Sípos valósággal úgy állítja be a dolgot, mint ha *nekem* kellene védekeznem, holott őt vontam felelősségre illegitim forráshasználatért. De ez már Sípos módszere és szokjuk meg, hogy *mindig másról beszél*, mint amit kérdeznek tőle.

SÍPOS VÉDEKEZÉSE AZ ŐT ÉRT PLÁGIUMVÁD ELLEN.

Nézzük meg most, hogy hogyan védekezik Sípos maga az én ellene emelt, ha ezen a néven nem is nevezett, de lényegében

csak ugyanezt jelentő plágiumvádám ellen. Én u. i. az Igazság és Élet III. 61. kk. lapjain a Yahudából, Kittelből, Ravenből és J. Orrból való tetemes és a szerzők megnevezése nélküli kiírásokkal vádoltam. Lássuk, hogy védekezik ezek ellen Sípos?

Mindenekelőtt úgy, hogy rám igyekszik fogni, amit én ezekkel kapcsolatban róla állítottam és amint láttuk azt igyekszik az oldalszámok tucatjain bebizonyítani, hogy én plagizáltam és nem ő. „Ki az, aki plagizál?“ — kérdi büszkén egy vastagbetűs fejezetcímbe (280). A válasz szerinte erre természetesen csak az lehet, hogy: Kállay! De ezt a vádját már megvilágítottam részletesen minden oldalról az előbbieken és vissza is utasítottam. így tehát ezen túl vagyunk. Sípos a támadva védekezés módját választotta, de elfelejtette, hogy az, akit megtámadnak alaposan meg szokta nézni, hogy igaz-e, amit róla mondanak? *Ebben az esetben semmi sem volt igaz.* így tehát mehetünk tovább.

Most sorra veszem azt, hogy mivel igyekszik cáfolni azt az állításomat, hogy ő a forrás kellő megnevezése nélkül használta 1. *Yahudát*, 2. *Kittel*t, 3. *Ravent* és 4. *J. Orrt*. *De már most megállapítom, hogy védekezése egy ponton sem sikerült s felhozott mentségeit megvizsgálva: vádám mindenben fenntartom.*

A Yahudából vett kiírások.

Sípos Yahudával kapcsolatban pontosan megfogalmazott vádat kapott tőlem, amelyben én megmondtam, hogy „Sípos az A. S. Yahuda: Die Sprache des Pentateuch Berlin, 1929 c. könyvét a saját könyve 102—132. lapjain oly módon használja fel, hogy néhol még a vonatkozó fejezetek címét is Yahudából veszi. A felhasználásnak ezt a módját nem eléggé emeli ki a 109. lap 75. jegyzete, sem a 130. lap 89. jegyzete, sem a 132. lap első bekezdésének első mondata, mert Sípos jórészt szószerint használja Yahudát és az egészet olyan beállításba helyezi, amely alkalmas arra, hogy az e lapokon tárgyaltakat az olvasó a Sípos által elért eredményeknek tekintse, holott minden Yahudából való. („Vizsgálódásaink kapcsán“ (109. 1.), „a mi számunkra“ (115. 1.), „észrevételeinkben“ (119. 1.), „megjegyezzük“ (121. 1.), „találunk“ (126, 129. 1.) Síposnak ilyen nagyarányú kölcsönzés esetében világosan meg kellett volna mondania, hogy ettől-eddig Yahudából idéz s megnevezni Yahuda vonatkozó lapjait, t. i. 5—85. lap, nempedig azt írni, hogy a „megfelelő rész tárgyalásában“ (130. 1. 89. jegyzet) lehet ezeket

Yahudánál megtalálni“ (Igazság és Élet III. 61—62. 1.). Ezeket írtam én Síposnak. Szükségesnek találtam a maga egészében közölni, hogy az olvasó könnyen lássa mit kifogásoltam én Síposnál és hogy mit felel erre?

Erre szerintem két szóval kellett volna felelnie s megmondani, hogy igaz, vagy nem igaz-e, amivel vádolólok.

Ehelyett azonban ő elkezdi nagyon messze s előbb kioktat engem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter évszám és elnöki szám alatt citált rendelete és a Magyar Helyesírás Szabályai mit írnak elő „az idegen család- és keresztnévek szórendjéről“ s közli az egész szabályt, majd rámutat arra, hogy Yahuda nem „német író“, hanem arab zsidó, majd oldalakat szentel annak a könnyen megállapítható sajtóhibámnak, hogy a 105. oldal helyett 102-öt írtam s megállapítja, hogy ez „hamis, sőt hazug és megtévesztő“ (306), majd el kezd vitatkozni arról, hogy az idézés „eléggé“ kiemelésére nincsen norma (307). Egyszóval 7 lapon keresztül tudatosan és szándékosan *mellébeszél* a lényegnek és nem ad egyenes feleletet. Közben mindig engem vádol „nagy ravasz-sággal“ (303), „ravasz kritikai zsonglöröködéssel“ (312), vagy hogy „egérutat“ hagyok magamnak (307), hogy „kelepcéket“ vetek olvasóimnak (311), sőt elmegy odáig, hogy az én fentebb szószerint idézett kifogásaimra azt mondja, hogy „ilyen kimerőszakolt logikai következtetésekhez *épesű ember soha el nem juthat*“ (313). Idáig vagyunk! Azért mert rá mertem mutatni Sípos nagyképű, megtévesztésre teljesen alkalmas, felületes a más szellemi javait a magái gyanánt feltüntető lelkiismeretlen forráshasználatára, ezért még azt is kétségbevonja, hogy *épelemjű* vagyok. *Pedig Isten kegyelméből az vagyok és ennek teljes tudatában megismétlem, hogy: az, ahogy Sípos „idézi“ Yahudát könyve 107—132. lapjain, alig ér többet a semminél és alkalmas arra, hogy az olvasót abba a tévhitbe ringassa, hogy a 107—132. lapok Sípos „bizonyítékai“, holott azok Yahuda becsületes kutatásának eredményei.*

Ezt az állítást Sípos 308—315. lapjain közölt ellenkező állításai ellenére is fenntartom és Sípos ellenvetéseit sorra véve, azokra ezt válaszolom:

1. a 107—108. lapokon sem tünteti fel precízen azt, hogy Yahudából vette; 2. a 108. lap utolsó bekezdéséből, amelyet a maga egészében citál, még az előbbinél is kevésbé látszik, hogy a következő 109—132. oldalakra terjedő összefüggő

Yahuda kiírás adataiba való „bevezetés“ akar lenni mint ahogy Sípos (308) mondja; 3. a 109. lap 32. jegyzetében Sípos azt mondja, hogy „*bizonyítékait'* veszi Yahudából, holott az egész anyagot, úgy, ahogy van, kiírja Yahudából. Eddig még nem tudtam, hogy amikor valaki 33 oldalon át kimásol valakit idézőjel és megfelelő hivatkozás nélkül jórészt szószerint, hogy arra azt mondhassam: „bizonyítékom“. Vagy úgy értette, hogy Yahudáé és az övé? Ebbe Yahuda aligha menne bele. Az idézésnek erről a módjáról lehet mindent mondani, csak azt nem, hogy ez: „nyílt“, részletes, „kézzelfogható“, „világos“ és „tudományos“ (309). Mert ezek a bizonyítékok nem Síposé, hanem Yahudáé, amit Sípos még kellőképp meg sem mond. Ezt megkövetelni pedig nem „beteges pedantéria“, részemről, hanem a becsületesség velejárója; 4. a Yahudára a 77, 81—86. jegyzetekben tett célzások sem keltik azt a látszatot, hogy Sípos itt Yahudát tolja előtérbe. Ezek a jegyzetek nem elegendők a Yahudából való kölcsönzés szabatos bizonyítására, mert bennük inkább arról a tudományos hozzászólásról van szó, amelyben Bergsträsser, Begrich és Spiegelberg részesítették Yahuda megállapításait. Ezenfelül az egyes jegyzetek között néhol egész oldalak vannak, ahol éppen semmi jegyzet sincs alul Yahuda nevével, fölötte pedig ott a masszív, Yahudából átvett szöveg fordításban és hivatkozás nélkül (112—116, 119—122, 125—126); 5. a 89. jegyzet sem mondja meg, hogy a Yahudára történt hivatkozás az egész, addig tőle átvett anyagra vonatkozik, hanem „egyptomi példák pontos idézési forrásáról beszél“. És hogy Síposnak *nem* az volt ezzel a jegyzettel sem a célja, hogy Yahudát igazolja mint szerzőt maga helyett, mutatja az is, hogy ez után a jegyzet *után* még nyugodtan megy a Yahuda kiírás annak könyve 82—85. lapjáról. És milyen „a legszigorúbb tudományos akribia ismertető jeleit kimerítő mód“ (310) az, hogy „itt is, *másutt* is hozzá (Yahudához), mint forráshoz utaljuk az olvasót“? Ez minden csak nem akribia! 6. A 132. lap „fentebb“-je sem érv, mert a lapszám hiányzik mellőle. A 107—132-ig tartó összefüggő anyagátvételnél Yahuda megérdemelne egy lapszámot, „pl. ezt: 109—132“. Ha ezt megtette volna Sípos, semmit sem szólhattam volna. Így *azonban védekezését nem fogadom el*, mert amit Sípos írt, az alkalmas arra, hogy az olvasót abba a hitbe ringassa, hogy a 107—132. lapok Sípos „bizonyítékai“, holott azok Yahuda becsületes kutatásának eredményei. A „kelepcéket“ pedig *nem én* állí-

tottam az embereknek. 7. Sem a „kihagyás“, sem „az el nem fogadás“ (311) nem volt olyan óriási természetű, ami indokoltta tette volna a Yahuda 109—132. lapszámára való *pontos* hivatkozás elmulasztását. 8. *Fenntartom* azt is, hogy jórészt szószerint idézett Yahudából. És aki úgy „idéző“, pontosabban: *ír ki* Yahudából, mint Sípos, annak nem szabad soha azt mondanania, hogy „aki idéző, az által, hogy az idézőjeleket nem teszi ki, csak önmagát oldja fel a mindenben pontos és szabatos fordítás kötelezettsége alól...“ (312). Itt *két dologról* van szó! Ne vigye megint félre a dolgot: 1. *más szellemi tulajdonáról* és 2. *fordításról*. *A más szellemi tulajdonát pedig köteles vagyok megjelölni, ha átveszem: akár fordítom, akár nem*. Sípos könyve 112—132. lapjain pedig igen sok a szószerinti fordítás fogalmát fedő Yahuda-részlet. Ezt bárkinek bebizonyítom szívesen, majd akkor nem tudom mi lesz a „nevetségességgel“? 8. Átlátszó és csak szájalmat érdemlő vergődés a „vizsgálódásaink“ kimagyarázása (313). 9. Mivel Sípos még *epeiméjűségemet* is kétségbevonja (313) kénytelen vagyok most már szószerint egymás mellé állítani Sípos és Yahuda szövegeit és pedig éppen azokon a helyeken, amelyekkel Sípos menteni akarja magát. Ideírom előbb Síposból s mellé Yahudából azt a két mondatot, amelyek közé ő megtévesztő módon beszúrta az: „a mi számunkra...“ szavakat s ezzel az egésznek a saját bizonyító anyaga jellegét adta:

Sípos: A Pentateuch Mózesi Szerzősége 115. lap:

„Ezért összefoglaló képét adja a szertartásnak, minden különösebb részletezés nélkül, mint ahogy ma írnak általánosan ismert udvari szertartásokról a napilapokban. *A mi számunkra* azonban nem is a tárgyi egyezés a nagyon fontos. ...“

Yahuda: Die Sprache des Pentateuchs Berlin und Leipzig 1929. 23 lap (magyar fordításban):

„...ezért csak összefoglalóan (summarisch) adta elő, hasonló módon ahhoz, mint ahogy ma nagy terjedelmű udvari ceremóniákat csak kevés szóval említene. *A mi vizsgálódásunk* legnagyobb jelentősége azonban nem annyira a tárgyi egyezésben van...“

Mindenki láthatja tehát, hogy Sípos még csak azt a fáradtságot sem vette magának, hogy *csak egy kicsit is éreztesse*, hogy Yahudából van véve az egész, mégis hivatkozás nélkül szinte szószerint írja ki Yahudát s azt a látszatot kelti, hogy Sípos az, aki ezt mondja: „*A mi számunkra...*“, amely után különben nyugodtan folytatja Yahuda kiírását, úgy, hogy a 23. lapon és a 25—27. lapokon olvasható Yahuda anyagot

annak linguistikai formáival írja át a maga könyvébe. Vájjon nem jogosult-e az, ha megjegyzem, hogy ilyen esetekben ne mondja azt, hogy: „A mi számunkra...“, mert minden Yahudából való, még: „A mi számunkra...“ is. Azt pedig *tagadom, hogy távolról is megfelelő formában csak egy kissé szemléltette volna is, hogy itt Yahuda beszél és nem ő.*

De folytatom. Egyszerűen súlyos misztifikáció Sípos (313) részéről az, hogy „a 119. lapon, közvetlenül a bejelentett és Yahudából vett cím: — Egyiptomi köznapi szólások — után“ következő „észrevételeinkben“ kifejezése nem értelmezhető másra csak Yahudára. Sőt: *csak Yahudára nem értelmezhető.* Mert végzetesen nem mond igazat Sípos akkor, amikor azt írja, hogy ő az „Egyiptomi köznapi szólások“ címnek a „119. lapon közvetlenül“ Yahudából való átvételét bejelentette (313). Nem jelentette bizony ezt sem itt, sem máshol, mert *Yahuda neve* sem a 119. lapon, sem a rákövetkező 4. lapon — amelyek mind Yahuda 49—58-ról való kiírások — *még csak nem is szerepel.* És csak most, hogy rámutattam arra, hogy még a fejezet-címek is Yahudából valók vallja be 307. lapon, hogy nem „néhol“ — ahogy én írom, „hanem végig mindenütt Yahudából veszem a vonatkozó fejezetek címét“. Hangsúlyozom azonban, hogy ez Síposnál nemhogy megfelelőleg, hanem sehogy sincs feltüntetve. *Fenntartom tehát, hogy Sípos itt is meg akart téveszteni.*

És ugyanez áll a Pentateuch Mózesi Szerzősége 109. lapján olvasható „vizsgálódásaink“-ról is. Ellenére annak, hogy ezen a lapon hivatkozik Yahudára, de sem a „bizonyítékaink“, sem „a következőkben vizsgáljuk meg...“ nem alkalmasak arra, hogy csak a leghalványabban is sejtessék, hogy a „vizsgálódásaink“ alatt nem Síposéit kell-e értenünk, annyival is inkább, mert *rögtön az első Yahudából átvett fejezetet sem jelöli meg, hogy az onnan való. Akkor tehát, amikor ép eszemnek Isten kegyelméből való teljes birtokában megállapítottam, hogy ezeket a „vizsgálódásaink“, „észrevételeink“, „a mi számunkra“ kifejezéseket Sípos teljesen megtévesztőleg használta, nem tehetek mást, minthogy ezt az állításomat az utolsó betűig fenntartva, Sípos igen durva sértését a leghatározottabban visszautasítom és nem kívánom, hogy az Isten úgy fizessen meg neki, amint ezért, azt ő is tudja, hogy gonosz igazságtalanságért megérdemelné.*

Még egy néhány Yahudával kapcsolatban tett helyt nem álló kijelentését kell visszautasítanom:

1. Nem igaz, amikor azt mondja hogy „*Yahuda fordítására* tudomása és könyve adatai szerint *nem vállalkozott*“ (338). Én bizonyítani tudom, hogy fordított Yahudából. Nincs sem időm, sem helyem arra, hogy itt ezt bizonyítgassam, de aki akarja, megnézheti nálam bármikor, hogy Sípos könyve 109—132. lapjain igenis *nagyon is „fordította“ Yahudát*. A saját maga hozott szemelvényel pedig nálam is fényesebben bebizonyította (II. 338—339), hogy sem Yahudát nem értette meg, sem fordítani, illetőleg németül nem tud.

2. Nem igaz, amikor azt állítja, hogy én Yahuda ellen azért „tombolok“ (349), mert ő idézte, Dómján Jánosnál pedig magam ajánlottam, amikor értekezését megbíráltam. Nos, Yahuda ellen nem tombolok. Még Sípos ellen sem „tombolok“, hanem megjegyzem, hogy amíg Domjannál az volt a kifogásom, hogy egyáltalában nem használta Yahudát, Síposnál már az a baj, hogy szinte mindent Yahudára tesz fel és pl. a nagyon komoly Aalders bírálata ellenére „fontos“ — tegyük hozzá szinte kizárólagos — bizonyítéknak tekinti Mózes szerzősége mellett. Legfőbb s még ennél is súlyosabb kifogásom pedig Yahuda használata ellen Síposnál az, hogy kiírja és nem idézi kellőképp. Ami pedig azt illeti, hogy ő kritikával használta Yahudát, megemlítem, hogy ott, ahol a Yahuda anyagmasszája van könyvében, bizony nincs több kritika, mint az és ahhoz hasonló, mint amennyit bírálatomban megemlítettem, úgy, hogy *ezt az állításom is fenntartom*.

3. Nem igaz az sem, hogy nekem Yahuda idézése ellen azért lenne kifogásom, mert ő tartalom és index szerint és nem lapszám szerint idézi (311). Ez megint mellébeszélés és misztifikálás. Én világosan megmondtam többször, így az előző pontban is, hogy mi a kifogásom s ezt most is fenntartom.

Végül még csak azt állapítom meg, hogy Sípos (II. 249) maga ezt mondja: „...munkánkban Yahuda anyagából, egybeket nem is számítva, munkánk 107—132. lapjain egyfolytában idézünk“. A II. 306. lapon pedig „a Yahudát egyfolytában használó 107—132., illetve 109—132. lapokról“ beszél Sípos. De *ezt csak itt és csak most mondja meg ilyen világosan*, amikor én erre kritikámban már rámutattam. Én tehát azzal zárom a Yahudáról szóló fejezetet, hogy fenntartom az utolsó betűig azt az állításomat, hogy *Síposnak kötelessége lett volna ezt a most már saját maga által is bevallott óriási arányú Yahuda kiírást a tudományos használatnak teljesen megfelelő módon kellőleg szem-*

léltetni. Ezt elmulasztotta s így könyvének ez a része (107—139. lapok) alkalmas arra, hogy azt a téves benyomást keltse, hogy itt Sípos saját kutatásainak eredményével van dolgunk, holott Yahuda összefüggő „átkölcsönzése“ az egész.

Azt mondanom sem kell, hogy a Yahuda kiírása miatt való mentegetőzéseik közben is buzgón igyekeznek arra, hogy a 321—330. lapokon az én Jeremiás dolgozatommal kapcsolatban próbáljon plágiumot és a „khaotikus“ forráskezelést reámbizonyítani, amelyeknek azonban éppen annyi alapja van, mint az előbb részletesen tárgyalt ú. n. plágiumomnak. Ezek részletes cáfolásától tehát bátran megkímélhetem az olvasót. Német fordításaim Sípos által történt elbírálására azonban később még visszatérek.

b) Kittelből vett kiírások.

Yahuda könyve egy részének kiírása után Sípost R. Kittel: *Geschichte des Volkes Israel* Gotha 1916. I. kötete bizonyos helyeinek illegitim módon való felhasználásával vádoltam meg. A kérdéses helyeket pontosan megjelöltem az Igazság és Élet III. 62. lapja első bekezdésében, amelyet nem akarok ideiktatni.

Sípos természetesen *itt sem hajlandó színt vallani*, hanem ehelyett megállapítja, hogy „ravasz kritikai műfogásaim“ vannak (351) s azokról kezd beszélni oldalszámra. Itt különösen akörül igyekeznek magyarázkodni (351) s engem lehetőleg minél inkább befeketíteni, hogy én nem az 1912-es kiadású Kittel *Geschichte des Volkes Israel*t használtam, amit ő, hanem az 1916-ost. De megnyugtathatom Sípost, hogyha én megtaláltam az inkriminált helyeket az 1916-os Kittelben, akkor azok benne vannak az 1912-esben is. Ne torzítson tehát megint és ne beszéljen a lényeg mellé azzal, hogy „módszertani szemléletről“ kezd szónokolni (352), mert nem erről van szó, hanem arról: kiírta-e Kittelt, vagy nem? Ehelyett ő „kölcsonzésekről“ kezd beszélni. De elfelejti, hogy mi a különbség a legitim és illegitim kölcsonzés közt. Mert én nem azt kifogásoltam, hogy „kölcsonzi“ Kittelt, hanem hogy *nem mondja meg*, hogy kölcsonzi.

Sípos ama vakmerő állításával szemben, hogy „óriási felületesség áldozata“ lettem, amikor azt állítom, hogy ő Kittelt a kiírásainál nem szabályszerűen idézte: *eredeti állításomat a maga teljes egészében fenntartom és Sípos 353—361. lapokon olvasható mentegetőzéseire a következőkben válaszolok:*

1. Naiv védekezés azt mondani, hogy egy, az 50. lapon a forrás megnevezése nélküli Kittel-idézet menthető azzal, hogy a 36. lapon más húsz író közt említi Kittelt *is*. Ebből az következne, hogy akkor a többi húsz ott említett embertől is mind-mind kellett volna idéznie, márpedig — hogy csak a magyaroknál maradjunk — sem Csengey, sem Varga Zsigmond véleményét és hivatolt helyeit nem idézte sehol. Ez a hivatkozása Kittéire láthatóan egy *irodalmi szemle* formájában történt és nem abból a célból, hogy a 36. lapon levő Kittellel az 50. lapon levő idézést fedezhesse. Ez tehát mellébeszélés. 2. Semmit, éppen semmit nem változtat a Kittéből való kiírás *tényén* az, hogy az 1912-es, vagy az 1916-os kiadásból írta-e ki hivatkozás *nélkül*? Mert a 36. lapon említett Kittel hivatkozás *semmikép* sem fedheti mostani beállítottságában és formájában az 50, 58, 59, 63—64, 69—70, 75—77. lapokon levő teljese'n hivatkozás nélküli, sőt a lap alján egyenesen más forrásokat megnevező, tehát *teljesen megtévesztő* utalásait. 3. Ezeket a Kittéitől való kiírásait semmikép sem menti az, hogy azokban miről van szó. Hivatkozni a forrásra *az anyagra való tekintet nélkül* mindig kell. 4. Megismétlem, hogy Kittelből való kiírásait ki tudom mutatni. Bizonyításkép nem iktathatok ide oldalakat Síposból és Kittéből. De hajlandó vagyok, bírálati példányommal a Sípos által „naiv és gyermekes fogásnak“ minősített állításomat bármikor és bárkinek, akit ez érdekel, igazolni. 5. Kérem Sípost, hogy mi minden „idézés“ találtam volna még munkájában, ha nem „kapásból“ — ami egyébként nem igaz — vizsgálom forráshasználatát? Egyébként a kritikusként nem az az elsődleges feladata, hogy a bírált mű minden forrását kikutassa. 6. Sípos minden ellenkező állításával szemben az igazság az, hogy a 75. lapon nem hogy „egy betű“, hanem az utolsó négy sor bebizonyíthatóan Kittel: GVI. 1916.1. köt. 273. lapjáról való. 7. A Kittéből való hivatkozás nélküli kiírás tehát Sípos minden ellenkező idevonatkozó állítása ellenére sem nem „igazolt“, sem nem „törvényes“ (356). 8. Fenntartom, hogy a 191. lap 192. jegyzetében Kittéire hivatkozás *félrevezetés* Sípos részéről, mert ezt a jegyzetet tartalmazó mondatot szinte szóról szóra¹ *J. Orr Problems of Old Testament* (röviden POT)

¹ J. Orrnál a mondat így van: „Az elbeszélésben minden világos és nyílt. Semmi célzás sincs arra, hogy valami is, ami ebben a „törvénykönyvben“ van új elem volna, bár tartalma jórészenek ismerete nyilvánvalóan elvesztett“. Sípos ugyancsak így írja ki: „Ez az egész elbeszélés

1923. 295. lapjáról írja ki a *Kittelre való hivatkozással együtt azzal a különbséggel*, hogy Orr a Kittel angol fordítására hivatkozik, Sípos pedig a németre. Tehát Sípos Orrból veszi át, de az Orra való hivatkozás nélkül Kittelt. Mi más ez, mint *dupla félrevezetés?* 9. Nem igaz Síposnak az az állítása sem, hogy az általam a 191. lapon illetéktelen Kittel átvételnek minősített kiírás nem fordul elő az általam megnevezett lapszámon. Nézze meg bárki, hogy Síposnak a 191. lap „Azon feltevés alapján, hogy Esdrás...” szavakkal kezdődő mondatai: 22 soros egyfolytában való kiírás Kittel GVI I. 326—327. lapjáról, ahol ez a részlet így kezdődik: „Auf Grund jener Voraussetzung, als hätte Ezra...” Sípos még Kittelnek az ebben a szövegben talált jegyzetét is kiírja úgy, hogy még Kuenen nevét toldja be. Ennyi Sípos *önálló munkája* ebben a részletben. És ennek ellenére meri Sípos azt állítani, hogy „*hasból*” beszélek (II. 358), holott ő nem nézte meg azt a kiadást, amelyre én hivatkozom. De tipikusan mellébeszél itt is ismét, mert sem az 1912-es, sem az 1916-os Kittéből *úgy* átvenni, ahogy azt ő műveli: *nem lehet*. A 192. sz. Kittel-jegyzetet pedig nem „tettük”, — ahogy Sípos (II. 359) mondja —, hanem egyedül és kizárólagosan Orr tette a saját jegyzetébe, ahogy ezt már fent kimutattam. Vagy Orr előzőleg kikérte Sípos véleményét, hogy szabad-e neki Kittéire hivatkozni? Azt pedig, egy biztosan *J. Orrból vett megelőző huzamos kiírás után*, amelynek végére nem mint várnók Orr nevét, hanem *Kittel* nevét teszi, nyilván megmondhatom, hogy ez bizonytalan „hivatkozás” és nemde megkérdezhettem, hogy a Kittéire hivatkozás az Orr-idézetet is fedezi egyben? Ezt „mohó ellenszenvből fűtött tiszta szándékosságnak” minősíteni (359) *szégyen* Sípos részére. 10. Nem igaz, hogy J. Orr említett 208. lapján „még csak véletlenül sincs semmi hasonló ahhoz”, ami Sípos könyve 191. lapján található. Én az Igazság és Élet 63. lapja *egyetlen* jegyzetében megemlítettem, hogy én J. Orrt kritikámban mindig a *holland* fordítása nyomán idéztem. Ott pedig a 208. lapon van. Ezt tudomásul nem venni: igazán csak akadémikuskodás. Egyébként, ha Sípost ez jobban megnyugtatja, megmondhatom neki, hogy a jelzett mondat — ahogy azt az imént a jegyzetben a Síposé mellé állítottam — J. Orr *angol*

világos és félreérthetetlen. Semmi nyoma annak, hogy ebben a „törvénykönyvben” valami új elem volna, bár tartalmának jórésze kétségtelenül feledésbe ment”. A különbség e kettő közt alig van, ha csak azt nem érti Sípos, hogy Orr az „új”-nál idézi Kittelt, ő pedig a „volna”-nál.

kiadása 295. lapján van. *11. Sípos egész mentegetőzése ellenére, sőt ezek alapján még jobban, mint eddig fenntartom azt az állításmat, hogy Kittelt meg nem engedett módon használja fel Sípos és a leghatározottabban visszautasítom mégegyszer azt a kitételét, hogy vádjaim: „hamisak, vakmerők, az állítások hamisak és alaptalanok“ (361). Sípos védekezéséből, sajnos, nem az „a napnál is világosabb“, hogy nekem nincs igazam, hanem az, hogy ő erkölcsi érzék híjával vitatkozik, ha ugyan ez a módszer megérdemli ezt a tisztességes elnevezést.*

c) Ravenből vett kiírások.

Térjünk át a Raven-féle kiírásokra. Én az Igazság és Élet III. 62. lapján egy 19 soros bekezdésben jelöltem meg Síposnak a Raven „használatával“ kapcsolatos kifogásaimat, amelyek lényege az, hogy: „összesen 224 sort találtam Ravenből Síposnál a szabatos és tudományosan bevett idézési mód megjelölése nélkül“.

Tehát konkrét állítás ez is, amelyre Síposnak egy *tömondattal* kellett volna felelnie. Ehelyett a 362. kk. lapokon megint „kritikai műfogás“-aimról kezd beszélni s hogy a figyelmet magáról elterelje, rögtön nekem teszi „becsületbeli kötelességemmé“ (363), hogy állításaimat közelebről igazoljam.

Nekem az után a módszer után, ahogy Sípos rólam a plágiumot iparkodott bebizonyítani s ahogy az eddigi Yahuda és Kittel kiírásaiban mindent következetesen letagad, misztifikál és mellébeszél, nekem igazán semmi „becsületbeli kötelességem“ nincs és nem is lehet Sípossal kapcsolatban.

Mégis, hogy ne az a látszata legyen a dolognak, hogy — úgy, mint ő — kibúvók a bizonyítás alól, belemegyek Sípos védekezésének a cáfolásába, mert nekem most más feladatom nem lehet. De azt még Sípos sem tételezi fel rólam, hogy mind a 224 sort lemásolom ide tőle is, Ravenből is, hogy a Ravenből való illetéktelen kiírást igazoljam? Alább majd fogok adni egy két lapra terjedő összefüggő kiírást és megnyugtathatom az érdeklődőket, hogy a többi is teljesen ilyen. Bizonyossága a bírálati példányom, amely az érdeklődők rendelkezésére áll.

Most azonban rátérek azokra a védekezésekre, amelyekkel Sípos a maga terjedelmes és igazolatlan Raven kiírásait utólag igazolni szeretné. Ezek könyve 363—393. lapjain olvashatók.

Ezeknek elolvasása és alapos megvizsgálása után kijelentem, hogy az „Igazság és Élet“ III. 61. lapján olvasható állításaimat Sípos Raven kiírásaival kapcsolatban teljes mértékben fenntartom és pedig — s most sorba veszem Sípos összes érveit — azért, mert:

1. a Ravenből való kiírások szempontjából *teljesen mindegy* hogy a második kiadásból történik-e az — ahogy én megállapítottam —, vagy a kilencedikből. Semmit sem ér Sípos ama tiltakozása, hogy ő nem a második kiadást használta, ha ezeket *ennek* a kiadásnak az alapján is meg tudtam állapítani. Ennek alapján fenti állításom tehát nem „abszolút valótlan” (363);

2. úgy a 98. lap, mint a 139. lap jegyzeteiben Ravenre történő hivatkozások *teljesen értéktelenek* abból a szempontból, hogy azokkal a Ravenből való igen erős kiírásait igazolhassa A 98. lapon u. i. még 61 nevet, illetőleg a 137. lapot is magában foglaló 94. jegyzetben hat oldalra terjedő jegyzetben a kutatók egész tömegét sorolja fel. Ezek közé van beillesztve *mindkét* esetben Raven, de *csak a könyvcím*, semmi más. Ez pedig nem *hivatkozás*, hanem — amint ez mindkét helyen látszik — egyszerűen Rávennek a besorozása egy-egy irodalmi listába. *Semmi más*. Síposnak rám vonatkoztatott „hazug kijelentés” kitételét a legkeményebben visszautasítom, mert a Raven kiírások tömege szempontjából még a négyszeri említése sem volna indokolt, pedig ebből, a csak Sípos szerint „négyből” kettő a tudományosan bevett idézési mód szempontjából *teljesen értéktelen*. Marad tehát kettő, amit én is állítottam.

3. Fenntartom azt az állítást is, hogy Sípos könyve 30—39, 50—57, 58—79, 81—87, 95—98. lapjain is látszik Raven hatása, mert amilyen *apologetikus* célzatú az egész Raven, épúgy látszik ez Síposnál is, aki — hogy csak egyet mondjak — a „Legkorábbi kifogások a Pentateuchos szerzője ellen” c. fejezetét (36. kk.) úgy fejezi be, hogy utal azokra a legalaposabb és legelfogadhatóbb feleletekre, amelyek a fejezetben felsorolt kifogások ellen Witsiusnál és Carpozovnál is megtalálhatók. Ugyanilyen apologetikus természetű megjegyzés a 39. lapon: „Ettől a minden alapot nélkülöző feltevéstől...”, vagy 55. lap 1—15. sor; 56. lap 20—22. sor; 60. lap egészen, három sor kivételével; 61. lap 25—41. sor; 62. (1—11.); 65. (37. köv.); 67 (13. köv.) stb. És hogy Raven hatását — többek közt — e lapokon csak így érthettem, igazolja az, hogy a bekezdést, amelyben a Sípos által kifogásolt megjegyzésem van az IE.

most idézett helyén így kezdtem: „A könyvnek (t. i. Sípósnak) kifejezetten apologetikus jellege van...“ Sípósnak ama kitételeit, hogy állításainak idevonatkozó része: „alaptalan rágalom és hazug meggyanusítás“ stb. (364, 373—375, 389. stb. többször), az általam most felsorolt bizonyítékok alapján a leghatározottabban visszautasítom, mert Sípós könyvének említett részei tényleg apologetikus jellegűek, épúgy, mint Raven munkája. Itt az *intenciót* vette Raventől, nem az anyagot.

4. Fenntartom azt az állításomat is, hogy a Sípós könyve 40—47. lapjain tárgyalt anyag *tartalmilag* Raventől való. Azt látom, hogy a tárgyalt bibliai anyag sorrendjében nem pontosan követi Raven i. m. 99—104. lapjait, mert pl. a 42. lapon Raven 104-ből való tartalmi átvétel után két Raven 102. oldaláról való hasonló átvétel következik. De a 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47. lapokon Raven tartalmi hatása világosan látszik. Aki erről meg óhajt győződni, annak kimutatom ezt bírálati példányomból. Tehát nem áll az, amit Sípós (365) mond, hogy e lapok érvelései „tartalmilag... pontosan... a 36. lap 5. jegyzetében említett pozitív munkákból valók“, mert *Raven neve ott nem is szerepel*.

5. Fenntartom, hogy a Sípós könyve 44—46. lapján Gen. 36: 31-gyel kapcsolatban mondottak Raven 103—104. lapján alapulnak. A kiindulás Raven 103 „Edomban volt király Mózes napjaiban (Num. 20: 14)“, a Gen. 17:6-ra való utalás is Raven 104-ről való, aki ezt a helyet így értelmezi: „Bár nem volt király Izraelben Mózes idejében“, de ő tudta, hogy Izraelnek lesznek királyai Isten Ábrahámnak tett ígérete folytán“ {Gen. 17: 6). Sípósnak ez a kitétele: „Ez Izrael hitét csak újabb próba elé állítja, hogy tud-e bízni az isteni ígéletben...“, tehát semmi más, mint a Rávennél talált bibliai hely és Raven ahhoz fűzött megjegyzéséből *leszűrt konklúzió*. Erre azt mondani Sípósnak, hogy „ez tiszta hazug állítás“ (365) — amit visszautasítok — annak a feltételezése Sípós részéről, hogy én nem tudok logikusan gondolkozni, csak ő.

6. A következőkben pedig Sípósnak egy *emberi és lelkési becsületemet mélyen érintő szégyenletes misztifikációjára* hívom fel elfogulatlan olvasóim figyelmét, amely Sípós második kötete 366. kk. lapjain olvasható.

A dolog lényege az, hogy én rámutattam arra, hogy Sípós Raven Old Testament Introduction 13. lapjáról veszi Astruc ama jellemzését, hogy az „feslettéletű“ volt, ahogy ezt Sípós a Pentateuch Mózesi szerzősége 49. lap 19. jegyzetében írja.

Én tehát rámutattam erre a kétségtelen és pedig hivatkozás nélküli kiírásra.¹ Ravenből és így folytattam: „Ne a ‚hitetlen‘ theologusoktól féltse Sípos az Ótestamentumot, hanem az olyan felületes emberektől, akik, mint ő is, egyszerűen forrásaik szemével értékelik az ótestamentumi kutatás embereit és eredményeit, anélkül, hogy az illető tudósok írásait maguk is ismernék. Mert pl. éppen Astruc esetében tudnia kellene Síposnak, hogy Astruc éppen azt akarta kimutatni, hogy a sokkal Mózes kora előtti eseményeket magában foglaló Genezist is Mózes írta. Tehát a „feslettelű“ ember tulajdonkép pozitív és a tradicionális felfogás hívének mondható. S ez a tudomány története szempontjából bizonyára fontosabb, mint az a különben szomorú, de ide most nem tartozó tény, hogy „feslettelű volt.“ Ezt írtam én az Igazság és Élet III. 57. lapján Astrucról.

Ebből Sípos II. 366—373. lapokon egy fejezetet csinál ezzel a címmel: „*Astruc mint Kállay védenca!*“ Elmondja benne részletesen (367—368) Astruc feslettségét a maga teljes undorító mivoltában, amik olvastán elhül az emberben a vér. Hangsúlyozza, hogy ez az ember „Kállay védenca“ (368), azé a Kállayé, aki „Kálvint leszólja“ (367), mert „hozzá közelebb állanak Astruc és... Wellhausen, mint ami nagy reformátorunk“. Majd megállapítja, hogy Astruc „nem érdemelte meg ezt a *nagy kiállást* pont egy magyar református konventi és zsinati tagtól, aki még hozzá az ősi debreceni főiskola igazgatója és a református hittudományi karon egyetemi nyilvános rendes tanár“ (367). Majd így folytatja: És hogy „miért fáj ennyire Monseigneur Astruc igazi arcképének felvázolása Kállay Kálmánnak“, azt Sípos ebben látja: „Tehát a *szimpátia* .alapja a személyi rokonszenven felül az elvi és sorsközösség! Kállay érzi, hogy *elvileg ő is azon az úton halad, amelyen Astruc,* akinek véletlenül az élete is teljes harmóniában volt theologiai elveivel. Ezért érzi magát (Kállay) szellemi vérszerződésben a nagyon is kétes származású és minden vitán felül cégéres életű Astruc-*kel.* Minden elvi közösségük mellett is, *őszintén szólva, ezen nagyon csodálkozunk,* mert Kállay Kálmánt mindenki pietista és puritán embernek ismerte eddig“ (367).

¹ A kiírást különben Sípos azzal az átlátszó és komolyan semmiképp sem vehető indokolással tagadja, hogy ő „feslett *életű*“-t írt, míg Raven idézett helyén csak „profligate“ van. Ez is mentség? És még Sípos mondja nekem, hogy ez részemről „hazug ráfogás“ (368).

A 370. lapon pedig még betetőzi ezzel: „Az ő (Kállay) kezében igenis veszélyben látjuk a Bibliát!”

Ezt írja Sípos. Most minden mástól eltekintve, ítélje meg az elfogulatlan olvasó, hogy lehet-e abból, amit én írtam Astruc-ról s amit Sípos is a maga teljes egészében idéz (366), levonni azokat a lélekzetelállító *ő engem erkölcsi mivoltom és lelkész i t i s z t e s s é g é r z e t e m legmélyéig érintő súlyos következtetéseket?* Kétségkívül nem lehet. De nem is szabad! S hogy Sípos mégis megtette, ezt nem tudom másképp megmagyarázni, mint — restellem még csak leírni is — tajtékozó gyűlölete mondatta vele ellenem ezt. *Megállapítom, hogy Sípos István mindennek, csak tudományosnak nem mondható védekezésében itt írta a leg-sötétebb és a legvisszataszítóbb lapokat, amelyek tele vannak nyílt meggyanúsítással és alkalmasak arra, hogy engem közmegvetés tárgyává tegyenek. De én nem perlek Sípossal! Intézze el vele ezt is a mindentudó és igazságos Isten!* — Egy kissé részletesebben kellett foglalkoznom ezzel a Sípos lelkivilágába és velem való vitatkozása végső céljába mélységes, sőt *teljes bepillantást* nyújtó esettel. De most menjünk tovább!

7. Visszautasítom, hogy én Kálvint a Sípos által idézett helyen, vagy bárhol és bármikor is „leszóltam“ volna (367). Ez egyszerűen: nem igaz. — 8. A „profligate“ szónak Raven i. m. 13-ból való kiírása körüli erőltetett szórágásán (368) csak mosolyogni tudok. *Az igazság az, amit írtam.* Sípos stereotip sértő kifejezéseit itt is visszautasítom. 9. A 369. lap 7. bekezdése is tipikus mellébeszélés és eltorzítása annak, amit mondtam. 10. Azt pedig, hogy az én kezemben „*veszélyben látja a Bibliát*“ (370), szintén visszautasítom. Bízza ezt Sípos olyanokra, akik *értene*k hozzá. 11, A 372. lap 9. pontja is szomorú erőlködés a szórágásban, amelynek ellenére fenntartom azt az állításom, hogy Sípos a 49. lapon rosszul írta ki Raven 13-at. 12. Sípos könyve 58. lapján az: „Ez a töredékek elmélete... reductio ad absurduma“ mondat egyenlő Raven i. m. 2. bekezdés utolsó mondatával, egy *kissé* kibővítve. Hogy az 58. lapon nincs több Raventől, azt én is tudom, mert alább már *Kittel* GVI I. 269 *kiírása* következik. Az 58. lapon tehát nemcsak „az egyetlen latin kifejezés“ van átvéve Ravenből, hanem az egész megállapítás, amelyet Raven e latin kifejezéssel jellemez. Feltevés-em tehát *nem*: „alaptalan, hamis és hazug“ (373) és az elmondottak után ítélje meg az olvasó, hogy mennyi igaz Sípos ama nagyhangú kijelentéséből, hogy „a nevezett (58—79) lapokon

egy árva szó nem sok, annyit sem használtunk Raven munkájából“ (375). 13. *Fenntartom* Sípos (375) ellenében, hogy Sípos könyve 88. lapján az első bekezdés parafázisa Raven 88. 8—12. sorának. Tehát idevonatkozó állításom sem „alap-talan és hamis“ (375). 14. *Fenntartom* és bárkinek igazolom a két szöveg egymás mellé fektetésével, hogy Sípos könyve 89. utolsó három sorától a 94. lapig bezárólag, kis kivétellel, majd-nem minden *teljesen szószerint azonos Raven i. m. 89—95. oldalaival*. Ekkora hasonlóságra *hiába* mondja Sípos akárkinek, hogy: „Ezt a részt a Szent írás önálló tanulmányozása alapján állítottam, össze.“ *Iszonyú vakmerőség* kell ahhoz, hogy valaki ezt merje állítani. És még nagyobb ahhoz, hogy valaki annak, aki ezt le meri leplezni, azt mondja, hogy „Kállay következtetései. .. itt is elhamarkodottak és felületesek“ (376). „Emlé-kezetből“ sem lehet betűre pontosan ennyi anyagot méríteni (377). Sípos állandóan *mellébeszél*. 15. *Óriási tévedés* Sípos részéről azt állítani, hogy idézni „csak abban az egy esetben kell a forrást: amikor magam a citált könyvet nem kaphatom meg, az idézetnek nem tudok pontosan utánanézni...“ (378). Ez *egyszerűen nonsens*. Mert azt jelentené, hogy bárki ellop-hatja bárki szellemi tulajdonát, ha azt maga elé teszi, mert hiszen „megkapta“ és „pontosan utánanézett“ annak, amit „érvül akar felhasználni“. Ez a tudományos kutatás teljes csődjét s a szellemi élet teljes anarchiáját eredményezné, mert bárki könyvéből kiírhatom hivatkozás nélkül a más érvét, hiszen „megkaphattam“. 16. Az nem lehet feladatom, hogy Sípos valamennyi „kölcsonzéseit“, amelyeknek száma csak magánál Rávennél 224 sor, egyenként reprodukáljam egymás mellé nyom-tatva. De, mivel az IÉ III. 62. lapján a Raven kiírásokat tényleg nem soroltam fel pontosan, ezt megteszem majd hátrább, ahol a Yahuda, Kittel és Orr kiírásokat is feltüntetem. 17. Téved Sípos abban is, hogy „forráskutató szimatom“ nem fedezte fel a Raven idézeteket éppen ott, ahol a legintenzívebben használta. Olvassa el az IÉ. III. 16. lap első bekezdését, mert ott megírtam már, hogy a „81—98. lapig terjedő 'különös tárgyaló' részen ismét Raven hatása látszik“. 18. *Tagadom*, hogy a 93. lap 32. jegyzete úgy lenne fogalmazva, hogy az világosan mutassa, hogy a 92. és 93. lapok Ravenből valók, mintahogy onnan is valók. Mert ez a jegyzet egy bekezdés végén a maga „lásd ide-vonatkozólag“-jával kizárólag arra a mondatra vonatkoz-hatik csak, amely *után* áll. De utána rögtön egy, akár nyugodtan

idézőjébe tehető öt sor kivételével, az egész 93—94. lapra terjedő kiírás következik Raven i. m. 93—95. lapjáról, amit a következő pontban mindjárt a két szöveg egymás mellé állításával igazolok. 19. Sípos 381. lapon *foglalt* állítására, hogy könyve 93—94. lapjai nem szószerinti fordításai Raven könyve 93. és 94. lapjainak, hanem „egészen szabad átdolgozásai az angol szövegnek“ és nyílt kihívására, hogy ezzel ellentétes állításomat bizonyítsam be „kézzelfogható adatokkal“, íme, ideiktatom Raven és Sípos könyveinek a teljes szövegét, azzal a megjegyzéssel, hogy ami a magyar szövegben *kurzíválva* van, az származik Sípostól, a többi pedig mind Ravenből való. Az angol szövegből pedig csak annyit nem írt ki Sipos, amennyi abban *kurzíválva* van. Íme:

J. H. Raven: Old Testament Introduction. 2. kiadás 93—95. oldal:

Sípos István: A Pentateuchos Mózesi Szerzősége Bp., 1935. 93—94. oldal:

The work of Moses “was not writing but acting, establishing institutions, and enkindling a new spiritual life.” (Summarized from Dillmann by Green. General Int. p. 19.) Answer. — Ali that we know of the work of Moses is derived from the records of scripture. These represent him not only as a great leader and legislator but as a writer. He was equipped as no other man of his time to write the history and legislation of the Pentateuch.

Dillmann A. állításai alapján így összegezi Green W. H.: Mózes munkája „nem írás, hanem cselekvés volt, intézmények felállítása és új lelki élet felgyújtása“. Erre nem felelhetünk egyebet, mint azt, hogy minden, amit csak Mózesről tudunk, az írás okmányaiból ered. Ezek pedig Mózeset nemcsak úgy írják le, mint nagy vezért és törvényadót, hanem mint írórt is. Felőle nyilván tudjuk, hogy oly nagy-szerű felkészültséggel rendelkezett ahhoz, hogy a Pentateuchos történelmét és törvényét megírja, mint kortársai, *sőt utódai* közül is senki.

A. He had the learning. Being brought up in Pharaoh's house (Ex. 2: 10) he was doubtless, as Stephen said, „learned in all the wisdom of the Egyptians“ (Acts 7: 21). This learning included the knowledge of writing, as is now universally conceded.

Először is megfelelő és nagy előtanulmányokkal rendelkezett. A Fáraó udvarában nevelkedett fel. Kétségtelenül el lehet fogadni hitelesnek István kijelentését: „Mózes tanították az egyiptombeliek minden bölcsességére.“ Tanulmányai, mint ma már általánosan elismerik, magukban foglalták az írás ismeretét *és gyakorlását* is.

B. He had the information necessary for writing the history. *The Book of Genesis professes to record history before Moses.* If there were written records of those patriarchal times kept by the Israelites in the land of Goshen, Moses, the champion and deliverer of his people, would certainly have them. If these records had been kept in the Egyptian archives from the days of Joseph, the prime minister, Moses would have had access to them in his early manhood. And if these stories were transmitted by oral tradition in Israel, *Moses would be acquainted with them.* In all the history from Exodus to Deuteronomy to the time of his death, he was the most prominent actor and could have written it out of his own experience more easily than any contemporary, who would have been compelled to seek information on many points from Moses himself. He displays intimate knowledge of that history in his farewell address (Deut. 1—3). As to the legislation Moses' forty years' residence at the court of the most highly civilized nation of antiquity was an excellent equipment to become the great Lawgiver of Israel.

C. He had the time. The forty years in Egypt are passed over with scarcely a word, and the forty years in Midian were occupied with no more strenuous work than tending the flocks of Jethro,

Másodszor, Mózes bizonyára rendelkezett a megfelelő ismeretanyaggal, mely munkája megírásához szükséges volt. Ha Izráél fiainak Gósen földjén birtokukban voltak bizonyos írott emlékek a pátriárkái időkől, vagy azokra vonatkozólag, Mózes, Izráél fiainak vezére és szabadítója bizonyára használhatta azokat könnyű szerrel. Ha pedig ezeket a dokumentumokat József idejétől kezdve, ki a Fáraónak főembere volt, egyiptomi levéltárakban őrizték volna *azon idők szokása szerint*, Mózes már kora ifjúságában hozzájuk férhetett. Ha pedig ezen történetek szájhagyomány útján szálltak tovább Izráélben, *Mózes, aki sokat érintkezett fajtestvéreivel, természetesen legteljesebb és leghitelesebb formában összegyűjthette volna.* A további történetnek pedig, Exodustól a Deuteronomiumban Mózes haláláig, Mózes volt a főszereplője, *irányítója, forrása.* Ennek a kornak a történetét ő volt a leghivatottabb leírni saját tapasztalatai alapján. Kortársai közül bárkinek sokkal nehezebb lett volna e munkát elvégezni, sőt Mózesnek legtöbb ponton való megkérdezése és felvilágosítása nélkül egyenesen lehetetlen lett volna azt elkészíteni, *nem is beszélve későbbi korok íróiról.* Például a Deut. 1—3-ban található búcsúbeszéd maga is e történelem minden kis részletének pontos tudását árulja el. A törvényi részt illetőleg pedig Mózesnek az ókor legmagasabb műveltséggel rendelkező népének királyi udvarában eltöltött negyven esztendeje a legkiválóbb előiskola volt ahhoz, hogy Izráél népének nagy törvényhozója legyen.

Harmadszor, Mózesnek volt ideje *a nagy munka elkészítésére.* Egyiptomban töltött negyven esztendőt, amelyről alig van még egy pár szó tudósításunk is. Midiánban eltöltött másfél negyven esztendeje alatt ipának, Jethrónak juhait őrzésén kívül semmi

his father-in-law. Anywhere in these eighty years there was time for writing the book of Genesis. During the forty years wandering in the wilderness, Moses was doubtless busy as the leader and judge *of the great host*. Yet we know that at the suggestion of Jethro he appointed rulers in each tribe to relieve him of many duties and only great matters were brought to him (Ex. 18: 13—26). Surely Moses could have found time in these forty years for writing the books of Exodus, Leviticus, Numbers and Deuteronomy.

D. He had the genius of a writer. Moses' life was by no means filled with activity. In the forty years as a shepherd he had abundant opportunity for meditation upon the history of his people and the formation in his mind of that body of laws which would govern them when they should leave Egypt, which he foresaw must soon occur. Moses objected that he was not a "man of words" (Ex. 4: 10), but God promised to equip him for his work. Thus with the meditative spirit and the divine inspiration he was peculiarly fitted for authorship.

más terhes munkája nem volt. Ezen nyolcvan év alatt temérdek ideje volt arra, hogy a Genézis könyvét megírja. A negyvenesztendei pusztai vándorlás alatt Mózes már inkább megvolt terhelve munkával, mint vezér és bíró. Azonban azt is tudjuk, hogy nemsokára Jethró tanácsára minden törzs számára elöljárókat rendelt, kik sok kötelessége alól mentesítették őt, mert eléje csak a nagyobb és fontosabb ügyeket vitték. Ezalatt a negyven év alatt is bizonyára találhatott időt Mózes arra, hogy megírja az Exodust, a Leviticust, Numerit és a Deuteronomiumot. *Sőt ekkor már nagy segítségére lehettek íródeákjai és jegyzői is.*

Negyedszer, *felhozhatjuk azt az érvet is*, hogy Mózesben volt megfelelő írói képesség is. Mint mondtuk, élete általában nem volt nagyon elfoglalt. *Különösen* az alatt a negyven év alatt, míg pásztor volt, bőséges alkalmá volt arra, hogy elmélkedjék népe története felett s gondolkozzék népe kormányzásának törvényei felett azon esetben, ha elhagyják Egyiptomot, amelynek, előre látta, hamar be kell következnie. Bár ő nem volt a „szavak embere“ az Ex. 4:10 szerint, de Isten megígérte, hogy felruhazza őt minden szükséges dologgal feladata elvégzésére. *Jogunk van tehát feltételezni*, hogy elmélyedő lelke s Isten ihletése a legalkalmasabb írói készségek birtokába juttatták őt.

Íme eleget tettem Sípos kihívásának: „Adja a nagyközönség elé munkám két lapjának magyar szövegét és tegye mellé Raven idézett két lapjának angol szövegét és jelentse ki újra — ha van benne férfias és tudományos bátorság —, hogy a magyar szöveget jogom, sőt kötelességem lett volna *idézőjelek* közé tenni. Kállay ezt sohasem fogja megtenni...” (381). Íme így beszél Sípos és azt vitatja, hogy legfeljebb csak azt

próbálhatom meg bebizonyítani, hogy „a felhasznált anyag, a kifejezések és így *némely mondatok* pontosan megegyeznek Raven anyagával“. „Ez a megegyezés azonban — így folytatja Sípos — nem ‚lapok szószerinti kiírása‘, hanem egyenes és szükséges következménye, sőt követelménye a szóbanforgó irodalmi utalásnak... Az ilyen egyezés és az ilyen függés a legkevésbé sem lehet vád, hanem az egyenesen *tudományos követelmény*“ (381). Ezt mondja Sípos. Én pedig *megismétlem, hogy ez Raven idézett munkája három összefüggő lapjának szószerinti kiírása*, amin szerintem semmit sem változtat az a körülmény, hogy a Raven szövegéből Sípos 20 szót kihagyott és a magáéba két lapnyi szövegben 51 szót betoldott, mert ezek semmi olyat nem mondanak, ami Raven szövegével ellenmondana, sőt egyenesen következnek belőle, vagy pedig a Ravenből kihagyott fél mondat („Moses would be acquainted with them“ (94)) parafrázisát képezik: Raven 6 szava helyett ír Sípos 13-at. És erre meri Sípos azt mondani a nyilvánosság előtt: „Kénytelen vagyok a leghatározottabban meghazudtolni Kállayt abban, hogy a ‚93—94. lapok szószerinti kiírások Raven 93—95. lapjairól‘ “ (381). *Így védekezik Sípos!*

Ítéljen köztünk a nyilvánosság! Én nyugodtan várom ebben is ítéletét.

20. *Fenntartom*, hogy a 99—102. lapokon Sípos jórészt Ravenből veszi anyagát. Még a tárgyalt szavak sorrendje is az, ami Raven 107—108-ban, amelyet hol megtold, hol (Pithom) megrövidít. És nem tudom sehogy sem megérteni Sípos haragfergetegét ellenem (390), hogy miért nem lehet abba a hatalmas listába, ahová ő „a világirodalomban sehol meg nem található bő és széleskörű tudományos apparátussal“ (389) mindenkit felvett, akit csak lehetett, hogy miért kell onnan pontosan Ravent kihagyni, akinek az adatait a legtöbb esetben a tőle átvett 6 szónál szintén átveszi? És miért haragszik rám, hogy ezt észreveszem? Hiszen Raven a tanítómestere volt! Sípos 390. oldal első soraiban olvasható gonosz sértéseit — amelyeket már pedig megszokhattam volna tőle — legerélyesebben visszautasítom, mert Ravent illetőleg *most is igazam volt és van*. Mert a 98. lapon feltüntetett Raven mint pusztá könyveim a sok között: itt semmit sem ér.

21. *Intenzív mellébeszélés* Sípostól, hogy „a Raven 109. lapján tárgyalt öt egyiptomi szokás közül „mindössze csupán kettőt említ fel és háromról egy szó említést sem tesz“ (390) disz-

szertációja 133. lapján. Itt megint fényes bizonyosságát adja, hogy az eszközökben nem válogatós. A dolog u. i. úgy áll, hogy a Raven 109. lapján említett egyiptomi szokások közül tényleg csak kettőt említ fel munkájában, de a Raven *előző*, 108. lapjáról szintén szinte szószerint kiír kettőt (eunuch házasság és foglyok szabadonbocsátása). Tehát ne igyekezzék másról beszélni, mikor tudja, hogy nem lapszámról, hanem *Ravenről*, ill. annak hivatkozás nélküli felhasználásáról van szó most. Rizonnyítsak? Felesleges. Mert az olyan erkölcsi bátorságú emberrel, aki — hogy csak egyet mondjak — azt meri állítani, hogy ő „az eunuchok házasságát“ 11 sorban tárgyalta, Raven 5-ben s így „egy betű függés sem“ volt köztük, holott *Sípos Raven 5 sorát olyan hűen átvette, hogy az teljesen felismerhető nála, az ilyen emberrel nincs mit vitatkoznom. Nem is miatta teszem, hanem a saját igazságtalanul megtámadott becsületemért.*

22. Sípos azt állítja, hogy „nincs egyetlen adatom“ sem, amely azt bizonyítaná, hogy könyve 166. oldala második bekezdése Raven 112. oldala egy 11 soros részletétől közvetlenül függ. Nos, megállapítom, hogy itt teljesen az a függés van, mint az előbb párhuzamosan egymás mellé nyomtatott szövegben. Sípos u. i. 8 szó kivételével átveszi szóról szóra Raven 11 sorát és abba a magából beletoldja: „*Kr. e. 722-ben*“, „*asszír*“ és „*a többi kis oltárok jelentéktelenek voltak*“. Ennyit! A többi *mind* Raven (112. lap.)

23. *Fenntartom*, hogy a 189—195. lapok Síposnál nyolc J. Orr és két Kittel hivatkozás nélküli kiírásból vannak összetéve úgy, hogy még a 189. lap 185 jegyzete is J. Orr POT 294. lap 2. jegyzetének felel meg és pedig *szószerint*. Tehát, ha Sípos azt állítja (391), hogy nem adta elő a felsorolt írók véleményét a saját véleménye gyanánt: *ennek éppen az ellenkezője igaz.*

24. Sípos cáfolja (392), hogy könyve 194—205. lapján nincsen „jórészt“ köze Ravenhez. Nos ennek *ellenkezőjét* ő maga vallja be a 194. lap 203. jegyzetében. A 196. lapon pedig ez a mondat: „Legtöbb törvény csak a pusztában vándorló nép viszonyaira alkalmazható“, egyenlő: „many laws are suited only to this migratory life of the people“ (Raven i. m. 110.). Az angol mondat többi részét Sípos is csak taitalmilag adja vissza. A 203. lap utolsó bekezdéséből kevés módosítással minden *egyenlő* Raven 93 első 9 sorával. A 205. lapon pedig *ugyanabban* a sonendben tárgyal 8 egyiptomi kölcsönszót, mint

Raven 205, csak ő egyet kihagy. *A Raven-szövegen keveset módosít. Így áll az, amikor Sípos azt mondja: „részünkről szóba sem jöhet a Raven kölcsönzés“ (392). És ilyen „hazugok és hamisak“ az én állításaim is, amikor neki ezt íme bebizonyítom.* A „Hommel tanulmányozás“ pedig legfeljebb a jegyzeteiben nyilatkozik meg *Fenntartom tehát a 194—205 lapokra vonatkozó vádjaimat is.*

25. *Tagadom, hogy „melléfogás“ (393) a részemről, hogy Sípos könyve 213. lapján nincs illegitim Raven kiírás. Nevezett lapon a „bizonyos egyiptomi vallásos sajtóságok gondos kerülése“ s az, ami utána következik tartalmilag, de néhol szó szerint is egyenlő Raven 110. lap 5. bekezdésével. Tehát ez sem „tökéletes hamis beállítás“ részemről és még kevésbé: „a legmohóbb melléfogás és a legügyetlenebb önleplezés“. Ellenkezőleg!*

Végzem tehát a Ravenre vonatkozó Sípos-cáfolatok összegezését azzal, hogy amit erre vonatkozólag az Igazság és Élet III. 1. és 2. számaiban állítottam az utolsó betűig fenntartom Sípos semmiben sem tudott megcáfolni, holott (393J az ellenkezőjét állítja. Amikor ezt megállapítom: Sípos idevonatkozó meggyanúsításait és sértegetéseit ismételen en bloc és egyenként újra visszautasítom.

d) J. Orrból vett kiírások.

A negyedik forrás, amelyre vonatkozólag megállapítottam, hogy azt Sípos a tudományos használatnak nem megfelelően és hivatkozások nélkül használja *J. Orr: The Problems of Old Testament New York 1923 c. könyve, röviden POT.* Erre vonatkozó megjegyzéseimet az Igazság és Élet III. 62—63. lapján közöltem Sípossal, megállapítva azt, hogy Orr hatása látszik meg legjobban Sípos könyvében s Orrból kb. 800 sort kitevő idézést találtam, amit semmiképp sem fedhet könyvében Orrnak kétszeri: a 188. és 229. lapon (az Igazság és Életben sajtóhiba folytán 210. lap van) való említése.

Sípos itt sem tér rá rögtön a tárgyra, hanem elkezd másról beszélni, *hogy a figyelmet magáról elterelje.* Most hosszú lapokon át arról tárgyal, hogy nem lehet az, hogy nekem igazam legyen abban, hogy rá Orr volt a legnagyobb hatással, amikor hivatalos bírálója, dr. Zsíros József sárospataki theol. professzor viszont Möller erős hatását igyekszik ugyanakkor kimutatni Síposnál. Majd a pozitív kritikáról és a vele ellentétben álló „jött-ment szellemi elméletekről“ tart ide nem

tartozó hosszú előadást (394—403). Azután azt tárgyalja behatóan, hogy ki volt Yahuda, Kittel, Raven és Orr egyenként, hogy kimutassa, hogy ezek „szöges ellentétben állottak egymással“ (410) s így nem lehettek rá hatással. Más szóval: *megint állhatatosan másról beszél.* Hadd mutassak be egy ilyen szemelvényt Sípos könyve 422—423 lapjáról:

Mielőtt azonban Sípost idézném, bocsánatot kell kérnem olvasóimtól azért a rusztikus hangért, amelyet a theol. m. tanár ebbe az általa „elvi és szaktudományiának megjelölt vitába bevitt. Mondom, Sípos (422. lap) azt állítja, hogy „*ott van a kutya elásva*“, hogy: „Kállay azt nem bírja elviselni, hogy valaki ily nagy olvasottsággal és ilyen nagy tudományos apparátussal lépjen már ilyen fiatal korában a világ elé“, már t. i. mint Sípos. Azt hiszem az önelégültség, sőt önteltségnek ehhez a szomorú önvallomásához nem is kell egy szót sem fűznöm.

Nem tudom, ki hitette el ezeket a dolgokat a „*Soli Deo Glória*“ elvén álló s íme magával mégis ennyire elégedett Sípossal? Ha valamiből, úgy ebből igazán látszik, hogy milyen keveset tud Sípos! Ő azt hiszi, hogy a tudományáért üldözöm. Az első kötetben meg azt hajtogatta, hogy az orthodoxiájáért. Megnyugtathatom Sípost, hogy *egyikért sem.* Mert — ahogy azt már kifejtettem — Síposnak *egyik sincs meg.* Én Sípost tisztán azért vontam felelősségre, hogy tudományoskodó porhintéssel, önállótlanul és tudás nélkül akar a szférák magaságából elintézni olyan problémát, amelyhez — amint bebizonyította — nem ért. És ezt a véleményem is fenntartom. Mert ezt most, e vita végén, még jobban látom.

De most már ne foglalkozzunk Sípos tipikus mellébeszéléseivel, hanem térjünk rá arra, hogy mit hoz fel a maga védelmére a J. Orrból vett kiírásai igazolására?

Én sorba vettem ezeket, a könyve 394—424. lapján található mentségeket, azokat mind megvizsgáltam s ennek alapján *bejelentem, hogy abból, amit Sípos J. Orr kiírásaival kapcsolatban az Igazság és Élet III. 61—62. lapjain írtam, semmit sem vonok vissza s ottani állításaimat Sípos védekezése ellenére is mindenben fenntartom.*

Teszem pedig ezt azért, mert — sorra véve Sípos mentségeit — megállapítom, hogy:

1. Az a körülmény, hogy Zsíros József egy másik (W. Möller) forrásmunkától való függést látott Sípos könyvében, még

egy cseppet sem szünteti meg az én állításom értékét, hogy én kb. 800 soros kiírást látok J. Orrból.

2. Misztifikál, amikor Zsíros József és az én bírálatom *látszólagos* ellenmondásaiból akar „homlokegyenest való ellenmondást“ (400) kifundálni és ebből maga mellett érveket kovácsolni. Ez nem lehet, mert úgy Zsíros, mint én pontosan megindokoltuk állításainkat. Úgyhogy Síposnak erre a patetikus kérdésére, hogy „mi az igazság?“ (397) már most azt lehet és kell felelni, hogy: *Sípos Orrt is és Möllert is illegitim módon használta*. Mert — és ez bizonyos — az Orr-részletek mellett maradt bőven hely még Mohernek is. Ezt látom abból, hogy lapok vannak, amelyek margóján nem szerepel az általam ki-mutatott négy szerző neve közül az egyik sem. Ott tehát Möller lesz talán.

3. Megint a tipikus *mellébeszélés* pozitív kritikáról „jöttment szellemi elméletekről“ stb. stb. oldalakon át (394—403) és csak nem tér rá arra, hogy plagizált-e, vagy nem? Ezt pedig két szóban el lehetne intézni.

4. *Tagadom*, hogy amit a 402. lapon elmond (előszó elmaradása stb.) azt figyelembe kellene venni annál, amit én Orra nézve mondok Sípos dolgozatában. Azt, amit neki Orra vonatkozólag mondania kellett volna: *nem* az előszóban, hanem a lapszélen szokás elmondani.

5. *Kereken tagadom*, hogy azt a körülményt, hogy Sípos Orrt *meg nem engedett módon* használta fel, „egyetemi tanárhoz méltatlan és elítélendő“ módon mutattam volna ki (403).

6. Kijelentem, hogy ebben a könyvemben kizárólag J. Orr *The Problem of Old Testament*, Newyork, 1923-i kiadását használtam, kivéve a hátrább, a 113. oldalt, ahol Orr holland fordítása alapján mutatom ki az onnan való kiírásokat.

7. Merőben *rosszindulalú misztifikáció*, hogy azért, mert J. Orr könyve évszáma hibás a kritikámban, hogy azért ez azt jelenti, hogy „a többi adataim is ilyen pontatlanok és lelkiismeretlenek“ (404). így csak gyermekek, vagy még azok sem szoktak érvelni. A baj nyilván az, hogy kritikám nagyon is elevenbe vághatott.

8. Mivel Sípos (405) azt mondja, hogy „fölte sok gyanút“ rejteget számára az, hogy én J. Orr holland fordítására még akkor is hivatkoztam, amikor már az angol eredeti előttem volt, megjegyzem, hogy ez tisztán azért történt, mert egy elszigetelt kifejezést kiírhattam a későn kapott angol Orrból, de

a lapszámokra való hivatkozás, egyszóval az összehasonlítás már előbb, a holland fordítás alapján történt. Ez már 20 éve birtokomban van. Ezt, a holland könyvön alapuló lapszámozást, már nem volt időm átdolgozni az angol kiadás lapszámaira, de nem is volt értelme, mert Sípos *holland* könyveket is idézett munkájában és így ellenőrizhetett engem az-általam pontosan megnevezett holland fordításból is. *Azt az inszinuációját, hogy én idegen kézből kaptam azt az egy angol hivatkozást, amit az IÉ III. 18. lapján idéztem, mint misztifikációt visszautasítom* és csak mosolyogni tudok, hogy Sípos ilyeneken tudja törni a fejét. „*Hasból*“ (405) *pedig sohasem szoktam beszélni. Még csak annyit, hogy én teljesen magam szoktam dolgozni és teljesen ura vagyok egyedül is minden leírt vagy kimondott szónak. Segítségre pedig sem német, sem holland, sem angol munkák olvasásánál nincs és sohasem is volt szükségem, amióta a magam kenyerét eszem.* Boldogtalan dolognak tartom tehát, ha Sípos ilyenekkel akarja elterelni a figyelmet önmagáról.

9. Itt kétségkívül nem az a fontos, hogy angol, holland, 1905-ös, vagy 1923-as kiadásból állapítottam-e meg a kiírásokat, hanem az, hogy *megállapítottam*. *Ezt pedig kétségkívül megállapítottam* a holland munkából is. Ezen hosszan vitatkozni (405. kk.) felesleges és Sípos részéről busás *mellébeszélés*. Mert hiszen előttem ott volt a holland fordítás és a Sípos magyar könyve, s mivel mindkét nyelvet ép ésszel és teljesen bírom, meg tudom állapítani egyszeri tekintetre, hogy kiírás van-e vagy sem? Mert feltéve, hogy a holland fordítás nem fedi az angolt s én a holland fordítás alapján állítom fel — aminthogy fel is kellett állítanom —, hogy Sípos kiírta Orrt, akkor a legrosszabb eset számomra az, hogy *nem azt mondom, hogy Sípos az angol Orrt írta ki, hanem a hollandot*. Ez világos! Hogy itt hol „a minősíthetetlen eljárás és felelőtlenség“ (407), azt igazán nem tudom! és így nyugodtan vállalom itt is a felelősséget, amelyet Sípos „Isten és az emberek előtt“ (407) rámhárít.

10. Itt következik Sípos legkomolyabb érve, amikor azt mondja a 408. lapon, hogy könyvében („A Pentateuchos Mózesi Szerzősége“) nem kétszer hivatkozik Orra, ahogy én állítottam (IÉ. III. 63.), hanem még *tizenháromszor*. A kérdés csak az, hogy mit értünk „hivatkozás“ alatt? Én, ahogy az IÉ. fenti helyén írt megjegyzésemből látszik: kétségkívül az Orrból való *idegen anyag sokasága* miatt tartottam kevésnek az Orra való hivatkozást. S ezt az állításomat *most is fenntartom*, mert ha

sorra veszem a Sípos által felsorolt tizenhárom újabb hivatkozást, azt látom, hogy:

a) a 3. lapon való hivatkozás a későbbi kiírások igazolása szempontjából *teljesen értéktelen*, mert csak az idézőjelben álló első mondatra vonatkozik; b) ugyan így értéktelen a citálások igazolása szempontjából a 35. lap 4. jegyzete, mert itt meg Orr neve egy, *több tucat nevet* tartalmazó kritikai irodalmi felsorolásban olvasható *lapszám nélkül*; c) a 45. lap 15. jegyzetében lapszámmal idézi ugyan Orrt, de az *csak* Orrnak a Gen 14-re vonatkozó véleménye igazolását tartalmazza s ezt sem önállóan, hanem más 10 szerző nevével együtt; d) és e) a 85. lap 9. és 10. jegyzete *kizárólag* csak azon a helyen igazolják Orr használatát; f) a 137. lap 94. jegyzetében egy 6 oldalas petit jegyzet ezer szerzői neve közt szerepel Orr egyszerűen, mint könyvcím *lapszám nélkül*; g) a 143. lap 96. jegyzetében Orr *évszám és lapszám* nélkül szerepel; h), a 149. lap 100. jegyzete *kizárólag* csak arra a helyre vonatkozik; i), a 154. lap 106. jegyzete egy hosszabb Orr-részletben tényleg Orra vonatkozik, a hivatolt lapszám is jó, de abból, hogy Sípos előtte még 3 *más* íróat nevez meg s utoljára teszi Orrt s a neve után „stb.”-t ír, mutatja, hogy *itt sem* az Orr-részletre való *pontos hivatkozás* volt a célja, hanem egy *felsorolás*. Ha előbbi célja lett volna, megemlítette volna itt, hogy a 155. lapon is vannak Orr kiírások a 175. klapról j), ugyanez az eset a 169. lap 131. jegyzetével; k), a 180. és nem mint Sípos írta 181. lap 157. jegyzete csupán *arra a két sorra* vonatkozik, amely mellett áll és a „sq” semmiképp sem érzékelteti, hogy a következő lapok Orr citátumai is fedve lennének ezzel; l), a 200. és nem 201. lap 211. jegyzetében *ezt a jegyzetet* fedi csak az Orra hivatkozás és végül m), 229. lap 289. jegyzetében én is elfogadhatónak találtam az Orra hivatkozást és az IÉ. III. 63. lapján 210. helyett *ennek a számnak* kellett volna helyesen lennie.

Végigvettem tehát Sípos valamennyi Orra való hivatkozását és egyet sem találtam elfogadhatónak a 13 közül (a 13. számú nálam u. i. sajtóhiba volt). De még ha nem is az lett volna, akkor is ez és a 188. oldalon általam is elfogadott, összesen legfeljebb két idézet csak, amely egy-egy összefüggőbb Orr-részletet fed. *Mert a többi nem fedi*. Igazságtalan volt-e hát az a megállapításom, hogy az ő Orr-idézetei nem elégségesek arra, hogy az általam említett kb. 800 sort kitevő Orr-kiírást fedezni lehessen vele? És lehet-e arra, amikor ezt megállapítom,

azt mondani, hogy „szemenszedett hazug állítás“ (408). Ilyet is csak Sípos erkölcsi érzéke és lelkiismerete engedhet meg magának. Én tagadom, hogy „tudatosan valótlant“ állítottam és megismétlem, hogy a Sípos által említett helyeket *együttvéve* sem találtam elégségesnek arra, hogy Orr-kiírásait csak egy kis részükben is igazolják.

11. Sípos megint *valótlant mond*, amikor azt állítja (409), hogy munkája 160. lapján semmi „hasznos“, sincs Orr 177. lapjához. Ezzel megállapítom, hogy a 160. lap második sorában a: „*Pedig már Wellhausen*“ kezdetű mondatról fogva az *egész* 160. oldal és még a 161. oldalon is 4 sor, egészen a „mert nem építették vala ház az Úr nevének mind ez ideig“ bezárólag Orr 177—178. lapjainak *szószertint, vagy pedig igen jól felismerhető parafrázisban* való kiírása. Ornnál ez a részlet a „there alsó as Wellhausen says...“-nél (177) kezdődik és „there was no house built for the name of Jehova until these days“-nél (178) végződik. A 159. Sípos-féle lapon pedig Orr 179—180. lapjáról van összesen 14 sor hivatkozás nélküli kiírás. Sípos nagyon szeret mellébeszélni, de nálam nem lehet, mert azt *csak ő* mondja, hogy én „hasból“ szoktam beszélni. Bizonyítani bármikor tudom, amit mondtam s ha egymásmellé nyomtatnám a két szöveget, az olyan lenne, mint azt az előbbi, Ravenből vett anyag bizonyításánál láttuk. De azt hiszem, megkímélhetem magam is, mást is attól, hogy oldalakat töltsék meg Sípos Orr-kiírásainak bizonyításával. Sípos hiába hangoztatja oldal-számra, hogy sem Zsíros József, sem én „nem ismerjük a pozitív kritikát“. Lám, annyira ismerjük, hogy nála is rögtön *felismerj* űk Orrt, Ravent, Kittelt, Möllert, Greent stb.

12. *Tagadom*, hogy ellenmondás lenne bírálatomban, amikor ott előbb az Orr-kiírásokról beszélve, utána a záró sorokban megemlítem az IÉ. III. 64. lapján, hogy Sípos egész könyve „Kittel, Raven, Yahuda reprodukálása“. Az utóbbi megjegyzés áttekintő képet akart adni az *egész* Sípos műről és összefoglalóan mondta meg, amit előtte pontokban megállapítottam. Ezt „*badarságnak*“ (401) *csak az minősítheti, akinek érdeke az igazságot letagadni*. Sípos itt is olyat állít rólam, amit soha nem is mondtam, mert én nem azt állítottam, hogy Kittel, Raven, Yahuda, Orr „szöges ellentétben“ (410) állanak-e egymással, hanem azt, hogy Sípos kiírta őket. S ettől még lehetnek Kittel stb. egymással akármilyen viszonyban. De Sípos itt is, csak hogy mellébeszélhessen és könyvét szaporítsa, oldalakon keresztül

arról tart előadást, hogy ki volt Kittel, Yahuda, Raven és Orr? Én állításom teljes mértékben fenntartom és meg is ismétlem, hogy *Sípos könyve Kittel, Raven, Yahuda és különösen Orr reprodukálása*. És hogy megnyugtassam a tiltakozó Sípost, aki azt mondja, hogy nem mindenben értett velük egyet és így nem írhatta ki őket, megmondom azt is, hogy — amint ezt máskor is teszi — *csak azt vette ki belőlük, ami neki fontos és kedvére való volt*. De ezt aztán kivette! Vagy talán azt meri állítani, hogy ez az az „önálló elgondolás“, amit én tagadok, hogy van nála?!

13. Mivel Sípos tagadja, hogy könyve 1—30. lapjain nem volt rá hatással Orr s hogy ez a megállapításom „minden komoly alapot nélkülöz“ (413), *megállapítom*, hogy Sípos könyve 4. lapján két darab, 6. lapján majdnem az egész lapra vonatkozó, a 8. lapon 22 sor, a 9. lapon tartalmi és szó szerinti, a 10. lapon tartalmi és 15 sor erősen felismerhető parafrázisszerű, a 11. lapon 9 sor parafrázisszerű és a 27. lapon megint 10 sor szó szerinti fordítás van Orr könyve 12—25. lapjairól. Az utóbbi (11. lap) Síposnál így kezdődik: „Mindenkinek éreznie kell, hogy ezt a behelyettesítést nem lehet megtenni Krisztus történetével kapcsolatban az evangéliumoknál...“ Orr 45. lap pedig így: „Everyone feels that this is not the case with the history of Christ in the Gospels“ és végződik Síposnál (27.) így: „Tények voltak tehát a források, a közvetítő eszközök, az ismeret és cselekedet igazolói. ...“ Orrnál (45) pedig így: „The acts were the source, the médium, the authorisation of the knowledge.“ A közbeeső 8 sor természetesen *szintén* azonos. Orra való hivatkozás pedig utoljára a 3. lapon volt és majd a 35. lapon lesz, *de egyik sem utal ide*. És ilyen esetek után meri írni Sípos, hogy az általam hangoztatott „alaptalan vádak a tényeken megtörnek“? (413).

14. Sípos arra a kijelentésére, hogy ugyanarról a témáról lévén szó, neki ugyanígy kellett kifejeznie magát, mint Orrnak s hogy ezeket pozitív szempontból nem lehet kétfélekép, hanem csak egyfélekép megírni, ezt válaszolom: ez lehet, bár nem szükséges. De akkor, különösen, ha oldalakat vesz át, mint a 184—186. lapokon: tessék *hivatkozni* is Orra.

15. Mivel Sípos tagadja (415), hogy „nem igaz“ az, hogy könyve befejező sorai „még ha az utolsó 8 sort vesszük is“, Orrból valók: kénytelen vagyok ismét ideírni egymás mellé a két szöveget:

Sípos : 233

„Eredményként megállapíthatjuk ezek után, hogy a Papi törvényhozás meglétét a Deuteronomium sokféle vonatkozásban feltételezi és bizonyítja. Másfelől pedig azt is nyilván látjuk, hogy a Deuteronomium sajátosságait a levitikai törvényhozás a legkisebb mértékben sem tükrözi vissza. — A Deuteronomium ismeri a Papi kódexet, de a Papi kódex nem ismeri a Deuteronomiumot, még kevésbé függ attól. Kétségtelen, tehát hogy a Papi kódex idő- és sorrendben is megelőzi a Deuteronomiumot.“

Orr: 315

The legislation of P therefore, is in manifold ways implied in Deuteronomy. On the other hand, the peculiarities of Deuteronomy are not in any degree reflected in the Levitical law. There is allusion to the priestly law in Deuteronomy, but the Priestly code is apparently ignorant of Deuteronomy, and certainly does not depend on it. What conclusion can we draw from such a fact but that the Priestly Code is the earlier of the two?

Ha ez nem szószerinti fordítás, akkor nem tudom, hogy mi az? És ez az a bizonyos utolsó 8 sor Sípos könyvében, amelyre azt mondja, hogy „*nem igaz, hogy könyvem befejező sorai szószerint Orrból valók*“ (415). Hiszen ha már a betűkön s nem is szavakon akar nyargalni: az „eredményként“ benne van a „therefore“-ban; a „bizonyítja“ következik az „implied“-ből; a „még kevésbé“ a „certainly“-ből. Miben tért hát el? Abban, hogy az „apparently“-t kihagyta? Vagy hogy az utolsó mondat kérdőformáját megváltoztatta? Ezek nem halványítják el a szószerinti fordítás tényét, amelyet fenntartok annak ellenére, hogy Sípos itt is azt mondja rólam, hogy „a szószerintiséget csak a legnagyobb lelkiismeretlenséggel és a legnagyobb erőszakossággal lehet kimondani“ (415). Ítélje meg az olvasóközönség, hogy ez „abszurd megállapítás“ és „abszurd karikatúra-e.“ Mert Sípos ezt állítja! (416—417.)

16. Mivel Sípos kifogásolja (416—7), hogy könyve 184. lapján egy Orr 287. lapról származó kifejezését nem pontosan idéztem tőle, készséggel kijelentem, hogy a kérdéses, de Orrtól annak megnevezése nélkül kiírt idézet az ő eredeti fordításában tényleg *sokkal jobban mutatja* az Orrtól való függést, mint az én idézetem. Mivel tehát az én állításom nem eléggé bizonyította, hogy Sípos Orrból írt ki: azt ezennel visszavonom és megállapítom, hogy Sípos most önmaga sokkal jobban bebizonyította a kiírást.

17. Mivel Sípos tagadja (417), hogy könyve 11. lapján a „száraz racionalista“ kifejezést csak azért vette fel Orrból,

mert az ilyesmi „akarva-akaratlanul ragad az emberre“ (418), meg kell a magam igazolására mondanom, hogy ez a kifejezés egy 24 soros, Orr könyve 9—10. lapjáról jórészt szószerint kiírt *részlettel együtt ragadt rá* „akarva-akaratlanul“ Síposra, illetőleg „ez a frappáns és okos kifejezés“, amelyre nézve engem kioktat, hogy ilyenek „minden okos ember értelméhez ragadnak“ (418), nála csodálatosan 24 összefüggő sorral egyetemben „ragadtak értelméhez“, mint „okos emberéhez“. Ha ez így menne, akkor az „okos emberek értelméhez“ *minden* „ragadhatna“ és elhordhatná szó nélkül bátran a más szellemi kincsét.

I 8. Azt bizonyára Sípos sem gondolja komolyan, hogy az általam kb. 800 sorban megállapított J. Orr-átvételt mondatról mondatra ki fogom írni. Megnyugtathatom, az is úgy végződnék, mint az eddigi összehasonlítások, amelyeket kiprovokált. Bírálati példányom margóján ott vannak az Orr parallel helyek felsorolásai és ezek alapján igazolhatom bárkinek, bármikor az állításaimat. De különben miért vonja kétségbe ez állításom igazságát, amikor azt már maga is (414. lap) beismerte?

Síposnak J. Orr kiírásával kapcsolatosan felhozott mentségeit részletesen megvizsgálva, ismételten megállapítom, hogy azok mindvégig elfogadhatatlanok. Ennélfogva idevonatkozó előbbi állításaimat mindenben fenntartom és Síposnak, ez állítások szerinte ügyvélt cáfolása közben rám elmondott sértő kifejezéseit — mintán előbbi állításom valódiságát bebizonyítottam — a legenergikusabban visszautasítom.

SÍPOS YAHUDA, KITTEL, RAVEN ÉS ORR-KIÍRÁSAINAK JEGYZÉKE.

Miután többször láttam, hogy Sípos kétségbevonja azt, hogy a Yahuda, Kittel, Raven és Orr-kiírásait tényleg igazolni tudom-e, a következőkben kénytelen vagyok ideiktatni az általam kétségtelenül megállapított kiírások jegyzékét oly módon, hogy elől közlöm Sípos lapszámát és a kiírt sorok számát, utána pedig a forrást, amelyből azokat, megfelelő hivatkozás nélkül, átvette. Ahol tartalmi, rövidített, vagy parafrázisszerű kiírás van, azt külön jelzem. Máskor szószerinti átvételtől van szó.

1. *Yahuda A. S.: Die Sprache des Pentateuch, Berlin, 1929.* című könyvből:

A 109. laptól kezdve Sípos kiírja Yahuda 5, 6, 7, 8, 11,

13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28—29, 30, 35, 36, 37—40 (passim), 42, 43, 49, 50, 51, 52—54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66—68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82 (rövidítve), 83—84, 85. lapjait. A felsorolt Yahuda-lapokról Sípos legnagyobb részét teljesen összefüggően írja ki Yahudát a maga könyve 109—132. lapjain és pedig megfelelő hivatkozás nélkül.

Yahudából van: kb. 24 lap a Sípos könyvében.

2. *Kittel R.: Geschichte des Volkes Israel I. köt. Gotha, 1916*
50. 1. 9 sor = Kittel i. m. 268; 58. 1. 11 sorban Kittel

269. 16 sorát írja ki összevonva; 59. 1. igen jól felismerhetően, sőt néhol szószerint 35 sor = Kittel 269—270; 63—64. 1. 27 sor szószerint = Kittel 271; 69—70.1. tartalmilag = Kittel 272. és 10 sor szószerint = Kittel 272—273; 75—76. 1. Mindkét jegyzet, 8 sor, Kittel 273. lapjáról való, kivéve a de Lagarde Symmictájára való hivatkozást. Ugyanitt a lap alján elkezd kiírni Kittel 273. lapot és folytatja a 76. lapon is. Ezen a két lapon 39 sor van kiírva Kittelből; 77. 1. 34 sor = Kittel 274—275-ről; 191—192. lap = 25 sor Kittel 326—327.

Ez összesen 113 sor szószerinti és 45 sor tartalmi kiírás Kittéből a megfelelő hivatkozás nélkül.

3. *Raven, J. H.: Old Testament Introduction, 2. kiadás.*

Sípos 40—42. lapja és részben 43. és 44. lapja is tartalmilag Raven 99—100. lapjairól való (45. 1. a theologiai érv = Raven 104); 47. 1. tartalmilag 8 sor Raven 101—102; 90—92. lap 87 sor = Raven 89—92. lap; 93. és 94. lap 60 sor = Raven 93—94. lapja; 99—102. lap némileg kibővítve 18 sor = Raven 107—108. lapról; 133. lap 21 sor = Raven 108—109. lapja; 134. lap tartalmilag = Raven 134; 151—153. lap parafrázissal ellátva = Raven 118; 166. lap 11 sor = Raven 112; 194. 1. 9 sor = Raven 110. 1.; 203. lap 4 sor = Raven 93. 1.; 213. lapon 6 sor = Raven 110-ről való. Jellemző, hogy a Raven-idézet után *Kyle-re* hivatkozik, mint aki igazolja azt, amit Raven megnevezése nélkül tőle idézett; Ravent magát nem említi.

Vagyis:

Ravenből való kb. 224 sor. Nem számítottam ide azokat a lapokat, amelyek tartalmilag szintén innen vannak véve, pl. 40—42, 43—44, 134, 151—153. Úgy, hogy azt hiszem, nem járunk messze az igazságtól, ha összesen 9 lapnyi szószerinti

és még kb. 3 lapnyi tartalmi kiírást, összesen 12 lapnyi, megfelelő hivatkozás nélküli, Raven-kiírást tételezünk fel Sípos könyvében.

4. Orr J. *The Problem of Old Testament considered with reference to recent criticism*, New York, 1905. Azt, hogy Sípos J. Orr eme munkáját kiírta, először e munka holland fordítása alapján állapítottam meg, amelynek fordítója J. C. de Moor, címe pedig: *Het Oude Testament beschouwd met betrekking tol de nieuwere Critiek Kampen, 1907*. Mivel kijegyzéseim e munka alapján készültek, a következő, Orr neve után írt számok mindig erre a holland fordításra vonatkoznak. Az angol eredeti kiadás lapszámozását azért is feleslegesnek tartom keresztülvezetni, mert Síposnak ez a könyv is birtokában van, holland forrásokat, kül. az „Első Elvi Részben“ bőven használ. Tehát nem érzem magam kötelezettnek most sem a számokat az angol kiadás számaival felcserélni. Ha Síposnak ez. ellen kifogása lenne — aminthogy logikusan nem lehet, mert amit a holland kiadásban találtam meg, az *is csak megfelelő idézés nélkül szerepel Síposnál* —, akkor állításaimat csak abban módosítom, hogy Sípos nem az eredeti angol kiadásból, hanem annak most említett holland fordításából írta ki azt a kb. 800 sort, amit a következőkben sorolok fel:

4. lapon 14 sor = Orr 8; 6. 1. 30 sor = Orr 3 és 13; 8. 1. 25 sor = Orr 15—16 és 33; 9. 1. némileg módosítva 5 sor és szószerint 4 sor = Orr 33; 10. és 11. 1. tartalmilag és némileg bővítve 10 sor és szószerint 24 sor = Orr 5—6; 27. 1. szószerint 9 sor = Orr 34; 73—74. 1. tartalmilag = Orr 155; 153—158. lap = tartalmilag Orr 121—125. és kb. 30 sor szószerint = Orr 124—27; 159. 1. 16 sor = Orr 128, 129; 160. I. tartalmilag, de jól felismerhetően Orr 126—127; 161. 1. 11 sor = Orr 178; 162. 1. kissé változtatva, de szinte szószerint = Orr 178—179; 163. 1. 41 sor = Orr 179—180; 164. 1. 5 sor részben rövidítve = Orr 180; 165. 1. 14 sor = Orr 179, ugyanitt 5 sor rövidítve = Orr 180; 168. 1. teljes egészében (29 sor), kissé rövidítve = Orr 186; 169. 1. 20 sor (rövidítve) = Orr 167; 177. 1. 17 sor = (r) 108—109; 178. 1. 25 sor = Orr 108. és 111; 179. 1. 24 sor = Orr 111. és 228—229; 180. 1. 20 sor = Orr 229; 182. 1. 30 sor = Orr 112; 183. 1. 25 sor = Orr 113 (rövidítve); 184. 1. 20 sor = Orr 201—202; 185. 1. 40 sor (azaz az egész lap) = Orr 203—204; 186. 1. 26 sor = Orr 204; 187. 1. 21 sor (még a 180. jegyzet

egy része is) = Orr 205—206; 188. 1. 15 sor = Orr 206 (ezt az azon a lapon levő Orr hivatkozásnál *nem* idézi!). Egyszer u. e. a lapon hivatkozik Orra (ál-izidori gyűjtemény), majd közvetlen utána megint kiír 7 sort, benne 5 sor jegyzetet (182. sz. jegyzet a 188. lapon), amelyek Orr 206'—207. 1.-ről valók. 189. 1. 10 sor pontosan fedi Orr 207-t még a jegyzet (185. sz.) is Orr 207-ről való. De a 189 (Sípos) lap többi része is kimutatható Orr 207. lapján. 190 1. 15 sor = Orr 207—208; 191. 1. 3 sor = Orr 208; 192. 1. 29 sor = Orr 208; 193. 1. 20 sor = Orr 208—209; 200. 1. 8 sor Orr 209. nyomán; 201. 1. 34 sor szószerint, még a 217. jegyzet is = Orr 210 1.; 223. 1. 22 sor = Orr 215—216; 226. 1. 3. bekezdés tartalmilag = Orr 216; 227. 1. 6 sor = Orr 216; 228. 1. 20 sor (az egész lap) = Orr 217; 229. 1. 16 sor = Orr 217. Itt hivatkozik Orr POT 310-re, de a hivatkozás csak arra jó, hogy Orr „levitikai törvény quintessenciája“ kifejezését igazolja. Rögtön ez után továbbfolytatja Orr 218-ból még 11 sor kiírását, minden hivatkozás nélkül. 231^232. 1. tartalmilag Orr 220 1.-ről merítenek. A 233. lapon a könyv legutolsó lapján, a legutolsó két bekezdés is — kevés kivétellel — Orr 220. és 221. lapjairól való (12 sor).

Vagyis:

Csak a szó szerinti és rövidített kiírásokat figyelembe véve, Orrból kb. 800 sor van kiírva. Nem számítottam ide az olyan lapokat pl., mint a 73—74, 160, 162, 189, 231—232. lapokat, amelyek tartalmilag, de jól felismerhetően Orrból valók. Hozzávetőleges számítás szerint — figyelembe véve, hogy Sípos könyvében átlag 40 sor van egy lapon — a könyvből jó 18 lap Orrból van kiírva éspedig, igen kevés kivétellel, megfelelő hivatkozás nélkül.

Végeredmény:

Sípos könyve margójára — ahogy most nézem — 203-szor írtam rá, hogy *szó szerint* és 72-szer azt, hogy *tartalmilag* merített olyan forrásból, amit nem nevezett meg szabályszerűen.

Tekintve, hogy Sípos: A Pentateuchos Mózesi Szerzősége c. 1935-ben megjelent s itt szóbanforgó könyvében laponként átlag 40 sor van, így tehát:

a Yahudából való kiírásra	esik kb. 24 lap
a Kittéből „ „ „ „	4 „
a Ravenből „ „ „ „	12 „
az Orrból „ „ „ „	18 „
	Összesen 58 lap.

Sípos István fentemlített, 233 lapot kitevő könyvében tehát összesen kb. 58, azaz ötvennyolc lap, azaz a könyv % részét kitevő idegen könyvekből való olyan kiírás van, amely legnagyobb részében nem felel meg a tudományos idézések bevett gyakorlatának.

MILYEN KÖNYVEKET „HASZNÁL“, DE „NEM CITÁL“ SÍPOS.

Sokat időztem Sípos könyve ama részeinél, amelyekben engem igyekszik plágiummal megvádolni s annál, amelyikben ő védekezik az ellene emelt hasonló kifogásom ellen. De erre szükség volt. Egyrészt mert ez a két legfontosabb, mondhatni a legfontosabb részlet Sípos „második szaktudományi részében“, másrészt, mert itt alaposan és részletesen rá kellett világítanom Sípos argumentációja minden apró kis részére s nem lehetett elhallgatnom semmit, mert itt előbb a tudományos reputációmról volt szó, utóbb pedig arról, hogy igazam volt-e, amikor Sípost a most részletesen felsorolt illetéktelen s tudományosan kellőleg nem igazolt Yahuda, Kittel, Raven és J. Orr kiírásokkal vádoltam. *Azt hiszem, mindkét feladatomat fői oldottam meg s az elfogulatlan olvasó meggyőződhetett arról, hogy 1. Sípos alaptalanul vádol engem régi dolgozataimban, de a héber nyelvtani jegyzetet illetőleg is: plágiummal, 2. hogy Sípos nem tudja magát kellőképp megvédeni a fenti kiírások hiányos, vagy semmilyen igazolásának vádjá ellen.*

Most még Síposnak egy súlyos fenyegetőzésekkel fűszerezett felhívására szeretnék felelni, amelyet könyve 281. lapján intéz hozzám, ahol felszólít, nevezem meg „azokat a könyveket“, amelyekre nézve azt írtam kritikámban, hogy „használja őket“, de „sehogysem citálja“.

Felszólításának szívesen teszek eleget a következőkben:

I. A 4. oldalon a 4. jegyzetben előbb Kuenen: „The Religion of Israel to the Fall of Jewish State“ c. munkáját használja, annak első fejezetére hivatkozik, majd a másikat: „Prophets and Prophecy“. De Sípos nem is látta Kuenen idézett könyvét,

mert a Kuenennek tulajdonított négy kijelentés *ugyanebben a sorrendben és ugyanezzel a szöveggel* olvasható J. Orr POT c. könyve 12—13. lapján. Hogy Sípos onnan vette ezt az egész jegyzetet, tehát Kuenen könyveit is, bizonyítja, az is, hogy ő is pontosan úgy fejezi be, mint J. Orr 13. 1.: „A Kuenen által elfoglalt állásponthoz teljesen hasonló a vezető tudósok nagy körének: Duhm, Wellhausen, Stade, Smend, Gunkel álláspontja“. Kis rövidítéssel teljesen ugyanez még a tudósok felsorolásának sorrendje is, Sípos 4. lap 4. jegyzet utolsó sorában, aki a *magából* csak a tudósok keresztneveinek első betűjét és a „stb.“-t tette oda és azt, ami Ornál a szövegben volt, letette a jegyzetbe. Én teljesen lehetetlennek tartom, hogy ha Sípos *önállóan* tanulmányozta volna Kuenent, hogy *ugyanezeket* az idézeteket, *ugyanezzel a szöveggel és ugyanebben a sorrendben* írta volna ki Kuenenből. Sípos itt nem Kuenent, hanem a sokat emlegetett Orrt használta. Az, hogy Kuenent citálja, egyszerűen *félrevezetés*.

2. *Használja*, de szintén nem látta Sípos a 6. lap 8. és 9. jegyzeteiben említett *Wellhausen: Prolegomena to the History of Israel és Gráf: Die Geschichtlichen Bücher des Altén Testaments* c. könyveit sem. Alapítom ez állításomat arra, hogy mindkét jegyzet egy J. Orr (5. 1. 24—31. sor és u. o. a 2. jegyzet) könyvéből való 13 soros kiírásban fordul elő. A különbség csak annyi, hogy Orr csak Gráfot teszi lábjegyzetbe. Sípos pedig Orr Gráfról szóló jegyzetét is a szövegbe teszi. És ebben az Orrból a maga teljes egészében átvett 13 soros kiírásban van Wellhausen is, Gráf is szószerint idézve. És Sípos megint *ugyanúgy s ugyanazt* idézi, mint Orr. Sípos tehát megint csak Orrból idézi Wellhausent és Gráfot is, akiket nem látott. Citalásuk pedig: *félrevezetés*.

3. *Használja*, de nem látta Sípos 8. lap 14. ül. 15. jegyzetében említett *Duhm B. és Gunkel H.* könyveket sem, mert e könyvekből, egy 4 szó kivételével 20 soros Orr-kiírás kellős közepén megint pontosan *ugyanazokat és ugyanabban a sorrendben* idézi Duhmtól és Gunkeltől is, mint Orr (i. m. 21. lap). Orrból való a 20 sor és töle valók a Duhm- és Gunkel-idézetek is, amelyek eredetijét Sípos megint nem látta és ismét csak *félrevezet*.

4. *Használja*, de nem látta Sípos a 156. lap 109. jegyzetében említett *Van Hoonacker A. és Fries S. A.* két-két ott idézett munkáját sem, mert az egész Orr POT 175—176. lapjáról írta ki, ahol ez szintén jegyzet és két sort még beleszúrt Orr i. m.

174. lap 3. jegyzetéből. S ezt az egész jegyzetet, amelyet mindenestől Orrból vett, úgy tünteti fel, mint a saját, van Hoonacker és Fries tanulmányozásán alapuló eredményét. S hogy minden gyanút eloszlasson, a jegyzetet egy bibliai locushoz fűzi. S hogy Orrból van véve ez a jegyzet, s *nem önálló* tanulmányozáson alapszik, mutatja, hogy Síposnak is szóról szóra *ugyanaz* a fontos van Hoonackernél és Friesnél, mint J. Orrnak. Sípos legfeljebb a könyvcímeket egészítette ki a jegyzetben De a többit ő nem az említett két írótól veszi, akiket nem is látott, hanem Orrból írt ki. Citalásuk itt is csupán: *félrevezetés*.

5. *Használja*, de nem látta Sípos a 163. lap 120. jegyzetében említett *Reus, Kuenen, Cornill* és *C/ieyne*-könyveket sem, mert úgy áll a dolog, hogy ezt a hatalmas, 36 soros jegyzetet Sípos Orr i. m. 513. lapjáról írta ki s ezen csak annyit változtatott, hogy a szerző neve után írta a könyvcímeket, míg Orrnál az idézetek végén vannak, Colensot kihagyta s a végén 3 sort írt hozzá. Az egész most úgy tűnik fel, mint Sípos önálló forrás-tanulmányozáson alapuló munkája, amelyben *Reus, Kuenen** *Cornill, Cheyne* könyvei tanulmányozása alapján mutatja fel előttünk azt, hogy ezeknek mi a véleményük a Deuteronomium-kritikában szereplő „*fraus*“-t illetőleg. Pedig hogy nem így áll a dolog, mutatja az, hogy Sípos *pontosan* azt idézi az említett négy tudóstól, amit Orr i. m. 513. Egész *pontosan* azt is *hagyja ki* az idézetekből, amit Orr és *a sorrend is* az, mint Orrnál. Csak az „*unjustifiable*“-t fordítja Sípos rosszul. Sípos itt is csak Orrt látta, a többi könyvet nem. *Mert egyébként lehetetlen volna ekkora egyezés!* S hogy Orrból van véve, mutatja az is, hogy ez után a kimásolt Orr-jegyzet után nyugodtan folytatja mondókáját Sípos a 163—164. lapon J. Orr i. m. 258. lapja 2. jegyzetének szintén Orra való hivatkozás nélküli kiírásával. *Kuenen, Cornill, Cheyne* citálása: a *megettévesztés* célját szolgálja csupán.

6. *Használja*, de nem látta a 164. lap 121. jegyzetében említett *Colenso* ott idézett könyvét sem, mert pontosan azt és úgy írja ki belőle, ami Orr i. m. 258. 1. 3. jegyzetében olvasható a von *Bohlenre* vonatkozó 7 szó kivételével. Csak Sípos az Orr-jegyzet első sorát felviszi a szövegbe. *Colenso* citálása: *megettévesztés*.

7. *Használja*, de nem látta Sípos a 179. lap 153. jegyzetében említett *Duhm B.* ott idézett könyvét (*Die Theologie der Propheten*) sem, mert igen kis változtatással pontosan azt mondatja *Duhmmal Joelről*, amit Orrnál olvasott (i. m. 324. 1.

2. jegyzet). Sőt Duhmon kívül Merxet, Stadet is F. Delitzschnek *pontosan* ugyanazon szavaival ítéli el, mint Orr, miután ő is épúgy, mint Orr, megtámadtatta előbb Duhmot: „F. Delitzsch, von Orelli, Reus, Robertson, Kirkpatrick és másokkal.“ Tehát itt Sípos megint nem látta e tudósok könyveit, hanem pontosan ugyanazt mondja róluk, mint Orr, akit kiír, de itt sem nevez meg.

Folytassam? Mert még tudnám. Ilyen helyek még: 59. lap a De Wettere való utalás, amely azonban Kittelbői való; 63. lap a Stáhelin, Bleek, Tuchra való utalás, akiket azonban nem látott, csak Kittel után idéz. Ilyenek találhatók még a köv. lapokon: 70, 75—76., 77., 90—93., 99. lap (46 jegyzet), 168. (130. jegyzet, ahol Orrból írja ki Oettlit egy pár szó híján), 178. (146. jegyzet, ahol még ugyanúgy kurzíválja Colensot, mint Orr, (156. 1. 6. jegyzet) stb.

Remélem ezek után megnyugszik Sípos abban, hogy találatom bőségesen olyan könyveket, amelyeket ő használt, de nem látott, mert teljességgel lehetetlen, hogy *önálló* tanulmányozás esetén pontosan az legyen számára is idézni való Duhm, Kuenen, Wellhausen, Gunkel, Cornill stb.-ből, mint, ami ugyanazokkal kapcsolatban J. Orrnál olvasható. *Szerintem az semmit sem változtat a dolgon, hogy Sípos idézi e könyveket, mert ez tulajdonképp nem idézés, hanem a címek kiírása Orrból, Kittéiből* stb. Ezek után *nem bizonyíthat* az idézett könyvek eredeti használata mellett az a körülmény, hogy Sípos a szerzők keresztneveinek kezdőbetűit mindenhol kiírja. Egészen világosan látszik, hogy Sípos az önálló kutatási eredmények garmadáját akarta itt elének tární. Csak az a baj, hogy *ugyanazokkal* az idézetekkel adta elő, mint Orr, Kittel stb. Azt természetesen mondanom sem kell, hogy Orrt, vagy Kittelt, akiktől az idézeteket veszi, *hálából meg sem nevezi*. Mert akkor vége lenne az önállóságának, ami minden, csak nem önállóság.

Én tehát megtettem kötelességem, amire Sípos olyan kihívóan figyelmeztetett (281). Most már még világosabban láthatja Sípos, hogy ez azzal végződött, ami ellen olyan felháborodottan tiltakozik: „a plagizálásnak félreérthetetlen és nyílt vádja“. És folytatom azzal, amit ő írt: „Mivel pedig ez a vád nemcsak a szerzői jogokba, hanem a közerkölcsökbe is beleütközik, nyilvánvaló, hogy a törvény előtt is büntetendő cselekmény!“ (281.)

SÍPOS TAKTIKAI FOGÁSAI. „A MÓZESI SZERZŐSÉG“ MEGLEPŐ ÚJ MAGYARÁZATA.

Nekem nem lehet céloom az, hogy Sípos kb. 700 oldalas könyvére hasonló részletességgel feleljek, mert talán *mégsem úgy áll a dolog, ahogy Sípos feltünteti, hogy nekem kell védekeznem ebben a vitában.* De ennek ellenére is részletesen védekeztem Sípos ellenem intézett minden támadásával szemben. Úgy gondolom tehát, hogy a következőkben már csak röviden említem és tárgyalom Sípos néhány, még a tárgyra, vagy személyemre vonatkozó állítását. Nekem megvan Sípos minden megjegyzésére vonatkozólag a részletes jegyzetem. Ezek feldolgozását azonban ezidőszerint szükségtelennek látom, mert, ami fontos volt Síposnál őt magát, vagy engem illetőleg, azt már eddig feldolgoztam. Amiket pedig még fontosnak találok, a következőkben említem meg.

Már beszéltem a második kötetre adott válaszom elején arról, hogy Sípos milyen könnyen elintézi a modern kritika sarkalatos ütközőpontjait azzal, hogy ő más elvi alapon áll s ezek számára egyszerűen nem léteznek. Ő maga is beismeri, hogy a „modern radikális kritikának egész könyvtárakat kitevő irodalma van“ (21) s ennek ellenére azt meri állítani magáról, hogy ő pl. a négy forráselmélettel kapcsolatban „minden modern kritikus érvét alaptalannak és erőtelennek bizonyította“ vagy „nullára fokozta“ bizonyítékaival „a legkorábbi kifogások bizonyító erejét“ (71—72). (82). De hol? És mikor? Mert remélem, azt talán még Sípos sem meri komoly elintézésnek tekinteni, én pedig, ha apodiktikusan ilyen kijelentéseket tesz a Pentateuchkritika sarkalatos tételeivel kapcsolatban, hogy: a négy forráselmélet „irodalmi fikció“ és „nincs komoly alapja a Bibliában“ (69), hogy a modern radikális kritikának „hamis theologiai és ethikai elvei vannak“ (66), amelyeket „előbb erőszakosan belemagyaráz“, azután „mesterségesen kidesztillál“ a Biblia szövegéből (67). még kevésbé, Ő egyszerűen kijelenti, hogy a stíluskritikával „nem vesződik“, s amikor az istenfogalom fejlődésének az ő álláspontja szerint való megmagyarázását követelem tőle, erre azt mondja, hogy ez „egyszerű akadémuskodás“ (69) a részemről. És annak ellenére, hogy kijelenti, hogy nincs értelme, „hogy a Jahvista és Elohista forrásokról“ tárgyaljon, mégis kijelenti nagyhangúan, hogy „a forráshipotézist gyökereiben alaptalannak és tarthatatlannak bizonyítottam“ (70). Ha ez igaz

lenne, akkor csakugyan Sípos lenne a mai kor legnagyobb kutatója ezen a téren, mert ez még nála sokkal keményebb tudású embereknek sem sikerült. És hogy sikerülhetne Síposnak, amikor még csak a közelébe sem merészkedik ezeknek a problémáknak sem az első könyvében, sem pedig most? Mert egyszerűen nem felel meg a valóságnak, amit magáról ír (28), hogy m.-tanári értekezésében „a szükséghez és a tudományos követelményekhez mérten mindig figyelemmel kísértük, tárgyaltuk és a leghatározottabban cáfoltuk a negatív kritika minden fontos történeti vagy modern (!) tételét és megállapítását“ (28). Ha tényleg ezt tette volna, akkor nem lettem volna kénytelen megírni neki, hogy milyen pontok azok a bizonyos sarkalatos ütközőpontok és hogy azokra adjon becsületes választ. Adott is ebben a „szak tudományi részben“ olyat, ami nem válik sem az ő, még kevésbé a szaktudomány dicsőségére, t. i. ezt: „*A modern kritika kipreparált theologiai evolucionizmusával nem bibelődök száz oldalakon keresztül*“ (105). Itt a baj! S ez az, hogy nem megy bele egyetlen probléma komoly és tudományos megvitatásába. Ezeket ő „elvekkkel“ intézi el. Ez pedig nem tudományos argumentum. Mert elveink *nekünk* is vannak. Sőt hitünk is. Sőt szupranaturalis kijelentés-hitünk is. Sőt, hiszem az inspirációt is. Ezeket már megírtam. De *a tudományos bibliai exegézis létjogosultságát ennek ellenére sem engedem elvitatni*. S ugyanakkor, amikor Sípos erre az abszolút tudománytalan, sőt tudományellenes álláspontra helyezkedik, hogy ő csak „a szerző célkitűzéseinek megfelelő bizonyításról“ akar tudni (108), ugyanakkor hihetetlen göggel — mert más szó sajnós, nem illik rá — azt mondja, hogy ő majd meg fogja vizsgálni és meg is fogja cáfolni azt az eredményt, amiben a vele ellentétes állásponton álló „radikális kritikusok esetleg meg tudnának állapodni“ (72). Még tréfának is ízetlen ez attól a Sípostól, akinek itt bőven lett volna módja ezt megtenni és nem tette meg, helyette azonban „száz oldalakon“ tervszerűen és mesterien *mellébeszél*, ettől a Sípostól, akinek *sáros-pataki theol. m.-tanári vizsgálója is kegyelmi aktus volt csupán*. Utóbbi megállapítást nem argumentumként, hanem *tényként* vagyok kénytelen Síposra nézve elmondani, hogy láthassa mindenki, hogy mennyi tudományos és erkölcsi jogcíme van Síposnak ahhoz, hogy igazán a legnagyobbnevű tudósok és kutatók tiszteletreméltó munkáját így gúny tárgyává tegye.

De ha már itt vagyunk, meg kell mondanom azt is, hogy még a *halottakat* sem kíméli Sípos, amikor szerinte bizonyára

nagyon szellemesnek tekintett, valójában azonban keserű és maró gúnnyal azt emlegeti (212), hogy dr. Kecskeméthy István, „a magyar református theologiai professzorok nesztora“ is „berendelendő volna a héber professzorok debreceni továbbképző kurzusára“ (212). Pedig Kecskeméthy István 1938 május 10-én, fájdalom, meghalt. S ezt Sípos még júliusban sem tudja és gúnyra használja nevét!

Most még Sípos egy szenzációs *taktikai fogására* akarok rámutatni, a Pentateuch mózesi szerzőségének magyarázatával kapcsolatban, amely szemlélteti harcmódorát, de egyben elveinek és erkölcsi mivoltának szilárdságát is.

A második kötet 43. lapján u. i. egyszerre azzal a megdöbentő megállapítással áll elő, hogy „Kállay nem a valóságnak megfelelően tájékoztatta az olvasóközönséget“, mert — s itt citálja értekezése 195. lapjának néhány mondatát — „ebből világos — mondja önmagáról —, hogy annak bizonyítására, hogy ‚elejétől végig egyazon ember írta volna a Pentateuchot‘, én soha sem vállalkoztam és nem is vállalkozhattam. Én a mózesi szerzőség bizonyítására vállalkoztam csupán!“ (43—44). Tehát szerinte *én* igyekszem „hamis színben feltüntetni“ Síposnak a mózesi szerzőség kérdésében elfoglalt álláspontját (44), mert ezt „*sem én, sem más pozitív kritikus soha nem állította*“ mondja magáról. (44). Most már elfogadja azt, hogy a Pentateuchban vannak „betoldások“, „hozzáadások“, hogy „egyes részeit több régebbi, vagy egykorú adatokból és okmányokból dolgozták fel“ (43).

Sípos eme állításával szemben rámutatok „A Pentateuchos Mózesi Szerzősége“ (röviden PMSz) c. könyve néhány *eredeti állítására*:

1. „*A Pentateuchos szerzője tehát csak olyan valaki lehetett, aki előtt a királyi udvar és a papok tudománya nyitva állt. Ez a valaki pedig csak Mózes lehetett.*“ (PMSz 95—96).

2. „Erősen hangsúlyozzuk, hogy az Ótestamentum minden könyve úgy tekinti a Pentateuchost, minden részében, mint amely a *Mózes munkája* s *Mózesre* úgy utal, mint e nagy mű szerzőjére, írójára. Az Ótestamentumban ehhez az igazsághoz a kétségbevonásnak még a legkisebb árnyéka sem férközhet“ (u. o. 88).

3. „Ő (Jézus) mind az öt könyvre vonatkoztatta *Mózes* szerzőségét... Jézus egyszer sem mondotta ellenük (t. i. a farizeusok és írástudók ellen), hogy ezeket nem Mózes írta vagy

mondotta... Urunk semmiesetre sem tehette kockára az embereknek belé vetett hitét és bizalmát azáltal, hogy egyszerűen felületes ítéletet mondjon a kijelentés okmányát képező szent irat szerzőségének kérdésében...“ (u. o. 89—90).

4. „Ha (Jézus) kortársai tévedtek volna abban, hogy *Mózes* volt a Pentateuchos szerzője, Urunk tudta volna ezt és kijavította volna tévedésüket...“ (u. o. 91—92).

5. „Ezek a pozitív bizonyságok nemcsak valószínűvé, de legtöbbször egyenesen szükségképpenivé teszik *Mózes szerzőségét*“ (u. o. 95).

6. „Mindez pedig nemcsak azt mutatja, hogy a munka (L i. a Pentateuch) *szerzője Mózes* volt, de azt is bizonyítja, hogy...“ (u. o. 96).

7. „*A Pentateuchos egyiptomi eredete és Mózes (sic!) szerzősége felől döntő* módon győz meg bennünket...“ (t. i. az egyptologia) (u. o. 132).

8. „... *a Pentateuchos összes problémáit és nehézségeit maradék nélkül és kielégítő módon csak a mózesi szerzőség feltételezésével oldhatjuk meg*“ (u. o. 235).

9. „...*ha még némely részről, vagy részekről be is lehetne bizonyítani azt, hogy a Mózes utáni időkből való... Nem jelentené azonban ez még azt, hogy a Pentateuchos maga mint egész, nem Mózesstől származik*“ (u. o. 47).

A bizonyítékokat még szaporíthatnám, de azt hiszem, ennyi is elég annak bebizonyítására, hogy Sípos 1938-ban már elfelejtette, amit 1935-ben írt. Ez a jobbik eset. De nekem egyenesen az a benyomásom, hogy itt Sípos egyik *legjellegzetesebb misztifikációjával* van dolgunk. Mert most — ellenére annak, amit 1935-ben írt — egyenesen megkísérli annak az *ellenkezőjét* bizonyítani, amit előzőleg állított. Az u. i., amit a 43. lapon a PMSz. 195. lapjáról idéz, az eredeti fogalmazásban csak a Papi kódex szerzőségére nézve engedi meg az esetleges idegen szerzőséget, de nem az egész Pentateuchra vonatkozólag. Továbbá az, hogy „íródeákjai és jegyzői is segítségére lehettek Mózesnek“ ,az eredetiben (PMSz. 94) nem azt akarja bizonyítani, mint amire itt (II. 43) akarja felhasználni, hogy t. i. nem Mózes írta ez egész Pentateuchot, hanem igenis arra, hogy ezek segítették őt abban, hogy Mózes írhatta az egészet. Sípos tehát itt már mellébeszél. Mellébeszélés az is, amikor azzal, hogy a Mózes *előtt* létező törvény- és elbeszélés-anyagra hivatkozik, ezt úgy akarja most feltüntetni, mintha ezzel szintén annak a

feltüntetése lett volna a szándéka, hogy a Pentateuch nem egészen a Mózes műve. Ez azonban rabulisztika, aminthogy a 40. kk. lapok semmi egyéb, mint egy hatalmas rabulisztika, amelyben olyan szerencsétlenül választotta Sípos a saját könyvéből az őt igazolni rendeltetett idézeteket, hogy azok pontosan az ellenkezőjét bizonyítják, mint amit ő akar velük bizonyítani. De egyszerűen ellene bizonyít Síposnak maga a könyv címe, mert ebből, hogy „A Pentateuchos Mózesi Szerzősége“ bajosan lehet mást kiolvasni, mint ami mellett különben kardoskodik is, hogy ő a teljes és korlátlan mózesi szerzőség alapján áll. Hiszen emellett vonultatja fel a Szent írás önbizonyoságtételét, amikor I. 115 ezt mondja: „A Szent Lélek pedig a Pentateuchosban mintegy százszor mondja azt, hogy itt a Mózes szavai, vagy írása van, tehát *nem* a Mózes kora után élő embereknek az írásai vagy szavai.“ I. 74 és 95 szerint pedig a Pentateuch mózesi szerzősége is: *Kijelentés*. És ha Sípos azt állítja, hogy ezt sem úgy értette, akkor hogy meri az Ótestamentum többi könyveit, Jézust és a Szent Lelket olyasmi bizonyítására felhasználni, amit ő százszázalékig nem úgy hisz, mint ahogy leír? Ezt nevezem azután a Szent Lélekkel való „hazardjátéknak!“ Hogyan: itt már „a Szent Lélek és Jézus sem jó exegeta“ — kérdezem vissza I. 183 alapján Sípost. És hogy állunk hát azzal a verbális inspirációval — kérdem Sípostól —, ha „betoldások“, „hozzáadások“ történhetek; ha a Pentateuch „egyes részeit régebbi vagy egykorú adatokból és okmányokból dolgozták fel“? (II. 43.) íme, most már azt is elismeri Sípos, hogy Deuteronomium 34 (Mózes halála) nem Mózes munkája. Hát akkor kié? Hol itt a verbális inspiráció logikus alkalmazása? Vagy úgy állunk, hogy az csak rámnézve kötelező? Vagy hogy Sípos az „Első Elvi Részben“ tudományos kérdésben is a verbális inspiráció alapján áll, a „Második Szaktudományi Részben“ pedig ezt elfelejti, helyesebben: feladja? Mert ez *nyílt feladása, Magadása saját elveinek*, amelyekre vonatkozólag pedig igen erősítette, hogy „ettől nem téríthet el bennünket erőszak, sőt fegyver sem!“ (I. 59.) *Ez azonban szaválás, üres szóhalmaz Síposnál, amely mögött nincsen meggyőződés*. Mert, íme, a Pentateuch mózesi szerzősége, amelyet nem is egy, hanem két könyvében is a leghatározottabban véd: így lesz egyszerre „*megszorítással*“ értendő (II. 40), holott *erről eddig egyáltalában szó sem volt* és így lesz a Pentateuch fennen hangoztatott, Sípos által a Biblia öntanúbizonyoságtételével, Jézussal

és a Szent Lélekkel is bizonyított mózesi szerzőségéből egyszerre ez az egészen bizonytalan fogalmazású tétel, hogy: a Pentateuch organizmusára vonatkozik a mózesi szerzőség (II. 40). Ezt azonban úgy hívják, hogy *visszatáncolás, elvek feladása és meghátrálás*. Mert kétfelé sántikálni nem lehet. Vagy-vagy! Ha pedig Sípos időközben — hogy miért, az nem tartozik ide — más belátásra jutott: *legyen erkölcsi bátorsága ezt megmondani és ne igyekezzék a dolgot úgy feltüntetni, hogy én akartam félrevezetni az olvasóközönséget. Én igenis állítom s ebből nem engedek*, hogy Sípos disszertációjában a korlátlan és teljes mózesi szerzőség alapján áll. Ezt védi az „Első Elvi Részben“ is. Csak a „Második Szaktudományi Részben“ igyekszikdöbbiti, a mózesi szerzőségre vonatkozó intranzigens álláspontját oda értelmezni, hogy ez „megszorítással“ értendő, vagyis, hogy a mózesi szerzőség „a Pentateuch organizmusra“ vonatkozik. Erről azután úgylátszik, megint megfeledkezik, mert a II. 49. l.-on olvasható saját idézete megint a mózesi szerzőség mellett bizonyít. Számomra egyébként nem újság az, hogy Sípos feladja előbbi elvi álláspontját, ha megszorítják. Ugyanígy adta fel elvi álláspontját a Pentateuchra vonatkozólag a sárospataki theol. m.-tanári vizsgáján, ahogy ennek közlésére dr. Zsíros József igazgató, szaktanár felhatalmazott. Pedig ott, egészen biztos, nem alkalmaztak ellene nemhogy „fegyvert“, de még „erőszakot“ sem! Ez *is hozzátartozik Sípos szellemi és erkölcsi habitusához*, éppen ezért engem nagyon hidegen hagy, amikor ő beszél nekem elvekről, hithűségről, Kálvinnól stb. Mert, hogy csak egyet mondjak, nem én — ahogy ő állítja —, hanem Sípos hazudtolta meg Jézust, a Szent írást, Szent Lelket és Kálvint is, amikor velük bizonyított egy olyan tételt, amelyet most önként felad. Még csak annyit ezzel kapcsolatban, hogy Sípos azt mondja, hogy *pozitív kritikus* sohasem állította a Pentateuch mózesi szerzőségét (II. 44). Nos, hát hagyjuk az újabbakat (Rupprecht stb.), csak említsük meg — megint csak Sípos után (I. 124) —, hogy *Kálvin* ezt mondja: Ex. 31: 18-nál, hogy: „Mózes az öt könyvet nemcsak az Isten Lelkének a vezetésével írta, hanem Deus ipse ore ad os loquendo suggesterat“ (Corp. Ref. LIII. 79). És legvégül — ha már így áll a dolog — kérdezze meg Sípos önmagától is, amit ellenem szegezett: „Prédikálhatom-e azt, amit nem hiszek?“ (I. 187). Ha ilyen komoly dolgokkal tréfálni lenne szabad, azt mondanám, hogy Sípos, íme, kezd hajlani a „modern“, „raciona-

lista“, „radikális“, „liberális“ „atheista“ stb. kritikai irány felé, mert, lám, nem elég, hogy feladja a Pentateuchra vonatkozó előbbi, az osztatlan szerzőséget valló elvét, hanem végül még Kálvint is megteszi „történelemkritikai alapon álló exegetának“ (II. 119). Hát ki értette meg jobban Kálvint? Ő-e, vagy én?

SÍPOS EGYÉB VÁDJAI ELLENEM ÉS AZOK CÁFOLATA.

Most még csak Sípos néhány ellenem felhozott vádjára, vagy köztünk felmerült vitás pontra vonatkozólag szeretnék röviden reflektálni. Röviden azért, mert olyan természetű dolgok, amelyekkel kapcsolatban vagy nem érdemes Sípossal hosszabban vitatkozni, mert meggyőzni úgy sem lehet; hiszen olyan mesteri torzításokkal állította be a dolgokat, hogy nem is engedheti magát meggyőzni. Vagy pedig olyan dolgokról lesz szó, amelyre nagyon röviden megadhatom a feleletet. A fontosabbak, lehetőleg lapszámszerinti sorrendben a következők:

1. Sípos azt állítja, hogy önmagam „hazudtolom meg és kelepcebe kerülök“ (II. 35) és „vereséget szenvedek a stíluskritika terén“ s ezért más térre menekülök“ (II. 36). Az igazság pedig az, hogy *nem volt mi és ki elől menekülni*, mert üres és tudománytalan volt Sípos disszertációja. A két ellenem írt kötetében pedig a tájára sem jött a Pentateuch kritikai problémáinak, így hát nem tudom, hogy mi elől kellene menekülnöm? Mert milyenek Sípos híres stíluskritikai megállapításai? Ilyenek: „A Deuteronomium a nép nagy tömege számára népies stílusban megírt népszerű könyv volt“ (PMSz 153 és II. 37). Ilyenek előtt tegyem le a fegyvert? Szomorúan látom, hogy Sípos még azt sem tudja, mi a stíluskritika?

2. *Rámfogás* és az Igazság és Élet III. 17. lapjain írt szavaimnak a teljes félrecsavarása, amit Gen. 36: 31-gyei kapcsolatban mond a II. 85. kk. lapokon. Én sehohsem állítom, hogy ez a részlet JE-ből származik. Ezt Síposnak, ha szakember lenne, már abból is látnia kellene, hogy nekem láthatólag az az álláspontom, hogy Gen. 36: 31—43, I. Krón. 1: 43—54-ből került oda. Utóbbi helyen pedig a legelmaradottabb kritikus sem fog soha J-t, vagy E-t keresni, mert ott legfeljebb a P. C hatásáról lehet szó. Visszautasítom tehát, hogy bizonyító anyagomat „szerencsétlenül és tudatlanul választom“, hogy „tudásommal a múlt században bandukolok“ (86—87) stb. A Kr. e.

9. századba pedig egyszerűen azért helyeztem, mert még az olyan konzervatív tudós is, mint G. Ch. Aalders (Chr. E. IV. 549), azt mondja erről a helyről, hogy ennek a királyság kialakulása *után* kellett keletkeznie. Hajszázhasogatás tehát azt mondani, hogy ennek rögtön a 10. században kell keletkeznie. Ráadásul még következtetni belőle, hogy nem vagyok tisztában a héber kronológiával: (II, 90.) egyenesen abszurdum. Egy tekintetben elismerem, hogy felettem áll Sípos. S ez az, hogy tud: befeketíteni, misztifikálni, gúnyolni és az ember becsületébe gázolni. De erre a szomorú és kétes térre én sohasem fogom sem őt, sem mást követni. Az ilyen és ehhez hasonló rágalmak tömegestől olvashatók Sípos nekem írt ú. n. válaszaiban. *Döbbsentse majd rá az ezekben elkövetett súlyos igazságtalanságokra egy csöndes órán Sípos Istvánt a mindnyájunk szívét ismerő Isten.*

3. *Nem igaz, hogy behódoltam* Sípos Gen. 14-ről írt érveinek (91). Idevonatkozó állításaimat fenntartom s én ezt a fejezetet Síposnak a modern kritika ellenkező álláspontjára való utalása ellenére is, Sellinnel a Kr. e. 14. századból való kanaanita eredetű emlékiratnak tartom, amelyet Dávid Jeruzsálem elfoglalásakor kerített hatalmába. (E. Sellin Einleitung i. d. AT. 4. kiad. 1925. 30. lap.) Tehát az sem igaz, hogy „mid-rasnak“ tartom ezt a fejezetet (92).

4. Azt, hogy az ember a *héber szöveget*, illetőleg Kittel Biblia Hebraicáját használja épúgy, nem szükség „csendes elhallgatnom“, ahogy Sípos rámfogja (93), mint azt, hogy a Károli Bibliából idéz valaki. Ez szakemberek közt magától értetődik. Csak Síposnak nóvum annyira, hogy ezt neki külön is meg kellett volna említenem.

5. Sípos felszólít arra, hogy cáfoljam Yahudát. Yahudát én nem cáfolom, nem *is lehet a feladatom*. Elég cáfolat ránézve az, hogy bizonyítékai alig találnak valami kis visszhangot az 1929 óta megjelent Genezis kommentárookban. S hogy Yahuda munkája „kísérlet“ maradt, azt állom, mert, íme, Sípos is elismeri, hogy nem folytatta munkáját az Exodus—Deuteronomiumra. Én a Gesenius—Buhl nyelvészeti apparátusát százszor értékesebbnek tartom, mint Yahudát, mert az márka. Yahuda pedig soká, vagy sohasem lesz azzá.

6. Amikor én az IÉ. 16—17. lapjain felsorolok csakúgy nagyjából néhány olyan problémát, amelyek a modern kritika szerint a források különbözősége mellett bizonyítanak s amit ő szószerint át is vesz (69—70), akkor erre azt mondja, hogy

ebben „egyetlen értelmes kijelentés“ van, t. i. az, hogy 6 a Pentateuch mózesi szerzőségét bizonyítja — a többi „*loquátlan*“ és „*modern kritikai fikció*“ (70). És ennek az embernek theol. m.-tanári oklevele van? Aki a modern kritika herkulesi munkájára azt mondja, hogy „értelmetlen“ és „fikció“. Most már igazán *kezdem magam szégyenleni*, hogy nekem is theol. m.-tanári képesítésem van — mint Síposnak.

7. Az *igazság kedvéért* meg kell mondani, hogy *nem végezték el sokan* a „modern kritika fikcióinak“ szétszedését, ahogy Sípos állítja (70). Ő azonban nagyobb biztonság kedvéért *egy*et sem említ a sok közül! Csak megpróbálták (Hávernick, Keil, Rupprecht, Möller stb.), de *nem* sikerült! Ez az igazság! Hogy ő maga mikép járult hozzá „e légvárak aláásásához“ (70), az előttem is titok marad, pedig Zsíros József kollégámon *kívül* azt hiszem, én ismerem legjobban Sípos könyvét.

8. *Nem igaz*, hogy a racionalista felfogás szerint a „próféta nem lehet jövendőmondó“ (72). Ez Sípos egy kedvenc misztifikációja. Én nem vagyok ugyan racionalista, ha Sípos ezerszer állítja is rólam — s ezért azt mondom, hogy a profétánál a hangsúly *nem* a jövendőmondáson van. A jövendőt ők csak azzal kapcsolatban tudják, hogy az a szerint alakul, hogy a nép, amelyhez küldettek: visszatér-e az Úrhöz, vagy nem? Eszerint lesz pusztulás, vagy áldás az a jövő. De a proféta első feladata: „eltéríteni a népet az ő gonosz útjáról“. Ezt így mondja Isten Igéje Jeremiás 23 : 22-ben.

9. Teljesen *tudománytalan* Num. 24: 17-tel kapcsolatban a 84. Dicséretre és a karácsonyi fényre hivatkozni (73). Mert ez *messiási* jövendölés, az egyházi, szerintem is nagyon tiszteletreméltó tradíció felfogása. Erről elismerem, sőt magam is vallom, hogy lehet a testimonium Sp. Sancti bizonyágtétele a lelkemben, de nem a locus tudományos exegézise. S a professzornak kötelessége tudományos vitában a tudományos exegézis alapelveihez ragaszkodni.

10. *Nem igaz*, hogy el akarom az útból hárítani, félre akarom ismerni és semmibe akarom venni az írásban mindazt, „ami benne theologiai, tehát éppen a legspeciálisabb isteni kijelentésben elem“ (103). Ez nem áll! Én nem ez ellen tiltakoztam, hanem azt követeltem, hogy a történeti évrre történetivel és *ne* theologiaival válaszoljon Sípos. Ez a kettő nem egy! Ugyanezt kell mondanom a 104. 1. első bekezdés dült betűire és a 105. 1. első soraira. Nincs hiba — ne aggódjék Sípos — a

mérlegem körül, csak én nem keverem össze azt, ami arany a hipotézissel, a hitet a tudománnyal.

11. Azt, hogy én nem tartom *pia fretusnak* a Deuteronomium megtalálását, hanem tényleges megtalálásnak, már megírtam a Sípos által sokat emlegetett Jeremiás dolgozatomban (Theol. Szemle I. 414). Ha Sípos nem a sajtóhibákat vadászta volna nálam, akkor ezt is megtalálta volna. De* csodálkozom Síposon, hogy ezzel kapcsolatban meg azt veszi tőlem rossz néven, hogy nem akarom meghamisítani a Szent írást.

12. Ha Síposnak az a felfogása, hogy „a pozitív kritikának joga van... teljesen *önállóan és függetlenül* minden más elmélettől dolgozni“ (136), akkor maradjon a maga körén belül és ne ártsa magát a wellhauseni kritika eredményeibe. De ha beleártja magát, akkor álljon ki a sánkra és ne bújjék „elvek“ mögé, amelyek kényelmes *asylum ignoratae*-t képeznek számára.

13. Egyike a legkörmönfontabb misztifikációknak, amikor a 173. kk. lapokon Deut. 26: 5 alapján azt akarja kimutatni, hogy *nem tudok héberül*. Megnyugtathatom Sípost, hogy megnéztem a héber szöveget és Károlit is.

Azt mondja, egészen hazug vád, hogy ő a Károliból idéz 1. Nos rektifikálok: Nem Károliból, hanem *a levegőből*, de semmi esetre sem az eredeti szövegből idéz, amikor Deut. 26: 5-ben „vándorló“-t fordít és nem „veszendő“-t. Válasszon, mi kedvesebb neki az, hogy azt mondtam, hogy a Károliból idéz, vagy hogy most azt mondom, hogy a *levegőből* fordít. 2. Én megnéztem Károlit, mert ha nem néztem volna meg, nem állítottam volna, hogy a „veszendő“ a helyes fordítás, mivel a Károli megnézése *nélkül* az „óbért“ fordíthattam volna „pusztuló“-t, gyarló“, stb.-nek is. 3. Megnéztem a héber szöveget is, de én tudom, — ha Sípos nem tudja is, hogy a cholem pontot *mindig* hosszú ó-nak kell olvasni, még akkor is, ha nincs mellette a mater lectionis vav. Csak valami kis árnyalatbeli különbség van a vavos cholem és a nem vavos cholem kimondása közt, de az minden esetre: hosszú „ó“. Mert a rövid „o“ jelölésére a qamec chatuf szolgál kivétel nélkül *mindig*. Tehát szándékosan írtam „óbért“- és „óbéd“-et, mert az első mássalhangzó fölött *nem* „egyszerű rövid cholem magánhangzó van“, ahogy Sípos állítja, hanem cholem. És nincs „rövid cholem“ és „hosszú cholem“, hanem csak cholem s az mindig csak: hosszú ó. Sípos itt összezavarja a scriptio plena és defectiva eseteit, aminek ide semmi köze. Az „óbér“ s az „óbéd“ is két rendes qal participium activi forma,

amelyben — ezt az alaktanból tudnia kellene — nagyon ritka az ú. n. scriptio plena. A vav használata csak ott indokolt, ahol a vav egy előtte álló „a“-val előbb diftongusba (au) s utána hosszú ó-ba egyesül, pl. javm-ból — jaum — jóm. De ha vav nélkül írom defektíve, akkor is „jóm“ és sohsem: „jom“. 4. Megáll az eszem, hogy hogy képes ráfogni, hogy én az „'abad“ és „'abar“ grafikai képeivel nem vagyok tisztában? — Azért mondja ezt, mert nem mondtam meg neki külön is, hogy vigyázzon, mert az egyik az alefes „abad“, a másik az ajinos „abar“ gyökből ered? „Máskor“ majd a „theol. magántanár!“* először az írás-olvasásra fogom előbb figyelmeztetni, hogy ha már ő nem tud olvasni ne igyekezzék *ráfogni másra*, hogy az sem tud. És „Deut. 26: 5 óbérját“ (174) már csak azért sem fogom semmiképpen sem összetévesztetni „az ajinnal kezdődő óbér-ral“, mert *Deut. 26: 5-ben sohasem is állott „óbér^{il}“*, ahogy Sípos írja (II. 174), hanem „óbéd“ — van ott. Ezt sem nézte meg Sípos és volt lelke óriási gúnyolódást végezni (174) olyasmi fölött, amit én nem állítottam, de nem is állíthattam, mert csak az ő felületes s engem mindenkép bepiszkolni igyekvő fantáziájában van „Deut. 26: 5-ben óbér“. Én akkor is, most is megnéztem a szöveget. így tehát Sípos koholt alapokra felépített, átlátszó célú gúnyolódását *kereken visszautasítom*. A „tévedés“ tényleg „óriási“. De nem az én részemen. És közel húszévi tanári munka után még a legelkeseredettebb ellenségemnek sem nagy esélye van arra, hogy elhitesse rólam, hogy nem tudom az „'abad“ = elvész és az „'abar“ = átmegy ige közti grafikus különbséget. — Ami pedig az 'abad további fejtegetéseit illeti, hogy a szótárak neki adnak igazat, *ennek ellenkezőjét én sehol sem állítottam*. Én csak azt mondtam, hogy Károliban „veszendő“ van. De a Gesenius—Buhl-szótár 17. kiadása alapján állítom, hogy az „'abad“ gyök elsődleges jelentése a sémi nyelvekben mégis a „veszni“, „pusztulni“ kellett, hogy legyen, mert a moabita, arám és assyr nyelvben, továbbá az arabban az V. ige törzsben a gyöknek mindenhol ez a jelentése: elpusztul, illetve elpusztítatik.

Egyébként kár a szót szaporítani afölött, hogy tudok-e héberül, vagy sem? Mert a kollégáim és minden hazai és külföldi szakértő előtt, akik ismernek, ez vitán felül áll. Sípost pedig úgy sem fogom tudni meggyőzni.

De azt meg kell mondanom, hogy Sípos jobban tenné, ha az én hibáim keresése helyett *theol. magántanár létére végre*

megtanulna már olvasni. Két gyönyörű példáját szolgáltatta u. i. a „szaktudományi részben“ is, hogy a héber olvasás alap-elemeivel nincsen tisztában. Az egyik példa 77. 52.-on van, ahol Ex. 1: 16 „obnajim“-ját = szülőszék kétszer is „ábnajim“-nak írja át. A PMSz II. 52. lapján még nincs baj, mert ott héber betűkkel idézi ezt a szót. De itt már ki kellett mondania, mert átírta és megtörtént a hiba, amely helyrehozhatatlan, mert az már igazán elemi dolog a héberben, hogy a qábec hangsúlytalan zárt szótagban mindig rövid „o“-nak hangzik. A szó alapformája különben is egy, a singularisban elő nem forduló „oben“ szó. A másik példát II. 233 produkálta önmaga ellen Sípos. Engem szigorúan megró, hogy: „De ugyanígy minősíthetetlen átírás a 659.1. vatasab szava is (t. i. az én egyik régi dolgozatomban), ahol Kállay újra nem ismeri fel a dages fortét, sőt a két qábec helyett ezenkívül még patachot is írt. A helyes átírás: vattásábh (sic!) lett volna.“ Nos hát tudja meg *a theol. magántanár*, hogy a helyes átírás: *vattásob* lett volna, mert az ajin-vav igék qal imperfectumában az „ú“ vav consecutivum imperfecti után a hangsúly áthelyeződése miatt „o“-ba megy át. Sípos ezt a primitív olvasási szabályt sem tudja, s mihelyt olvasni kell, azonnal baj van! S még ő mondja nekem, hogy ez bizony „a legelvitathatatlabb és legvaskosabb tudatlanság“! (233.) Honnan veszi Sípos az erkölcsi bátorságot az ilyen kijelentésekhez, azt nem tudom? De azt most már magam is látom, hogy igaz az, hogy Sípos sárospataki magántanári vizsgáján — ahogy ennek elmondására dr. Zsíros József szaktanár szintén felhatalmazott, Sípos hébernyelvi tudása nem ütötte meg egy átlag II. é. theologusét. Én ezt már két éve tudom, de nem használtam fel, mert nem szokásom ilyenekkel operálni. Most azonban, mikor látom azt a mérhetetlen rosszindulatot, amellyel Sípos a sajtóhibáimra épít fel gúny-kolosszusokat és merő misztifikációkat, önkéntelenül kikíváncozott belőlem ez a dolog, mert az, hogy Sípos tudja, hogy ő nem tud héberül és ennek ellenére így beszél, szintén hozzá tartozik az ő lelki és erkölcsi habitusához.

S ha már a héber nyelvi hibák felsorolásánál vagyunk, én jól tudom azt is, hogyan kell a több birtok egyesszám 2. személyű hímnemű suffixummal ellátott neveket *kiejteni*. Én azonban az inkriminált helyen nem kiejtettem, hanem *átírtam* a szót. És ez két különböző dolog! Sőt azt is tudom, hogy a jód a singularisban *nem mater lectionis* — ahogy *ő tévesen* mondja —,

hanem a status constructus eredeti „aj“ végződésének a maradványa. A svá kvieszcens kiejtését is tudom, de *átírt* szövegben ki kell írnom ott is, ahol nem ejtem. Még csak a 229—230. lapokon nagy gúnnyal tárgyalt „dábhár jöhowáh“ kifejezésre térek ki. Ez is és a *többi* héber szóban levő hiba is: sajtóhiba. A debreceni Városi nyomda pedig, ahol készült az a nyomás, amilyen kitűnő nyomda egyébként, olyan rosszul van felszerelve héber betűanyaggal, amin nem lehet csodálkozni. Nekem pedig más nyomdához mennem nem lehetett, mert a Theol. Szemlét ott nyomták. Szakszedő nincs. Magam is kimentem a nyomdába segíteni a szedőnek, de hiába, mert nem volt betűanyag. Így azután mivel tudtam, hogy szakprofesszoraim az ilyen elemi hibákból, mint ez is, vagy az, hogy a vég-mém helyett számekeket szedett a szedő, biztosan látják, hogy nyomdatechnikai okokról van szó, nem is erőltettem a korrektúrát, mert hiába is lett volna, ha nincs megfelelő betűanyag. Ez az oka a hébernyelvi hibáknak, amelyeket Síposnak, ha csak egy kicsit is szakember, észre kellett volna vennie.

14. Az *arabra* vonatkozólag ennyit. A „basarum“ (237) nyilván sajtóhiba, amelyen szakember fenn sem akad. A „basarun“ első jelentése a Gesenius—Buhi-szótárban: Haut (d.urspr. Bedeutung). A Fr. Delitzsch után idézett arab közmondásról pedig száz lépésről is látszik, hogy vulgáris arabul van idézve és nem a Korán nyelvén. Abban pedig a fatha adott esetben „e“-nek is hangzik. Ezt is tudnia kellene az „öt világrész legjobb sémi filológiai doktorának“, ahogy azt ő magáról II. 196 „szerényen“ bejelenti. S bizony — mi tagadás benne — ezek az arab tájszólások százával élnek Keleten, függetlenül attól, hogy Sípos hajlandó-e „normának“ venni őket vagy sem? Hogy a „fatha“ sokszor hangzik „e“-nek megtudhatja Sípos minden arab nyelvtenből, pl. Harder: Arabische Grammatik Heidelberg, 1921. 9. lap.

15. A *Kálvinnal kapcsolatos misztifikációiét* (237) s azt, hogy én „le akarom kritizálni“ Kálvint: egyszerűen visszautasítom. Visszautasítom azt az ízetlenkedését is, amelyet a „Kálvin és Kálvinizmus“ c, fakultásunk által 1936-ban kiadott jubileumi emlékkönyvbe írt dolgozattal az I—II. kötetben lépten-nyomon művel.

16. Kereken *tagadom, hogy* engem valaha is „bosszúszomj“ vezetett volna Sípos ellen (254). Sok gyarlóság van bennem, de bosszúálló nem vagyok. Sem Sípossal, sem mással szemben.

Nekem *bizonyítanom* kellett, mert Sípos a Református Életben nekem rontott, mielőtt második kritikámat megírhattam volna. Ha nem teszi, nagyon simán ment volna minden. Az igazságot megmondtam volna neki akkor is, de *más* formában. És bizonyos dolgokat nem vittem volna a nyilvánosság elé. De ő provokált s nekem válaszolnom kellett. A latin dedikációt sem azért vontam *bele*, mert minden áron akadémikusodni akartam, hanem, mert éppen *ennek* kellett volna teljesen kifogástalannak lennie. És ha valahol, akkor a dedikációban *ne* legyen sajtóhiba! Ez elemi udvariasság. És a latin igeragozást sem lehet angol udvarisáigi formához hozzáköszörülni (257).

17. Az sem áll, hogy Sípos *helytelen forráskezeléseit* azért láttam olyan súlyosnak, mert vele „*ellenkező* elvi állásponton“ vagyok (262). Az ilyesmiben, amikor idegen források szabálytalan használatát látom, sem engem, sem mást nem befolyásolhat az, hogy a másik milyen elvi állásponton van. Ez Sípos részéről megint azt célozza, hogy ő elvei mártírjának tekintessék, holott a mártír tisztas nevéből igen-nagyon messze volt és van most is.

18. Sípos további *naivitásokat* kér (263). Tessék! Izrael Egyiptomban házakban kellett, hogy éljen, mert Egyiptom folyton úgy szerepel, mint a szolgálat „háza“ (PMSz. 149). — A II. Kir. 22-ben említett törvénykönyvben „a valódi mózesi törvény igazi felfedezését kell látnunk“ (u. o. 166) — Mózesnek „meg kellett ismételnie tanításait a különböző csoportok előtt... Ezt a történeti helyzetet őrzi szerinte a Papi Codex (u. o. 195). — Lev. 25 a mózesi kor viszonyaiba illik bele (198). — A 205. 1. első bekezdése is naiv beállítása a komoly, történeti anyagnak. És naivítás Sípos egész felfogása, hogy idehaza nem ismerjük azokat a forrásokat, amelyekre ő jónak látja lehetőleg nem szabatosan hivatkozni. — Azt pedig hogy pl. G. Ch. Aalderst is degradálja a maga naivitásának a fedezésére, szintén *misztifikációnak* ítélem részéről, mert Aalders a Sípos által idézett helyen csak azt mondja, hogy „egy Mózes *után* élő szerző a Mózes által hátrahagyott anyag és pedig ennek utazási naplója és törvényei... alapján készítette a birtokunkban levő hatalmas történeti művet“. Ez pedig egészen más, mint Sípos általam kifogásolt, Ravenből vett naivitása.

19. *Misztifikál* és pedig *tudatosan* Sípos akkor, amikor (II. 214) azt állítja rólam, hogy a Czeglédy—Hamar—Kállay-féle Bibliai Lexikon szerkesztésében csak kisebb jelentőségű

munkát bíztak reám (214). Sípos nem olvasta, illetve elhallgatja a Bibliai Lexikon *előszavát*, amelyben olvasható, hogy csak az F—M-betűs címszavaknál dolgoztam 2½ ívnyit, mert „sajnos a másik két szerkesztővel való együttérzése és hiánytalan baráti készsége ellenére sokoldalú hivatalos elfoglaltsága gátolta a további közös munkában“. Az 1930—31. tanévben u. i. dékánja voltam fakultásunknak s ez mindent megmagyaráz.

20. Az „*'ammi*“-*ra* vonatkozó felfogásomat Sípos (198) támadása ellenére is fenntartom. Én ebben a Gesenius—Kautzsch grammatikája 28. kiad. 90. § *k*) pontja alapján állok, ahol Sípos is elolvashatja, hogy mi van írva a chireq compaginis-ről. Ez vonatkozik az „*i*“-re általában s így az „*'ammi*“-*ra* is. Azzal pedig, hogy az „*'am*“ nem fordul elő a Gesenius—Kautzsch grammatika 96. §-ában, ne érveljen ellenem Sípos, hanem fedezze fel végre, hogy az „*'am*“ nem rendhagyó főnév, mert a nevezett §-ban csak ezek vannak felsorolva. Nekem igazam van. Visszautasítom tehát azt, hogy „botránkoztató módon hazardírozok“ (204).

21. Természetesen nagyon jól tudom én is, hogy a Septuaginta hexaplaris fordítása és a syr hexaplaris verzió nem egy és ugyanaz és ismerem a Kittel: Biblia Hebraica siglait is. Pedig ő ennek ellenkezőjét iparkodik reám fogni (185. kk.). Én azonban azért nem idéztem egész pontosan a kritikai apparátust (bár még ezen is lehetne vitatkozni), mert számomra ez a kérdés úgysem a szövegkritikai apparátuson (LXX. hexaplaris verziója stb.) fordul meg, hanem eldöntötte azt vallástörténeti álláspontom. Hogy így van, bizonyítja az, hogy a két, jegyzettel el sem látott helyen és kirekesztettem a „főpap“ szót, épúgy, mint II. Kir. 23: 4-nél, amelyről most szó volt.

22. Tagadom, hogy „*Mahler Ede: Ókori Egyiptom Budapest, 1909*“ c. munkáját „még pontosan lemásolni“ sem vagyok képes (276). Azt pedig ugy-e megengedi nekem Sípos, hogy a könyvet és íróját mégis csak jobban ismerem, mint ő, mert — amire büszke vagyok — két évig voltam Mahler Ede tanítványa is a budapesti egyetemen. Sípossal *ellentétben* nekem az a felfogásom, hogy e csakis nagyon jó könyv „általános bevezetése“, 1—4. és 8. fejezetei bőven adtak volna anyagot, hogy „listájába“, de sőt *dolgozatába* is belevegye már csak azért is, mert Mahler Ede 1. magyar, 2. világtekintély. A Mahler idézésével kapcsolatos „botlásaimon“ való kicsinyeskedései felett pedig csak mosolyogni tudok. Sok ideje volt Síposnak!

És hogy miért „legkíméletlenebb önleplezés“ (277) az, hogy Mahler könyvének Sípos által való elhallgatását megemlítettem: rejtély marad számomra (277).

23. Síposnak *német tudásom* bírálatára felhozott „szemléltető anyagára“ (II. 341. kk.) ez a megjegyzésem: az első Cornill fordításom kritikája tiszta szórágás; a második Cornill-fordításomnál melléfogott, mert az 56. jegyzet helyett az 55-iket fordította le. Pedig egymás mellett van a kettő és csak kifejezett rosszindulat kell hozzá, hogy az ember egy sorral ne olvasson tovább, hanem tudatosan rosszat állítson. Ilyen szisztéma mellett nem érdemes az ilyen érveléssel sokat foglalkozni, hanem Sípos valamennyi ilyen irányú megjegyzésére az a válaszom, hogy *német nyelvtudásért kevés emberhez mennék el idehaza*. Síposhoz pedig soha. Hogy Sípos engem itt is „botrányosan tudatlannak és tudománytalannak“ tart, az engem egy csöppet sem aggaszt. Sőt akkor lennék szomorú, ha német tudásom azon a fokon állana, ami az ő idézeteiből kiviláglik.

SZEMELVÉNYEK SÍPOS „KOMOLY REFORMÁTUS STILUS“-ÁBÓL.

Lenne még igen sok olyan megjegyzésem Sípos könyvével kapcsolatban, amit így kellene kezdenem, hogy „nem igaz“, vagy „misztifikál“ stb. De elég volt ebből ennyi!

Visszapillantva most már Sípos válasza mind a két kötetére, nyugodtan elmondhatom, hogy Sípos egyetlen fontosabb vádját, sem pedig önmagát védő argumentumát nem hagytam megemlékezés nélkül. Ami vádat rám költött, azt mint valótlanat beigazoltam és megcáfoltam, az ő védekezéseinek helytelen és elégtelen módjára szintén rámutattam. *Sípos engem sehol sem győzött le és sehol sem győzött meg. Én minden állításom fenntartom ellene továbbra is, mert védekezése semmitmondó, érvelése nem a tárgyra tartozó, módszere zavaros és kapkodó, önmagát ismétlő és ellenmondó. Rendszert pedig alig lehet benne felfedezni.*

Egy azonban kétségtelenül van benne. Az, amit *Sebestyén Jenő* az I. kötet előszavában (I. VI. lap) „*komoly református stílusnak*“ nevez. Nem mulaszthatom el, hogy olvasóimnak egy csokorra való szemelvényt ne mutassak be ebből a „stílusból“, amelyre ismét csak *Sebestyén Jenő*, az előszóíró azt mondja, hogy „a személyeskedés helyett a meggyőződés által diktált

határozott hangon ugyan, de mindenkor elvi alapon állva igyekeznek megfelelni ellenfeleinknek“ (u. o.).

Az I. kötet még aránylag szelíd etekintetben, mert ott csak ilyeneket találunk egyenesen nekem címezve: „protestáns keresztlevelű, de hitetlen, radikális és racionális elveket képviselő“ kutató vagyok (67), aki „nem fogadom el az inspirált Újszövetséget“ (69); vakmerően ellene szegülök az írás tanításának (69) és mikor hitről beszélek, az csak „képmutató szólam“ részemről (72), én magam gyártok „fenséges hitfogalmakat“ (78); „álkegyeskedő“ vagyok (80); az én állításom „az Igével homlokegyenest ellenkezik“ (105) s amikor az üdvösségre helyezem a súlyt, az „bibliaellenes és antireformátus“ (122); meghazudtoltam Mesteremet, a Krisztust (183—184), aki nem is hozott számomra üdvösséget (128) stb.

De vannak benne ilyen hangok is: „Kállay képtelen és értelmetlen logikai akrobatikája“ (72); „álfarizeusi műfogás“ (75); K. a legbotrányosabb dogmatikai tudatlanságot árulja el“ (76); „Kállay-féle szíren hangok“ (153); „itt kilóg a lóláb“ (150); K. autopistiája „saját magát meghazudtoló karikatúra, csalás, ámitás, a tévelygő emberi elme torzszülötte“ (167); „micsoda szellemi erőlködés torzszüleménye“ (170); „ez a beszéd badarság“ (175); „visszaküldjük a feladóhoz, nem fogadjuk el“ (175). De hát ez csak az „Első Elvi Rész“ volt.

A „*Második, Szaktudományi Rész*“ már határozottan *hala-dást* mutat ezen a téren. Miután ugyanis kijelenti, hogy „ellenfelünket bántani, személyében támadni soha a legkisebb okunk, vagy jogunk nem volt“ (II. III. lap) ugyanazon a lapon kijelenti, hogy én a Biblia szavaira azt mondom, hogy „azok holmi csalo impostor interpolator frázistárházából valók“ (ilyet én sohasem mondtam, ezt talán mondanom sem kell!). Következő kijelentései: „Kállaynak mint szaktudósnak s így mint nyilvános egyetemi tanárnak“ (3) szólnak. Tehát: „Kállay fanatikus racionalista“ (4), „szenvedélyesen vallott, hitetlen elvekből táplálkozó előítéletei“ (5) vannak; Sípos értekezését Kállay öntudatosan félremagyarázta (5); öncélú, öröktagadása a Sátán módszere és szelleme (10); Kállay „mohóságában elfelejtett bepillantani könyvembe“ (30); Kállay „vaskos valótlanságokat mert leírni“ (30); vádjai „alaptalanok és megtévesztőek“ (31), ezért „Kállay saját magát hazudtolja meg“ (33); „ez a hintapolitikás módszer (Kállayé) önmagában hordja ítéletét“ (36); „Kállay ismét le akarja tagadni a valóságot“ (54); „Kállaynak

először tisztába kell jönnie a középiskolák stiliztikájának első meghatározásával: mi a stílus“ (55). Kállay valótlansággal traktálja az olvasóközönseget és „vaskos rosszakarattal“ írt (59.); „K. a legkisebb lekiismeretesség és a legcsekélyebb jószándék nélkül“ dolgozott (61); K. dilettáns okoskodása csődöt mondott (65); K. „alaptalanul vádolt és valótlanságot állított“ (78); K. „áfiummal egyszerűen lépre akarta csalni a magyar olvasóközönseget“ (82); K. kritikája „tudóskodó fennhéjzás és eredménytelen levegőharc“ (82); „kilóg a lóláb“ (84); „K. érvelését karikatúrává teszi...“ (86); „K.-nak nincs tiszta képe arról, amit beszél“ (90); „K. pontosan a rám erőszakolt logikai kényszerzubbonyt akarja ráhúzni“ t. i. Sípos érveire (96); „a tévedés“ szót Kállayra vonatkozólag nyugodtan a „tudatlanság“ szóval cserélhetjük fel (109); „K. nemcsak hogy fogadatlan, hanem tudatlan prókátornak bizonyul“, „botránys tájékozatlansága“ van... „önművelését teljesen elhanyagolja“ (125); K-nál „tájékozatlanság és tudatlanság minden téren: rosszakarattal és valótlanságokkal telt vádakkal párosulva“ (127); „vaskos dilettantizmusa nem talál mentséget“ (127); „K. strucc-szemüvegen ítél meg mindent“ (136); a lóláb letagadhatatlanul kilóg (138). Erre én csak — közbevetőleg — hadd jegyezze meg annyit, hogy nem tudom, miért szereti Sípos annyira a „lólábat“, hogy már harmadszor idézi? — K. vádjának legfőbb kovácsa ismét a saját rosszindulatú fantáziája volt (139); K. a maga álláspontját is botránys felületességgel ismeri (144); K. „tudományosan hazardíroz“ (158); „K. a legpregnansabb módon mutatja be előttünk egy mesterét is túlszárnyalni akaró késői epigon karikatúrisztikus típusát“ (161); K. vádja „egyenesen hazug“ (173); „botránysan hiányos a héber tudása“ (174); K. „nyakló nélkül élő és dolgozó ember. . . alaptalanul rágalmazott“ (176); K. „logikájának nyakatekert következtetései minden értelmes ember előtt csak nevetség tárgyai“ (183); „ez a bölcs megállapítás pedig származik egy magyarországi Kállay nevű egyetemi tanár úrtól“ (198); „továbbképző tanfolyamra kell berendelni az összes héber tudósokat Debrecenbe, Kállay felügyelete alá“ (200); „emellett az utalás mellett nem lehet elfülesni“ (t. i. nekem a Síposé mellett) (203); „K. itt is, mint másutt is, megbotránkosztató módon hazardírozott“ (204); „vaskos tudatlanság“ (204); „meg gondolatlan és dilettáns ítéletet mondott ki K.“ (207); „K-nak jobb lett volna tévedését fiatalabb korában kipróbálni, talán

nem háramlott volna ekkora szégyen a magyar református theologiai... irodalomra“ (212); „K. nem volt okos módon tisztában, hogy mit csinál és mit ír és ma sincs tisztában a héber nyelv elemi követelményeivel“ (214). Hadd vetem közbe megint: hogy képes ezt éppen Sípos megállapítani, aki — láttuk fentebb — még olvasni sem tud! — „K. szaktudásának un-intelligens“ volta van (214); „rosszakaratú dilettantizmus“ van benne (216); „K. elfelejtett gondolkozni“ (218); „ez (K.-nál) a héber nyelvben való analfabétizmus netovábbja“ (229); „K. tudatlanságát kimeríteni nem lehet“ (231); „K. nem tudja a héber szót kimásolni, talán el sem olvasni...“ „közönséges átmásolásra sem képes“ (235); csúf gúnyolódást művei Káldindolgozattal is többször, pl. 238, 240; „K. évről-évre a tévedést és tudománytalanságot terjeszti“ (242); „primitívség és tudatlanság, amivel Kállay tanítja a héber nyelvet kathedrájáról“ (244); „K. legvaskosabb szaktudományi dilettantizmusa“ (245, 250, 251); „K. rosszakaratának méhe kifogyhatatlan... szégyen nélkül szüli gyermekeit... beteges szenvedéllyel egyenesen a szégyenpadra akar ültetni“ (t. i. én Sípost) (254); K. „hazug történelmi alapot költött“ (255); „K. a komoly kritikát karikatúrává süllyesztí és gyermekes fogások idomtalan játékává degradálja“ (258); sajtóhibáimon így gúnyolódik: „K. raccsol, hebeg, dadog“ (259); „K. beállítása hazug és megtévesztő“ (264); „vaskos tudatlanság“ (265); „K. intrikus megjegyzése, ... álnoksággal való teljes átítatódottságot árul el“ (266); „szinte a betegességig hajszolt analizáló pedantéria“ jellemzi K.-t (267); „K. kijelentései minden erkölcsi alapot nélkülöznek... s így ez csupa rágalom“ (268); „K. elfüleli“ t. i. ami fontos (271); „K. bűnös módszeré“-ről van szó (272); „K. beteges iszonyban szenved a tudományos forrásokkal szemben“ (277); „K. Yahudát annyiszor tette be banknak, ahányszor csak lehetett“ (303); „K. beállítása teljesen hamis, sőt hazug és megtévesztő“ (306); „K. előadott követelése egyenesen a nevetségesség kritériumait rejtegeti magában“ (312); „K. módszere ravasz kritikai zsonglőrködés“ (312); „ilyen kierőszakolt logikai következtetésre (mint K.) *épeszű ember* soha el nem juthat“ (313); „K. agyafűrt“ (314); elkerülte „az egyetemi nyilvános rendes tanár“ úr figyelmét (315); „K. hasból beszél“ (320); „K.-nak nem volt elég önkritikája, hogy a debreceni egyetemi tanárságra való meghívást visszautasítsa?“ kérdi Sípos (326); „K. gondolkozása és praktikája kicsinyes, naiv, nevetséges, átlátszó és gyermeteg.

Ilyenre csak egy egyetemi nyilvános rendes tanárnak lehet joga, sőt erkölcsi bátorsága“ (337); „K. eljárása alacsony meggyanúsításnak, beteges rágalmazási ösztönösségnek nevezhető“ (352); „K. beállítása teljesen hazug“ (358 bis); „K. címeres megjegyzései“ (359); K. vádjai „hamisak, vakmerőek, az állítások hamisak és alaptalanok“ (361); K. „abszolút valótlanúságot állít“ (363) és „kijelentése abszolút hazug“ (363); az „alaptalan rágalom“, „hazug meggyanúsítás“, „rágalom és hazugság“, „hazug állítás“ csak úgy záporoznak a 364—368. lapokon; K. „erőszakossága, túrhetetlen önkényessége“ van említve (373); „alaptalan, hamis, hazug ráfogás“ (373., 375); amit K. állít, azt „csak a legsötétebb elfogultság és a legkíméletlenebb erőszak állíthatja“ (379); K. „tudományos és az egyetemi kathedrához vezető dolgozataiban példa nélkül álló zűrzavar és fejetlenség uralkodik az idézetek és utalások körül“ (381); „K. képtelen munkánk (t. i. a Síposé) címét leírni“ (387—8); „az idézetnek poros nyoma sincs“ (388); „K. a tudományos anyaghoz, sem az egyptológiához nem ért; „K. mind a kettőben leveles!“ (390); K. „közerkölcsöt nélkülöző meggyanúsítás,-áról van szó (390); „hazugság“ (393); „K. nagy hazárdírózással beírt egy évszámot (t. i. könyvcímről van szó) (404); „minden ok megvan annak feltevésére, hogy Kállay nem a maga emberségéből, hanem más adataiból“ vette angol tudását (405); „K. lapszámot „hasból“ vett (405); „K. nem félt hazárdírozni“ (407); „K. szemérmetlenül és otromba módon durva hazugságáról“ van szó (408); „szemenszedett hazug állítás“ (408); „K. tudatosan valótlan állított (408); „K. badarságot“ állított (410) s amit mond, „értelmetlen beszéd“ (411); „K.-nak abszurd megállapításai, abszurd karikatúrái“ vannak (415—6); „K. hihetetlen vakmerőséggel, sőt lelkiismeretlenséggel“ dolgozik (416); „K. elvetette a súlykot“ (417); „itt van a kutya elásva“ (422), hogy t. i. nem akartam elismerni, hogy ő „ilyen fiatalon“ máris ennyit tud. — Kállay „mester“ iskolapéldázatairól van szó (424); „K. kétnyelvűsége (angol és holland) nagyon gyanús az olvasónak“ (427); „K. idézetei, fordításai és tudományos jegyzetei a tudományosság legkétségbeejtőbb karikatúrái, a vaskos dilettantizmus legcégéresebb okmányai és a magyar református theologiai tudományosságnak a legégetőbb szégyenfoltjai“ (428); „K. hasból idéz és zugforrása“ van (432—440, legalább 13-szor); „K.-nak felsült minden kifogása“ (441); „alaptalan vádak, hamis és hazug állítások“ (441). Sípos tehát úgy érzi,

hogy Kállayval szemben fel van jogosítva arra, hogy így szóljon: „az igazság szeretete le kell, hogy tépjén rólunk minden álduvariasságot és kortiszteletet“ (189), s nekem, így írja ő, vele szemben csak egy kötelességem lehet: „mélyen hallgatni és illő szerénységgel félreállani“ (II. 82).

Íme ilyen szavakkal és e szavakat sugalló érzelemmel és lélekkel vitatkozok velem 1938-ban a magát történelmi kálvinistának valló Sipos István theol. m.-tanár, „az Isten Igéje által megköltözött drága lelkiismerettel“ (I. 42) szívében.

BEFEJEZÉS.

Nekem már nem sok mondanivalóm van.

Amikor válasznak „a tudományos és hívő theologia védelme“ címet adtam, ezzel azt akartam kifejezni, hogy én a Bibliában nemcsak a bibliai történet, a könyvek keletkezését, szerkezetét, nyelvét, íróit látom, hanem látom mindenkifölött a mögöttük álló Istent, aki él, uralkodik, áld és ítél. Érzem, látom és tudom Őt hittemmel s nem a tudományommal. Hogy a hittemmel is tapasztalhassam, szükségem van arra, hogy az ótestamentumi könyvek szerkezetébe a legapróbb részletekig belelássak. Ez az analízis is csak eszköz lehet a számomra, amely Isten felé kell, hogy vezessen. Mert, amikor az értelmekkel végigkísértem a bibliai könyvnek minden, az elmémre s az elméletre tartozó kérdéseit: el fogok érni egész biztosan egy ponthoz, amelyről meg *kell* látnom, hogy az már szent hely, ahová csak oldott saruval léphetek be. Itt kezdődik az Isten írásban! És én tapasztalásból állítom, hogy minél jobban ismerem az elméleti oldalt, annál többet látok meg Istennek az Ótestamentumban elrejtett arcából. Akkor leomlanak a válaszfalak, eltűnnek a közbeeső évezredek és hallom beszélni Istent úgy, ahogy Mózeshez, Sámuelhez, Ésaiáshoz, vagy Jeremiáshoz beszélt. Még az ú. n. legendáknak, midrásoknak, daloknak is lehet szerepük ebben. Mert irodalomtörténeti módszerrel megállapítom a műfajt, rámutatok ennek paraleljére az Izraelt környező népek irodalmában és — mert *ezért* történik mindez — *kiemelem* benne, hogy mi a kinyilatkoztatás a Bibliában található műfajokban, összehasonlítva a pogány irodalomban található hasonló, néha szószerint egyező termékekkel és így megállapítom az összehasonlításból, hogy mennyivel tökéletesebb

a bibliai forma, mint pogány parallelje és meglátom benne: Isten nagyságát. Nem megvetően elfordulni kell tehát pl. a bibliai műfajelmélettől, stíluskritikától, összehasonlító vallástörténettől stb., hanem belefoglalni őket a tudományos exegezisbe azért és egyedül csak azért, hogy Isten lépéseit követhessük általuk a Kinyilatkoztatásban.

Hadd válaszoljak még Sípos István „Befejezés“-ére is könyve 443—445. lapján.

Sípos engem ebben legalább kétnapos nyilvános hitvitára szólít fel, továbbá arra, hogy vitánk elvi és tudományos anyagát bocsássuk egy, általa megnevezett, több tagból álló pártatlan „külön református“ és külön „közös szakbizottság“ ítélete alá.

Mivel a Sípos könyve is s az én válaszom is, íme, a nyilvánosság előtt van, *én nem megyek semmiféle bizottsághoz*, mert én egyedül és csakis a magyar református egyház közvéleményét, szakembereit és hívő lelkipásztorait ismerem el magam felett bírónak és nyugodtan teszem le ezt a válaszomat ez elé a fórum elé. *Nekem bizottságosdira nincs szükségem, én elmondtam, amit szükségesnek láttam. Megláthatja belőle mindenki azt is, hogy ki vagyok lelkileg s azt is, hogy igaz-e Sípos vádja, hogy a magyar református egyház egyházi pénzen melengetett árulója és rombolója vagyok, akinek kezében veszélyben van a Biblia?* (370. lap). *Nekem nincs félnivalóm* semmiféle bizottságtól, de *feleslegesnek tartom* magam részéről a vita ilyen módon való folytatását, hiszen én itt részletesen elmondtam úgy református hívő, mint tudományos álláspontomat. Semmi „erkölcsi felelősséget“ nem érzek tehát, amikor Sípos idevonatkozó ajánlatát, mint feleslegest, visszautasítom.

De visszautasítom Síposnak a *hitvitára* vonatkozó ajánlatát is. Teszem pedig ezt a következő okok alapján:

1. *Hitvitára* csak azzal lehet kiállni, akinek *hitelve* is van. Sípos pedig sárospataki theol. m.-tanári vizsgáján feladta dogmatikai alapelveit és megtagadta azokat. Ennek bejelentésére dr. Zsíros József theol. igazgató úr engem felhatalmazott, de tudtam ezt más, igen komoly és biztos forrásból is régen.

2. Nincs Síposban keresztyén érzület: *a)* mert másképp lehetetlen lenne, hogy dr. Zsíros Józsefet, aki pedig mindig csak jót tett velem, hálátlanul kigúnyolja és kicsúfolja (II. 345, .441. stb.).

b) Velem szemben is bebizonyította ott, ahol a Yahuda—Kittel—Raven—Orr-kiírásokat kellett volna mentetgetni, hogy

minden jobb erkölcsi érzés híján letagad olyan dolgokat, amelyek könnyen rábizonyíthatók és amelyekről neki is tudnia kellett. Ebbe a kategóriába tartozik az is, ahogy a Pentateuch mózesi szerzőségét igyekszik eddigi álláspontjával szemben elferdíteni (1. e. válasz 119. köv. lapjait).

3. Vitatkozni csak azzal lehet, akinek tudománya is van., Sípósnak pedig nincs. Ő ugyan II. 193—194, 275, 355, 427. stb. lapjain elég izléstelenül állítja kirakatba magát, mint tudóst. De mi ennek épp az ellenkezőjét látjuk. — Bizonyítja ezt *a) dr. Varga Zsigmond* debreceni egyetemi professzor, aki Bibliai Vallástörténete most megjelent I. kötete 569—570. lapján ezt írja: „Sípos I. orthodox, conservatív magyarázata, mely komolyan igazolni akarja a Pentateuch Mózesi Szerzőségét (v. ö. A Pentateuchos Mózesi Szerzősége, Budapest, 1935), teljesen elhibázottnak és tudományos szempontból idejemúlt kísérletezésnek tekintendő!“ — *b) Dr. Zsíros József* sárospataki szaktanár szerint Sípos sárospataki theol. m.-tanári vizsgáján Sípos héber tudása nem érte el egy II. éves theologusét. — *c) Legfontosabb és mindenki által megállapítható tudománytalansága* azonban Sípósnak közel 700 oldalas válasza, amelyben minden komolyabb tudományos vita elől azzal tér ki, hogy ő pozitív kritikus s „ez a kritika nem hódol új rendszereknek, bizarabbnál-bizarabb elgondolásoknak, újabbnál-újabb feltevéseknek, képtelenebbnél-képtelenebb elméleteknek, egyéni különködéseknek, a minden áron való újszerűségnek és moderneskedésnek! Ez az irány nem adja oda magát minden jött-ment szellemi irányzatnak, filozófiai és tudományos divatnak és így nem lép vegyesházasságra mindenkivel...“ (398). Aki így gondolkodik az ellenfél álláspontjáról és az azzal való foglalkozást a limine visszautasítja, azzal *nem is érdemes* vitába szállni, mert előre lehet látni, hogy nem is tudja, mi a modern kritika lényege és tartalma? Sípósnak bőven lett volna alkalma, hogy ezt a közel 700 oldalt igazán idevaló, a kérdés lényegét s a vita érdemi részét érintő anyaggal töltsse meg. Ehelyett ő állandóan másról beszélt.

Mivel pedig tudományos vitába bocsátkozni csak azzal lehet, aki hitbéli, erkölcsi és tudományos arravalóságát minden vitán felül megőrizte: kénytelen vagyok nyilvánosan megállapítani, hogy nekem, az elmondottak alapján, *nincsen kívül vitatkoznom, mert Sípos az ilyen vita követelményeinek nem felel meg.*

Többet ezzel a dologgal foglalkozni nem óhajtok; nem mintha a vitától félnék, vagy nem lenne mondanivalóm, hanem a most felsorolt okokon kívül azért is, mert lelkiismeretem szerint a kelletténél máris több időt és munkát fordítottam erre a vitára, mint az megérdemelte.

De én *átlátok* Sípos tervein s hiszem, hogy át fog látni más is. Síposnak nem a komoly, elvi és tudományos alapon való vitatkozás volt a célja, hanem, ahogy az utolsóelőtti lapon (441) végre megtalálja rá a helyes szót, a : „*kíméletlen eltiprás*“. Ez volt a cél! Eleitől végig ez! Ezt szolgálta minden! Az argumentáció, az inszINUÁCIÓ, a misztifikálás, a rágalom, a torzítás, a megtévesztés. Ezért állított be engem Sípos: Isten és Krisztus gyalázónak, a Bibliát lábbal tiprónak, a Kijelentést meghamisítónak, Kálvin-gyalázónak, a közismert könyvek címének (pl. a Septuaginta) leírására is képtelen tudatlannak, a hébert még olvasni sem tudó, a legegyszerűbb szakismereteket nélkülöző analfabétának, az idegen szellemi javakat lopás útján felhasználónak, és végül eddig meg nem érdemelt tiszteletet élvező, sőt erkölcsileg gyanús embernek. Ezt akarta Sípos István. De még mást is akart Sípos István! Mert az ő szava nem az egyház létéért való őszinte aggodás, nem a lelkiismeret figyelmeztető szava a kívülállókhoz; mert ha a lelke mélyére néz Sípos, annyit talán mégis megért, hogy nálam nem az „*egyház elpogányosítása*“, nem „*az ész oltára előtt való hajlongás*“, nem „*az írás isteni eredetét, abszolút tekintélyét való megtagadás*“ (I. 69) stb. stb. a lelkem fundamentuma. Sípos az *egyház belső békéjét akarja megbontani*. Az ország református közvéleményét akarja fellármázní ellenem s azzal akar „*elsöpörni*“. *De még tovább is megy!* Elég vakmerő ahhoz is, hogy az *Egyetemes Konvent* tankönyveit, sőt tervét is megbírálja, azt állítván róla, hogy „*az minden biztos bibliai alapot és történeti valószínűséget nélkülöz*“ (I. 193—194). Erre most én vagyok kénytelen szóról szóra idézni azt, amit ő velem kapcsolatban üzen az egyháznak: „*A magyar református egyháznak itt nem lehet többé füleit bedugva és szemeit becsukva, ölhetett kezekkel várni, hogy jöjjön, aminek jönnie kell!*“ (I. 17.) Én nyugodtan várom egyházam ítéletét, mert a lelkiismeretem, amelyet naponta megpróbálok Isten Igéjén, azt mondja, hogy *nem vagyok az, akinek Sípos tart*. Ezért nem kérek magam ellen fegyelmet. De nem kérek azért sem, mert tudom, hogy egyházam is vallja a theologiai tudományak

olyan értelemben való szabad művelését, ahogy én azt az imént körvonalaztam, vagyis, hogy a tudomány nem arravaló, hogy az üdvösséget munkálja s a hit sem arra, hogy a Pentateuch szerzőségi kérdését az emberi ész számára megoldja, mert Isten mindkettőnek az útját kijelölte és elhatárolta. És Isten előtti felelősséggel kezelve a tudományt — mint ahogy 20 éve én igyekszem is erre mindig jobban és jobban — vallom, hogy nem is árthat a tudomány a hitnek soha. Sőt! *Ezekért nem kérek tehát magam ellen fegyelmet és nem azért, mintha nem mernék,* amivel Sípos nem is egyszer megvádol (I. 42, 168—169, 183, 184). *Mint egyházam alázatos szolgájának,* mint a debreceni Kollégium és a tiszántúli református egyházkerület lelkész-képzőintézete igazgatójának, akit ilyen minőségben Sípos (I. 79, 86, 168, 185, 186) szintén bőven aposztrofál, mint ilyennek *is teljesen nyugodt a lelkiismeretem. És nyugodt mint egyetemi ny. r. tanáré is, mert katedrámhöz nem méltatlanul jutottam s onnan nem a hitetlenséget és tudománytalanságot, hanem Isten segítségével a tudományt és a hithűséget terjesztem.*

TARTALOMJEGYZÉK.

I. RÉSZ.

	Oldal.
Bevezetés	3— 8
Tudomány és kritika	8— 19
Az inspiráció.....	19— 23
A kijelentés („hamisítás“, „hazugság“, Jézus és az Ótestamentum).....	23— 31
A lelkiismeret.....	31— 33
Orthodox és tudományos-e Sípos?.....	33— 37
Sípos tárgyalási és érvelési módja	37— 44
Sípos vádjai hitem és tudásom ellen	44— 52
Összegezés. A belsősomogyi egyházmegye körlevele	53— 57

II. RÉSZ.

Sípos kitér a tudományos vita elől.....	58— 60
Sípos érvelése elhibázott	61— 64
Sípos plágiumvádja ellenem	64— 82
Sípos védekezése az őt ért plágiumvád ellen.....	82—111
<i>a)</i> a Yahudából vett kiírások	83— 89
<i>b)</i> a Kittelből „ „	89— 92
<i>c)</i> a Ravenből „ „	92—103
<i>d)</i> a J. Orrból „ „	103—111
Sípos Yahuda, Kittel, Raven és Orr-kiírásainak jegyzéke.....	111—115
Milyen könyveket „használ“, de „nem citál“ Sípos	115—118
Sípos taktikai fogásai. A „mózesi szerzőség“ meg- lépő új magyarázata	119—125
Sípos egyéb vádjai ellenem és azok cáfolata	125—134
Szemelvények Sípos „komoly református stílus“-ából	134—139
Befejezés	139—143